

VOTA ACADEMICA.

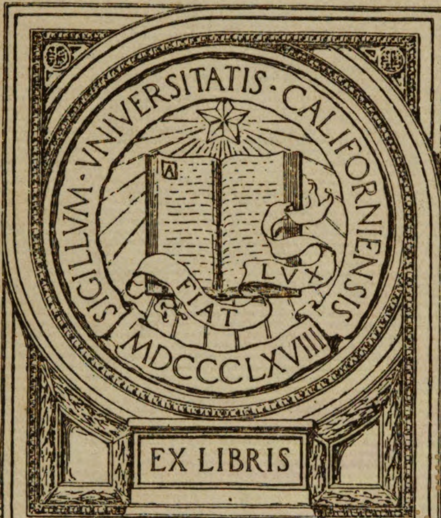
OVERWEGINGEN EN WENSCHEN

OP HET GEBIED VAN HET HOOGER ONDERWIJS,

DOOR

Dr. Is. VAN DIJK.

P. NOORDHOFF. — 1904. — GRONINGEN.

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

BINDER

9

VOTA ACADEMICA.

rwegingen en Wenschen op het gebied van het Hooger Onderwijs.

DOOR

Dr. Is. VAN DIJK,
HOOGLEERAAR TE GRONINGEN.

I.

P. NOORDHOFF. — 1904. — GRONINGEN.

The lyf so short, the craft so long to lerne,
Thassay so harde, so sharpe the conquerynge.

CHAUCER, *the parlement of Foules.*

VOORREDE.

Wellicht zal men zeggen: uw geschrift heeft, nà de gevoerde debatten over het Hooger Onderwijs in de Tweede Kamer, veel van de welbekende specerij na den maaltijd. Ik antwoord daarop tweeërlei: 1°. het kwam mij voor dat het ons betaamde, terwijl en zoolang er over ons gesproken werd, te zwijgen en te luisteren, en 2°. de groote maaltijd komt immers nog, n.l. de toegezegde algemeene reorganisatie van het Hooger Onderwijs.

Ook thans treed ik niet in achteraankomende beschouwingen. Dit geschrift, dat geruimen tijd vóor het gehouden debat in de grondlijnen ontworpen werd, bedoelt, als blijken zal, iets anders. Alleen wil ik hier een oogenblik naar voren brengen enkele koninklijke volzinnen, die gesproken zijn door den Minister van Binnenlandsche Zaken in de zitting der Kamer van 25 Februari j.l. Handelende over het onderscheid tusschen het indifferente en het principieele stelsel, en nadruk leggende op de paedagogische quaestie, die bij dit onderscheid betrokken is, zeide de Minister het volgende:

„Ik versta onder het principieele stelsel dit, dat men een vast uitgangspunt kiest; dat men dit maakt tot het voorwerp van wetenschappelijk onderzoek; dat men dat wetenschappelijk onderzoek, zooals ik dit bij een vorig debat met den geachten spreker uit Leiden heb aangegeven, moet beginnen met dezelfde gegevens in mensch en wereld, die men op een ander standpunt kiest....

De vraag: als men komt tot een overtuiging bij zijn onderzoek, die doet oordeelen, dat het uitgangspunt niet deugt, wat moet ik dan doen, beantwoord ik aldus: natuurlijk de waarheid belijden en voor de waarheid zich zelf ten offer stellen. Want ik versta niet, hoe men op wetenschappelijk gebied, waar men niets anders bedoelt dan de waarheid zoeken, aanvaarden, handhaven en propageeren, ooit iets anders kan bedoelen dan wat men voor zich zelf als waarheid erkent. Ik begrijp niet hoe bijv. dr. de Visser heeft kunnen zeggen, dat het bij de studie niet te doen is om waarheid, maar om juistheid. Ik kom daarop later terug en misschien zal ik dan het punt toucheeren, waarop hij komen wil.

Ik wensch dit te doen, omdat ik het ellendig zou vinden als uit dien kring een stem opging, die den schijn kon wekken, dat er aan gedacht werd, niet de waarheid volgens zijn overtuiging uit te spreken en zoo te eeren en hoog te stellen, dat men er elk offer, zelfs zijn leven, voor zou over hebben. Ik zeg niet: de waarheid *bovenal*, maar de waarheid *alleen;* want wat anders dan de waarheid kan noch volgens het indifferente, noch volgens het principieele stelsel worden bedoeld en aanvaard." [1])

Dit zijn inderdaad koninklijke woorden, maar, als ik het zeggen mag, het is mij niet gelukt de paedagogische beteekenis van het gemaakte onderscheid in de kern te vatten en vast te houden. De Minister, wetenschappelijk onderzoeker geworden of liever gebleven, zal dan het gekozen uitgangspunt, het beginsel, waarvan hij uitgaat, in alle richtingen doorzoeken en doordenken, hij zal dat uit den aard der zaak ook moeten doen met beginselen, die naast of tegenover het gekozene liggen. Er zijn trouwens niet zoo heel veel alles beheerschende beginselen in de wereld. De wetenschappelijke onderzoeker, docent geworden, zal bij ernstig hooger onderwijs zijn hoorders natuurlijk in dit alles zoo objectief mogelijk

---

[1]) *Handelingen*, Vel 356, pag. 1369, 1ste kolom.

moeten inleiden, al zal hij natuurlijk, indien hij een verstandig docent is, zijn meesterschap toonen in de quantitatieve beperking der stof. Enkel weerleggen zal hier dus niet voldoende zijn, „propaganda of polemiek in verkeerden zin" wil ook de Minister-docent natuurlijk niet, evenmin als ieder ander, hij wil slechts propageeren „tot op zekere hoogte". Dat wil dus zeggen: alles blijft hier bij de geoorloofde werking van een krachtige overtuiging, maar dit is toch een werking, die wel veel, maar niet *alles* kan doen, en die immers niet alles *mag* doen, zal propageeren „tot op zekere hoogte", niet worden propageeren tot en op *verboden hoogte.* Nu zie ik toch niet klaar hoe jonge menschen, ook hier, voortdurend zullen *kunnen* blijven buiten het gedrang, buiten strijd en twijfel, buiten pijnlijke verwikkelingen met zich zelf. Wij mogen en zullen dat betreuren, maar 't is onvermijdelijk, als men komen wil in het hart der problemen. Hoelang ik ook over deze dingen nadenk, bij hooger onderwijs kom ik altijd weer uit bij de gedachte: het huwelijk tusschen de Idee: *Universiteit* en de Idee: *Volkomen vrijheid van onderzoek* is onontbindbaar.

Het bedoelde paedagogisch voordeel wordt, dunkt mij, niet grijpbaarder in wat ik zou willen noemen het ideaal van het éene dak, waaraan de Minister klank gaf in de volgende woorden:

„Ik wil er aan toevoegen, dat mijn ideaal zou zijn, dat alle openbare Universiteiten en bijzondere Universiteiten van karakter veranderden; dat wij in plaats daarvan kregen één enkele Universiteit van Rijkswege — zij het in twee of drie steden — op de rijkste wijze ingericht en voorzien van alle hulpmiddelen, voor het onderzoek en de bevordering der wetenschap noodig, en dat iedere vereeniging onder bepaalde voorwaarden recht kreeg hoogleeraren te benoemen en faculteiten in te richten. Kringen, die er geen belang in stelden, zouden niet vertegen-

woordigd zijn; andere kringen wel, en deze zouden een faculteit oprichten, maar gewenscht zou zijn, dat de benoeming van hoogleeraren voor goed aan de Overheid onttrokken werd, opdat men niet met den band, daardoor gelegd tusschen den Staat en het universitair onderwijs, voortdurend te worstelen zou hebben." [1])

Naar dit schoone ideaal komen wij hier dus *allen* onder dak en nog wel onder éen dak, wel in onderscheiden faculteiten, voortkomende uit onderscheiden kringen, maar toch bijeen, immers onder het éene dak van „één enkele Universiteit, op de rijkste wijze ingericht en voorzien van alle hulpmiddelen" etc. Als ik het goed begrijp, zullen wij daar toch, met verlof, gedurig minzaam tegen elkander moeten aanloopen, d. w. z. dit ideaal wijst óok weer in de richting van vrij en wrijving zoekend onderwijs. Wij zullen daar immers onder elkander niet kunnen verkeeren als Trappisten. Als dit ideaal in vervulling ging, zou er minstens tweeërlei voordeel zijn: de onderscheiden kringen en richtingen zouden, beter dan nu, er voor bewaard worden te leven van elkanders vermeende of werkelijke gebreken, en er zou gelegenheid zijn om, levendiger dan anders, nu en dan te voelen wat iemand noemde „de onweerstaanbare werking van een nieuw klimaat van gedachten". — Ik laat de paedagogische quaestie nu verder rusten, om er later, buiten debat, uitvoerig op terug te komen, maar ik vraag: besluit ik misschien te veel, als, met deze gegevens voor oogen, de gedachte soms bij mij opkomt dat ook de Minister principieel de volle en onherroepelijke scheiding, de scheiding op blijvenden afstand ten slotte niet wil?

Als gezegd, ik pleit thans niet verder na. Het doel van dit geschrift is ook een ander. Ik heb in de volgende blad-

---

[1]) *Handelingen*, Vel 356, p. 1371, 1ste kolom.

zijden het oog op zulke gebreken, die aan *alle* ernstig hooger onderwijs gemakkelijk kleven zullen, het is mijn bedoeling voor deze gebreken te zoeken wat ik zou willen noemen een *immanente* genezing. Men spreekt zoo gemakkelijk van „rationalistisch" en „intellectualistisch", bij dieper nadenken komt het mij voor dat beide eerder eigenschappen van onze gebrekkige menschelijke natuur dan van stelsels moeten heeten. — Er zijn ook gebreken, die wij niet helpen kunnen, die wij wel kunnen verergeren door onoordeelkundig onderwijs, maar die toch in eersten aanleg onze schuld niet zijn. Ik bedoel hier het euvel, dat voortvloeit uit een aldoor aangroeiende stof. Wij loopen langzamerhand gevaar bedolven te raken onder de stof, ik mag hier wel zeggen, onder het stof van veel vaal en grijs weten, dat hoe langer hoe minder werkelijk beheerscht wordt, en waaruit de *ziel* in stilte bezig is weg te sluipen. De gouden dagen liggen ver achter ons dat Plato's ideaal, bij goeden aanleg en ernstige inspanning, niet al te zeldzaam kon verwezenlijkt worden, het ideaal, dat hij in zijn *Gastmaal* beschrijft als „zwanger worden meer nog in de ziel dan in het lichaam". [1]) Hier liggen zeer moeilijke paedagogische vragen: hoe komt het thans nog tot deze zwangerschap, hoe versterkt men de gegevens er voor, en vooral hoe ontziet en beschermt men deze gegevens? Men vertelt van luie vrouwen op het land (ik meen in Oostenrijk), die, om van harden arbeid vrij te komen, in den oogsttijd zich kussens vóór het lijf binden om hooge zwangerschap te simuleeren. De zwangerschap blijft op deze wijze wel uit, zij ligt trouwens ook niet in de bedoeling, maar het doel, dat men stelt, wordt hier ten minste bereikt: men

---

[1]) 209 A: *οἱ δὲ κατὰ τὴν ψυχήν* (sc. *ἐγκύμονες*) — *εἰσὶ γὰρ οὖν, ἔφη, οἳ ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασιν, ἃ ψυχῇ προσήκει καὶ κυῆσαι καὶ τεκεῖν.*

wordt ontzien en komt vrij, en er wordt niets verwoest! Maar welk doel willen *wij* bereiken, welk doel stellen wij ons klaar voor den geest met ons rusteloos nagejaagd, ons aldoor aanwassend weten, dat, althans bij niet weinig leerlingen, enkel voor den niet-kenner eenige gelijkenis met graviditeit vertoont, maar dat voor ieder ander wonderwel gelijkt op de simulatie-kussens van meergemelde vrouwen. Ach, hier wordt *alles* droevig en grauw: de echte zwangerschap is er en komt er natuurlijk niet, de kans is bizonder groot dat men de natuurlijke gegevens voor vruchtbaarheid beleedigt of vernietigt en . . . voor alle moeite blijft men alleen met de moeite van hard en dood werk! Als profeten op het terrein van het onderwijs een woord meespraken, zouden zij zeker zeggen: „waarom weegt gijlieden geld uit voor hetgeen geen brood is en uwen arbeid voor hetgeen niet verzadigen kan"? [1])

Met vage algemeenheden zal men er hier natuurlijk niet komen, en evenmin met de welbekende gemoedelijkheid, waarin een auteur soms zijn heil zoekt, als hij in een ernstige en moeilijke zaak niet meer weet wat hij zeggen zal. Waar ik het las, weet ik niet meer, maar iemand, die iets schreef, ditmaal over beter inrichting van het gymnasiale onderwijs, stelde als ideaal: „veelzijdige vorming van den geest", „algemeene ontwikkeling van geest en gemoed". Dit laatste is zeker al heel fraai, fraaier kan het niet. Algemeene ontwikkeling van den geest, dat is zeer kostelijk en geen kleinigheid, en ontwikkeling van gemoed is nòg veel kostelijker, en nog veel minder een kleinigheid. Maar ligt het aan mij, als ik toch iets zeer onwezenlijks, iets onnoozels voel in dit altijd weer gemakkelijk en glad naast elkander

---

[1]) Jesaja 55 : 2*a*.

stellen, in dit jaar in jaar uit pro memorie uittrekken van de beste dingen, zonder de minste exacte poging om eens zeer exact den exacten weg aan te wijzen, waarlangs men *op het terrein van het onderwijs* tot deze dingen komt? Zou men ons misschien ook eens willen zeggen hoe de zaak moet aangelegd en aangevat worden; zou men ons de toedracht, ik zeg de *toedracht* der zaak niet willen verduidelijken? Als men in deze materie wat scherper doordenkt en doorvraagt, komen, men zal het merken, de groote zwarigheden en dreigt de gladde, voor dagelijksch gebruik zoo geschikte combinatie: „algemeene ontwikkeling van geest en gemoed" te verbleeken tot iets zeer duns en onreëels. Wij moesten van de natuurwetenschap wel het exacte in de waarneming leeren, wij hebben het bij ons vooral niet minder noodig, de lectuur van naïeve en lenige algemeenheden kan zoo afmatten. Aan blauwe idealen heeft niemand iets.

Ik wil dan in de volgende bladzijden beproeven, op een rustige en ietwat langzame wijze, een immanente genezing te vinden voor genoemde en ongenoemde gebreken, die bij alle ernstig hooger onderwijs ongemerkt in de levende kern kunnen indringen. Als ik soms iemand prikkelen mocht, sta hier vooraf de verzekering dat het niet in mijn bedoeling ligt, aan wien ook, persoonlijk iets onaangenaams te zeggen. Maar de openhartigheid heeft niet enkel haar grenzen, maar immers ook haar plichten, voorts ben ik het, wat prikkelen betreft, van harte eens met Ruskin, als hij ergens [1]) ondeugend zegt dat wij, om wakker te blijven, ons zelf (en dan zeker ook elkander) af en toe gevoelig moeten knijpen: „what a boundless capacity for sleep and for serene stupidity there is in the human mind!.... The fact is, we are all, and always,

---

[1]) *The ethics of the dust*, lecture IX: crystal sorrows.

asleep through our lives, and it is only by pinching ourselves very hard that we ever come to see or understand anything."

Nog een enkel woord over den vorm der volgende Opstellen. Mijn ernstig streven is geweest alle verveling verre te houden. Geschriften over onderwijs-vragen hebben niet zelden iets aschkleurigs. Hoe zou dat komen? De zaak zelf heeft toch een *levend* belang. Ook komt het mij voor dat wij in dit veelszins moeilijke aardsche leven het recht niet hebben den naaste op die manier te kwellen. — Mijn ernstig streven is ook geweest alle rhetorica verre te houden. Rhetorica dunkt mij een van de erfvijanden van ons geslacht. Rhetorisch misbruik van het woord brengt zulk een droeve innerlijke verwarring in de geesten, ondermijnt zoo in het fundament den onmisbaren eerbied voor de dingen. Rhetorica is vermetelheid, is onbeschaamdheid: groote, leege woorden gaan breed en schaamteloos vóor groote dingen staan. Zoo uit de verte, zoo zonder eenigen schroom, of het er niet op aankomt, doelt men dan dikwerf op het hoogste en beste. Is het wonder dat mystieken van allerlei stempel stilzwijgen, soms permanent stilzwijgen hebben aanbevolen?

En dan, ik zal hier en daar ook citeeren. Ik moet hier wel iets van zeggen. Iemand, dien ik nu maar niet noem, heeft mij eens te verstaan gegeven dat achter dat citeeren wel ijdelheid schuilen kon. Citeeren zou dan zijn pronken met belezenheid. 't Is best mogelijk, een ander doorgrondt u soms beter dan gij het u zelven doet. Maar als aangeklaagde mag ik hier toch zeker wel komen met de eenige tegen-instantie, die ik heb, terwijl ik het niet helpen kan dat in dit geval deze instantie nog al afdoende is: ik heb

namelijk belezenheid nooit voor iets bizonders, iets uitgelezens gehouden, om verschillende redenen niet, maar óok reeds hierom niet, wijl in onze dagen bijna ieder belezen is. „Omnivore" lezers zijn mijn ideaal niet. — Maar de zaak van het citeeren is ook veel saamgestelder dan mijn ietwat nurksche criticus wel vermoedt. Als men deze zaak eens nauwkeurig doorzoekt, blijkt het dat er voor citeeren zeer onderscheiden oorzaken en beweegredenen kunnen zijn. Laat ik eens een klein lijstje mogen geven voor de aardigheid, en ook als waarschuwing tegen dit gemakkelijk afleiden van de dingen uit het schijnbaar meest voor de hand liggende.

Ziehier het lijstje:

Men kan citeeren uit ijdelheid.

Men kan citeeren uit gemakzucht, uit luiheid.

Men kan citeeren of liever, men kan een anders woorden zich toeeigenen uit onvermogen om scherp de zuivere grens te zien tusschen het mijn en het dijn. De noodige aanhalingsteekens worden hier gemeenlijk verwaarloosd. Het bekende: „je prends mon bien où je le trouve" moet hier worden: „je prends *son* bien où je le trouve." [1])

Men kan citeeren uit wat ik zou willen noemen dialectische noodwendigheid. In een van zijn geestige schetsjes zegt A. Birrell over Dr. Johnson: „what strikes one perhaps most, if you assume a merely critical attitude, is the glorious ease and aptitude of his quotations from ancient and modern writings. Of pedantry there is not a trace. It is all, apparently, simply *inevitable.* You do not exclaim as you read: „what a memory the fellow has!" but merely: „how charming it all is!" [2])

---

1) Ik weet niet van wien de aardige verandering is.

2) *Essays about men, women, and books*, cheap ed. 1897, p. 40.

Men kan citeeren zooals Dr. Daniel Chantepie de la Saussaye dat doet in zijn „Leerredenen". Een vrij afgetrokken redeneering doet hij telkens uitloopen op een bekend Bijbelwoord. Tweeërlei wordt hier bereikt: het altijd min of meer stroeve en doffe van een afgetrokken redeneering gaat over in het smijdige en klankvolle van een klassiek Bijbelwoord, èn tegelijkertijd zijt gij als bij verrassing gebracht midden in de beteekenis van een bekende uitspraak, die door veelvuldig gebruik allicht geleden had.

Men kan citeeren uit taalliefde. Waarom mag men allerlei voorwerpen, cultuurgetuigen van de een of andere oudheid, wel verzamelen en bewaren, waarom zou men niet mogen bewaren een stuk monumentale taal? Er zijn menschen, die niet voorbij kunnen komen aan een gelukkige uitdrukking, zulk een uitdrukking, die de zaak, waarom het gaat, raakt, die doorschijnend het ding laat zien. Zou dat een gebrek bij zulke menschen zijn? Verdient voorkeur voor zoogenaamd eigen werk hier meer aanbeveling? Zoo iets maakt op mij ongeveer denzelfden indruk als dat iemand zeggen zou: ik ga een onsterfelijk grieksch beeldhouwwerk eens overdoen!

Men kan citeeren uit oorspronkelijkheid, ja waarlijk uit oorspronkelijkheïd. 't Zijn La Bruyère en Vinet, die het zeggen, daarmee is, dunkt mij, de zaak bewezen. De laatste zegt van een auteur, dien ik niet nader ken (Ulric Guttinguer): „Arthur a rempli des pensées d'autrui une grande partie de son livre... Mais nous n'aurons jamais une meilleure occasion d'appliquer le mot de La Bruyère: „le choix des pensées est invention"; on ne peut citer avec plus *d'originalité*". [1])

[1]) *Etudes sur la littérature française au dix-neuvième siècle,* tome III, deuxième édition, 1857, p. 272.

Men kan, ten slotte, citeeren uit diepe smart, of beter gezegd: om diepe smart te bedekken. Zulke smart blijft wel meestal op den achtergrond, in de verborgenheid van de ziel. Men kan, men mag niet telkens het verband van de zielswond afnemen. Toch brengt het leven ons gedurig op de grens der gevoelige aanraking. Dan pleegt het zoo te gebeuren, dat dikwerf een enkel woord moet dienst doen, wel menigmaal een stereotiepe uitdrukking en altijd een deminutivum, dat anderen en ook ons zelf vóor de grens der al te directe, al te schrijnende aanraking houdt, een enkel woord, dat de smart niet uitdrukt, maar alleen aanduidt. Als het heet van het oude orakel: *οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει.* Kierkegaard vertelt ergens [1]) van eene in de liefde bedrogen vrouw, die haar verborgen leed placht aan te duiden met het vast wederkeerend woord: „ik was slanker dan het riet aan den stroom, hij heerlijker dan de ceder op den Libanon". Hij voegt er de kostelijke woorden aan toe: „vanwaar zij deze woorden had, weet ik niet, maar ik ben overtuigd: als Charon eens met zijn boot komt om haar naar den Hades over te varen, dan zal hij niet den obool, dien zij betalen moet, in haren mond vinden, maar op haar lippen de woorden: „ik was slanker dan het riet aan den stroom, hij heerlijker dan de ceder op den Libanon". Dit is ook citeeren!

Men heeft nu, hoop ik, wel gevoeld dat er aan citeeren meer vast is dan men aanvankelijk misschien vermoedde, in ieder geval wel iets meer dan enkel ijdelheid. — Als ik het nu zèlf eens zeggen mag en daarbij het hoogste en

---

[1]) *Entweder-Oder*, vertaling van Michelsen en Gleiss, 1885, erster Theil, *Schattenrisse*, p. 196. Het woord „deminutivum" nam ik uit de omgeving van het geciteerde. Ook K. haalt de woorden van het orakel aan.

het laagste mag laten rusten, zou ik willen zeggen: ik speel hier gaarne in meer dan éene klasse, ik slacht den speler in de loterij, die terecht of ten onrechte meent dat hij door deze praktijk meer kans heeft om iets te krijgen. — Ik sprak ook van taalliefde: indien ik mij zelf misschien eenige taalliefde, nader eenigen zin voor het plastische zou mogen toekennen, zou ik er in dat geval gerust voor mogen uitkomen, immers ik heb hier niets van mij zelven, ik dank het alles aan den Bijbel, aan Shakespeare en aan mijn lieve moeder, die zoo heerlijk plastisch kon spreken. Wat hebben wij dikwijls samen gesproken in den ouden tuin van het ouderlijk huis, bij de welbekende hortensia, die ik nòg zie alsof het de dag van gister ware. Het is een gouden oogenblik, mijn lieve moeder, dat ik ùw naam eens dankend mag noemen in het openbaar. Het meerdere en beste, waarvoor ik U danken mag, blijve buiten alle openbaarheid, het behoort in zijn kern tot dat leven, waarvan de H. Schrift zegt dat het „met Christus verborgen is in God".

Ik denk te handelen over de volgende onderwerpen:

A. Academische vorming.

B. Methode en methode. Zuivering van begrippen.

C. Godsdienstwetenschap.

D. Tien regelen van uitlegging.

Besluit.

A.

ACADEMISCHE VORMING.

Zou het kostelijk goed verloren gaan, zou het voorgoed *moeten* verloren gaan, het kostelijk goed der academische vorming? Men vraagt misschien: wat verstaat gij onder academische vorming? Op deze vraag zal natuurlijk geantwoord worden, en uitvoerig ook, maar hier zou ik toch gaarne willen dat men zelf reeds terstond eenig bescheid wist uit kracht van eigen overweging der zaak. Een auteur, die de vrees te kennen geeft dat misschien iets *kostelijks* bezig is verloren te gaan, vergt wel niet het buitensporige, als hij onderstelt dat men althans ten naasten bij zijn bedoeling verstaat. — Maar het kan ook gezegd, met zooveel woorden en précies gezegd worden, het moet immers précies kunnen gezegd worden, wat men onder academische vorming te verstaan heeft. Het kan, allereerst, verduidelijkt worden door tegenstelling: tegenover academische vorming staat lijnrecht: *africhting*. Niemand kan het helpen dat dit woord ons brengt in de buurt van maneges en dergelijke inrichtingen. Wij zouden deze vergelijking kunnen opstellen: Academische vorming: africhting = Universiteit: manege. Het doet pijn deze dingen zoo direct, zoo dicht in elkanders nabuurschap te brengen. *Africhten*, dit woord moest nooit, noch actief noch passief, van een *mensch* kun-

nen gebruikt worden. Een mensch, die *afgericht* wordt, een mensch, die *anderen africht*, dit zijn dus menschen, die, men vergunne mij de uitdrukking, kennis *apporteeren* of laten apporteeren; — een mensch, die *zich zelven africht*, want ook dit is niet te ontgaan: africhting, die ondergaan wordt, is immers niet wel mogelijk zonder medewerkende zelf-africhting; — dit zijn voorwaar gedachten, die zeer smadelijk zijn, gedachten, die het beeld Gods in den mensch te na komen! Zelf-africhting is wel het smadelijkst van alles, hier is kennis, die een mensch zich zelven achterna draagt, zonder zich zelf in te halen, of, om in het gebruikte beeld te blijven, hier is kennis, die een onsterfelijk mensch apporteert aan zich zelven!!

Zou zoo iets werkelijk gebeuren onder den blauwen hemel? Zou het waar, wezenlijk waar zijn dat er menschen, ik bedoel docenten zijn, die jonge menschen africhten, die op de een of andere wijs hen nopen zich zelf afterichten? Zou het werkelijk waar zijn dat er examens zijn, waarbij de over een of meer jaren meegedeelde stof gaaf of verhaspeld, maar altijd braaf „geapporteerd" wordt door niet weinigen van hen, die luisteren naar den naam van examinandi? Hier is wel groote ellende. Ik kan mij den wellust begrijpen, waarmee Shakespeare zijn puike, prachtig afgerichte jachthonden beschrijft:

„Saw'st thou not, boy, how Silver made it good
At the hedge-corner, *in the coldest fault?*
I would not lose the dog for twenty pound.
1 Hun. Why, Belman is as good as he, my lord;
He cried upon it *at the merest loss*,
And twice to-day pick'd out *the dullest scent:*
Trust me, I take him for the better dog" [1]).

---

[1]) *The taming of the shrew*, Induction, scene I, ik cursiveerde de uitdrukkingen, die terstond den kenner verraden.

Hoe komt het nu dat hier niet is dat smadelijke, waarvan ik daareven sprak? Het antwoord is zeker niet moeilijk. 1°. Wij hebben hier te doen met dieren, niet met menschen. 2°. De leerzaamheid, de schranderheid van deze dieren, hun bijna nooit falende zintuigen zijn hier gebruikt, door oefening zelfs ontwikkeld en verscherpt, zij zijn niet verknoeid, er is niets bedorven. 3°. Er is nog iets, waarop ik reeds doelde. Een goed gedresseerde hond legt het achterhaalde of opgezochte wild gaaf en ongeschonden vóor de voeten van zijn meester neer. Hebt gij het op een examen nooit anders bijgewoond? Wat kan de meegedeelde stof daar gehavend en verhaspeld weer thuis komen, hoe gebeurt het daar soms (indien maar soms!) dat denkbeelden, theoriën etc., onbedoeld altijd, een geduchten knauw krijgen! Altijd onbedoeld: het aandoenlijke is dat hier alles zoo welmeenend toegaat. Er is goud-eerlijk bedoelen, er is niet de minste toeleg, er is heelemaal geen opzet om een knauw te geven, het titanische in iedere afmeting is buitengesloten. Er is al verder de overtuiging, wederom goud-eerlijk, dat men heusch bezig is met wetenschap. *Alas, poor mankind!* Het is bijna wreed zooveel onschuld, zooveel zoeten waan te ontgoochelen en te zeggen: „my dear friend, you have stolen your own scalp!"

Intusschen, ik begrijp volkomen dat ik er op deze wijze niet kom, ik begrijp zelfs dat ik er zoo niet komen kan, vanwege het farizeeuwsche element in de menschelijke natuur. Ieder vindt africhten heel verkeerd, ieder keurt het onvoorwaardelijk af, maar ieder vindt ook dat *hij* juist aan het gewraakte euvel niet of niet noemenswaard schuldig staat. Wij staan hier vóor een muur, het is niet mogelijk dien muur in eens te doen vallen. Er zijn maar weinig teer geleide menschen, die, als de mystieken zeggen, „zooveel

genade in iederen hoek van hun hart toelaten," dat zij den jongeren des Heeren gelijken, die in een bekend kritiek oogenblik, terwijl zij zelven niet schuldig stonden, tòch vroegen: „ben ik het, Heer?" Zóo zijn er maar weinigen, de meesten schuiven schuld gaarne en gemakkelijk van de schouders. Er zijn ook maar weinigen, die eenig dieper nadenken in hun dagelijksch doen en laten plegen of vermogen te mengen, anders zouden zij immers verstaan dat africhting een algemeen begrip is, een abstract verzamelwoord, zij zouden verstaan dat er allerlei differentiaties, allerlei min of meer schuldige schakeeringen en vormen van africhting zijn. Wèlbezien is er hier een nieuwe versperring, immers men verschanst zich, onbewust meestal, in de sterkte (!) van een *woord* (africhting), dat men, geheel willekeurig, gelieft vast te klinken aan den meest weerzinwekkenden vorm der *zaak*. Zoo meent men er af te zijn, er af te komen. Ik ben van plan muur en versperring te laten staan, ik wil alleen beproeven, zacht-aan beproeven in allerlei richting den bodem te ondermijnen, waarop beide, muur en versperring, rusten. Ik moet daartoe opgaan den langen weg van een rustig betoog. Laat ik, ter vrijmaking van het terrein, mogen beginnen met een paar algemeene vragen te stellen: wie zijn wij, academische voorgangers, wie, wat zijn wij, èn, wat moet een Nederlandsche Universiteit aanbrengen?

Wie zijn wij, academische voorgangers, wie, wat zijn wij? Zijn wij in de allereerste plaats wetenschappelijke onderzoekers, of zijn wij in de allereerste plaats docenten? Dit moest toch eigenlijk geen vraag meer zijn, deze vraag *is* eigenlijk geen vraag. Wij mogen natuurlijk, laat ik liever zeggen: wij *moeten* wetenschappelijke onderzoekers zijn, wij mogen wetenschappelijke onderzoekers zijn van den eersten

rang, wij mogen wetenschappelijke onderzoekers zijn van den allereersten rang, wij mogen zelfs wetenschappelijke onderzoekers zijn met genialen stempel, *alles mag hier*, maar het water van alle zeeën saam kan niet afwasschen dat wij in de allereerste plaats docenten zijn. Zeven redenen voor ééne kunnen daarvoor opgegeven worden. Als gij uw akte van aanstelling inziet, zult gij daar lezen dat gij aangesteld zijt *om onderwijs te geven* etc. Als gij den avond van uw benoeming de Staatscourant inziet, zult gij daar lezen dat gij aangesteld zijt *om onderwijs te geven* etc. Als gij den volgenden dag alle Nederlandsche nieuwsbladen inziet, zult gij daar lezen dat gij aangesteld zijt *om onderwijs te geven* etc. 't Is of in Nederland alles samenspant om den academischen voorganger in te prenten, bijna zeide ik: in te peperen dat hij docent is. In de vierde plaats is er, wat meer beteekent, *de Wet*, de Grondwet der Universiteit, die terstond in haar eerste artikel u zegt: „Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding [1]) tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt." Al de hier ten grondslag liggende werkwoorden: *vormen*, *voorbereiden*, *opleiden* zijn zuivere equivalenten van „doceeren." Dan is er, ten vijfde, wat zeker ook wel iets beteekent, *de Ambtseed* (of Belofte), dien wij immers niet in de wolken, maar op de basis van een concreete universiteit afleggen. Ten slotte is er, ten zesde en ten zevende, *de aard der zaak* in tweeërlei richting, wat de deur, dunkt mij, dicht doet.

De aard der zaak in tweeërlei richting, bedoeld is natuurlijk de aard, de eigenaardige gesteldheid van een Nederland-

[1]) Voorbereiding en vorming ware logischer.

sche Universiteit. *a.* De meening dat wij academische voorgangers *in de allereerste plaats* wetenschappelijke onderzoekers moeten zijn, voert, ten einde toe doorgedacht, tot zeer vreemde gevolgtrekkingen. Indien het waar is dat een Universiteit overwegend en voornamelijk, allereerst en allermeest behoort te zijn een plaats van Onderzoek, en slechts in ondergeschikten zin, in ondergeschikte bedoeling een plaats van Onderwijs, indien dat waar is, zou het aanbeveling verdienen alle of bijna alle studenten naar huis te zenden. Aan deze conclusie zal moeilijk te ontkomen zijn. Immers werkelijk wetenschappelijk onderzoek mint de stilte, de rust, rust vooral in de beteekenis van het fransche „*loisir*", werkelijk onderzoek mint de mogelijkheid van, de onverkorte gelegenheid voor spelende, bijna zeide ik speelsche actie van den geest, voor elastische beweging en onbelemmerde vlucht van het oorspronkelijk denken. Om niets te bemantelen, moet hier nog meer gezegd worden. De plichten van onderzoek en de plichten van onderwijs omvatten ieder voor zich waarlijk niet weinig. Onderzoek en onderwijs onderstellen inderdaad verschillende, in enkele opzichten uiteenloopende eigenschappen en hoedanigheden, die natuurlijk wel *kunnen* samengaan in éen persoon, maar wier samengaan toch allerminst van zelf spreekt. Kort en goed zegt Henry Latham wat de hoofdzaak betreft: „*the casts of mind* required for a man of science and a teacher, though sometimes combined, are in one respect different. *Sympathy with other minds* is not essential for the former; with the latter it is all in all." [1])

Hier *is* inderdaad een moeilijkheid, ik denk er niet aan haar te bemantelen, maar wel komt het mij voor dat zij

---

[1]) *On the action of examinations considered as a means of selection*, 1877, p. 183, verg. p. 539; de cursiveering is van mij.

grooter schijnt dan zij werkelijk is. Ik kan intusschen eerst, in een veel later verband van gedachten, beproeven deze moeilijkheid uit den weg te ruimen. In afwachting daarvan mag hier misschien al dadelijk uitgesproken worden dat bedenkelijk moet geacht worden een oplossing van de zwarigheid, die gezocht of liever stilzwijgend en als van zelf sprekend gevonden zou worden op een weg van chronisch verzuim, zachter uitgedrukt: van chronische geringschatting van plichten, die ons opgelegd zijn door Aanstelling, Eed en Wet.

b. De aard der zaak in de *tweede* richting. Daareven zeide ik dat in een ondersteld geval alle of bijna alle studenten naar huis zouden moeten gezonden worden. Dat zou moeten geschieden met het oog op en in het belang van het onderzoek, het zou ook moeten geschieden met het oog op de studenten zelf. Bij inaugureele oraties, inzonderheid van niet al te bejaarde academische voorgangers, wacht mij bijna altijd minstens één oogenblik van stil, onschuldig genieten, het is het oogenblik tegen het einde, als de hoogleeraar zijn eigen studenten toespreekt en hun eerlijk voorspiegelt dat hij des zins en willens is saam met hen te arbeiden, samen te onderzoeken, samen de wetenschap vooruit te brengen. Hier verdringen elkander allerlei onbedoeld geestige en geestigwisselende situaties. Mijn verbeelding kan dan zelden nalaten de zaak een weinig uit te werken: ik moet mij dan den hoogleeraar voorstellen, met zijn studenten *bras dessus, bras dessous* het uitlokkend veld van het wetenschappelijk onderzoek opgaande, met omvlochten veldflesch en verdere uitrusting schuins over den schouder. Men ziet natuurlijk veel meer, als men langer ziet. Het ongemeen merkwaardige is hier dat zooveel zin voor het bloeiend-romantische kiemen en gedijen kan bij geesten, die in hun schrifturen om de

andere bladzij het woord „streng-wetenschappelijk" plegen te gebruiken. Het verband ligt hier misschien dichter bij dan men meenen zou, immers ook het veelvuldig gebruik van superlatieven als „streng-wetenschappelijk" en dergelijke is zuiver nabloeiend romantisme: men zoekt de kracht in weinig sober opbieden tegen zich zelf. Het bedenkelijke van het geval is intusschen dat hier (n.l. in de voorstelling van „samen de wetenschap vooruitbrengen") alle verband met de werkelijkheid zoo goed als volkomen afwezig is. Scheppende verbeelding is een kostelijk ding, maar zij behoort, om gezond te blijven, voortdurend verband te houden met de aldoor aangroeiende schatten van de reproduceerende verbeelding, die immers van scherp geziene werkelijkheid leeft. Laten wij onverwijld afspreken dat wij het romantische, het dithyrambische buiten de wetenschap willen houden, laten wij zonder inspanning erkennen dat het wel een witte raaf zal zijn, als hoogleeraren mèt hun studenten een stuk wetenschappelijk werk kunnen uitvoeren in ernstig vooruitbrengende richting! Moeten nu alle niet witte raven naar huis gezonden worden? Dat zal een heel gekras geven! *„Wo denkt man hin?"*

Ik heb, meen ik, het een en ander bij elkander gezet om mijn stelling te staven dat wij academische voorgangers in de eerste plaats docenten zijn. Mij wil de zaak toeschijnen klaarder dan de dag te zijn, niet door *mijn* logica, maar door de logica van het gegevene. Moet ik hier nòg eens de vertroostende verzekering (van p. 19) herhalen dat *„overigens alles mag?"* De herhaling is misschien vriendelijk. — Men vraagt wellicht: waarmee mag de door mij bestreden opvatting samenhangen? Deze opvatting *kan* licht samenhangen met het oude, altijd weer oplevende verwerpelijk denkbeeld dat genieën en heroën, buitengewone

mannen en uitzonderingsnaturen, als men pleegt te zeggen, uitzonderingsgevallen zouden mogen pleiten voor de zedelijke beoordeeling van hun persoon en leven, m. a. w. dat dezulken niet zouden vallen onder de gewone maat van het zedelijke. Dit pleit kan gevoerd worden door de betrokkenen zelf, of te hunnen behoeve door gelijktijdig of later levenden. Men moet wèl weten of men de aangeduide uitzondering waarlijk wil voorstaan en voor zijn rekening nemen. In haar kern houdt zij in dat het doen van onzen plicht, van onzen gewonen plicht maar gewoon, maar heel ordinair is, dat het eigenlijke, het ware ideaal is: het inslaan en bewandelen van hooger schijnende wegen, waarop wij ons laten brengen niet door een aangewezen plicht, maar enkel door hetgeen aanleg en neiging ingeven en voorhouden, wegen, zacht ineensmeltend dikwerf met een stralend verschiet van glans en glorie, dat velen vleiend wenkt, maar immers weinigen met werkelijk rijke vervulling wacht! Er is niet aan te ontkomen: wij vallen hier onder het gestrenge en toch ook weer zoo barmhartige vonnis, door Vinet over Rousseau geveld: „sans rappeler ses fautes, disons qu'il a aimé la règle *choisie*, non la règle *imposée*. Or, la vertu consiste à accepter la règle qu'on ne se donne point.... Une vertu choisie n'est pas une vertu". [1])

Wij zijn hier midden in het leerstuk van den „Nachruhm", dat voor ons menschen zulk een moeilijk te hanteeren gedachte

---

[1]) *Histoire de la littérature française au dix-huitième siècle*, tome II, deuxième édition, 1881, p. 235; de cursiveering is van mij. Iets verder zegt Vinet: „Rousseau a pourtant beaucoup parlé de la conscience; mais sous ce nom il entend, soit le miroir intérieur où chacun peut se reconnaître, soit le sentiment moral, mais non la reconnaissance de la règle. Cette lacune constitue une grande différence; cette conscience-là n'est plus la chaîne de diamant qui rattache l'homme au devoir".

insluit. Er is in het denkbeeld „Nachruhm" een wettig, een geoorloofd bestanddeel, maar het is zoo moeilijk dit bestanddeel te isoleeren en daarna zuiver te bewaren. Waarom zou het den mensch niet geoorloofd zijn iets onverliesbaars te willen scheppen? Dit verlangen is een der vele vormen van der menschen aandoenlijk worstelen tegen de vergankelijkheid, die alles vergruizelt. Men wil zoo gaarne dat althans iets rimpele, iets een wijle krulle boven de plek, waar men onderzinkt in den stroom. Stellig mag de kundige werkman, die voortreffelijk werk levert aan de kleine brug, die hij legt in het eenzame veld, zijn volle, rijke vreugde hebben aan de gedachte dat deze brug niet in de eerste veertien dagen zal inzakken, dat geslachten na geslachten over deze brug zullen heengaan. Zoo is het, zoo mag het zijn met alle deugdzaam werk. Maar bij dien werkman daar in het eenzame veld vergeten wij licht een kleinigheid of liever twee kleinigheden: vooreerst dat hij arbeidt, meestal ongezien door menschen, en dan: zijn naam blijft onvermeld. Wij loopen zoo licht gevaar in het goede, dat wij beoogen voor het nageslacht, reeds nu den doffen achterkant te zien van een grooter of kleiner monument, op welks niet direct doffen voorkant de nakomelingschap eenmaal graveeren zal: wij danken het hèm. Hadden wij maar de wonderheerlijke naïeveteit, de goddelijke nalatigheid van de meest onsterfelijken, die van louter arbeidsgeluk, van louter weeldegevoel *in* hun werk, maar vergeten hebben, maar vergeten konden den naam van den werker er bij te zetten!

Als ik reeds aanduidde: het dieper kwaad is hier, dat wij licht dwalende menschen zoo gemakkelijk bekoord en verblind worden door den glans der uitzonderingsnaturen. Dan is er verstrikking in wat Kierkegaard noemt: de aesthetische (niet ethische) theorie van het talent. „Zoodra",

zegt hij, „zoodra een talent niet opgevat wordt als plicht, als roeping, is het volstrekt egoïstisch. Wer daher sein Leben auf ein Talent gründet, der etabliert so gut er kann, eine Räuberexistenz" [1]). Naar deze aesthetische leer zijn er maar enkele, maar zeer enkele uitverkorenen, die met hun talent of talenten, als men dan zegt, iets „beteekenen", iets „uitrichten" in de wereld, al het overige volk wordt hier numerus. Wat is dit alles in-wreed en eigenlijk ook onbeschaamd. Alsof het niet zoo ware dat ieder *zijn* werk in het leven hebben kan, en dat niemand meer kan doen dan *zijn* werk. Alsof niet de man, de vrouw uit het volk, die elken morgen opnieuw den strijd om de broodvraag geduldig en moedig weer opnemen, zonder applaus van de wereld en immers ook zonder applaus van zich zelven — zij hebben er wel geen tijd voor — alsof niet zulk een man, zulk een vrouw met de diepe en harde kloven in de hand prinselijk staan zou naast alle heroën van de wereld, natuurlijk niet met gelijke straallengte van naar buiten tredende beteekenis en werking, maar in hun onvermoeibare nederige trouw, in hun heldenmoed, die gezien worden door de engelen Gods! [2]) Hoe zeldzaam barmhartig is wèlbeschouwd het schijnbaar harde woord uit het Evangelie: „alzoo ook gij, wanneer gij zult gedaan hebben al hetgeen u bevolen is, zoo zegt: wij zijn onnutte dienstknechten, want wij hebben maar gedaan hetgeen wij schuldig waren te doen". [3]) Dit woord snijdt allen waan van een eigenwillig, een eigenbatig leven uiteen, het maakt voor goed een eind

---

[1]) *Entweder-Oder*, hoofdstuk: *das Gleichgewicht des Aesthetischen und Ethischen in der Entwickelung der Persönlichkeit* (p. 586.)

[2]) Men zie de treffende opmerkingen, die Kierkegaard maakt over den „Kampf mit Nahrungssorgen".

[3]) Luc. 17 : 10.

aan alle hijgende drijfjacht. Heb de meest schitterende talenten, laat het zelfs zoo komen dat aan het einde van gebruik en ontwikkeling dier talenten een grooter of kleiner vuurtoren vóor de menschheid rijst, die toren zelf valt buiten uw bestel en blijve dus buiten uw bemoeiing. Een onnutte dienstknecht — dat is wel wat anders dan een vuurtoren voor de menschheid, die er immers van zelf komt, of.... ook wel niet komt!

Ik kom thans tot de tweede vraag, die ik stelde: *wat moet een Nederlandsche Universiteit aanbrengen?* Als ik alles dicht bij elkander mag zetten, is er, althans voor een paar onderdeelen van het antwoord, geen uitvoerige uiteenzetting noodig. Welke zijn de functies van een *Universitas Neerlandica constituta?* Men kan in plaats van „constituta" ook wel „constituenda" zeggen, het maakt in ons kleine land weinig of geen verschil: in een land zoo klein als het onze zullen de principieele eischen, die aan een Universiteit behooren gesteld te worden, wel voor zeer geruimen tijd in hoofdzaak dezelfde blijven. Van wege onze beperkte financieele krachten verkeeren wij in het geval, dat door een noordbrabantsch spreekwoord plastisch aldus wordt uitgewerkt: een mensch kan nu eenmaal zijn voet niet verder uitsteken dan zijn schoen lang is. Hoe gelukkig zou het zijn, als deze niet bepaald onbereikbare wijsheid het deel kon worden van alle min of meer lunatieke programmakers. Om maar iets te noemen, wij kunnen er niet aan denken eere-professoraten in te stellen met bijna volledige ontheffing van onderwijsplichten. Men denke al verder aan de steeds voortgaande specialiseering van het onderzoek.

Naar het mij voorkomt moet een Nederlandsche Universiteit beantwoorden aan drie eischen:

a. *Een Universiteit moet wekken en kweeken wetenschappelijk besef, wetenschappelijken zin, liefde voor zelfstandig wetenschappelijk onderzoek, liefde voor studie om haars zelfs wil. Zij moet geven een wetenschappelijken stempel, zij moet vormen een wetenschappelijk karakter, „a scientific habit, a scientific frame of mind."* [1])

b. Voor zoover dit mogelijk is, *moet een Universiteit uitrusten met professioneele kennis.*

c. *Een Universiteit moet*, last not least, *aanbrengen wat ik genoemd heb: academische vorming.*

Ik herhaal nog eens gedeeltelijk den eersten eisch. Een Universiteit moet wekken en kweeken wetenschappelijk besef, wetenschappelijken zin, liefde voor zelfstandig wetenschappelijk onderzoek etc. Van zulke *liefde* voor wetenschappelijk onderzoek kan niet veel gezegd worden, er behoeft ook niet veel van gezegd te worden: zij is er in kiem, of zij is er niet. 't Is met wetenschap, dunkt mij, als met kunst: als de aanleg er niet is, komt hij er niet, komt hij er nooit. Daarom gebruikte ik met opzet de werkwoorden: *wekken, kweeken, vormen. In philosophicis* pleegt men wel te zeggen: operari sequitur esse, een oud duitsch spreekwoord drukt hetzelfde gemoedelijker aldus uit: nur was ein Mensch ist, kann man aus ihm herauskriegen. En klassiek voor alle eeuwen heeft reeds Socrates gezegd: *μαιεύεσθαί με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν* [2]). Zoo is en blijft het: het *γεννᾶν* is Godes zaak, het komt alleen aan God toe, 't is Zijn souverein werk.

Wegens het in elkander grijpen der gestelde eischen moet

---

[1]) Kort en duidelijk handelt hierover Karl Pearson in zijn *Grammar of Science*, 2e ed. 1900, p. 1—38

[2]) Plato, *Theaetetus*, 150 C

ik reeds hier een vraag doen, waarop ik straks uitvoeriger terugkom, de vraag namelijk: *hoe* wekt, hoe kweekt ge liefde voor wetenschappelijk onderzoek? Natuurlijk door middel van wetenschappelijke stof, die meegedeeld wordt aan de ontvankelijken. Hier ligt, naar het mij wil toeschijnen, de bron van droeve misvattingen, de bron van vele, vele tranen. Ik verduidelijk het snelst mijn bedoeling, als ik vraag: *hoeveel* wetenschappelijke stof meent gij noodig te hebben voor het wekken en kweeken van wetenschappelijken zin, van liefde voor wetenschappelijk onderzoek? Hoe groot is dat quantum? Op deze vraag kan en mag, dunkt mij, het antwoord geen ander zijn dan dit: *slechts zooveel wetenschappelijke stof worde meegedeeld als werkelijk noodig is voor inprenting van wetenschappelijke methode, en wederom, slechts zooveel wetenschappelijke stof worde meegedeeld als uitmaakt den onmisbaren grondslag voor verder onderzoek.* Klaarder en bepaalder kan, denk ik, de grenslijn hier niet getrokken worden, het komt trouwens ook niet op een enkel lijntje of stippeltje aan, maar wat beginselloos en ongebreideld over de getrokken grens heenkomt, is naar mijn innige overtuiging *„bad science".* Er zijn vragen, die wij telkens moeten doen om ons zelf een enkele maal tot antwoorden te nopen: wat stellen wij ons wel voor bij de onvermoeide mededeeling van angstvallig vastgehouden oude stof, van altijd weer nieuwe stof zonder einde? Hoe zal er dat uitzien over 50, over 100, over 200 jaar? Wat belooft men zich, wat gelooft men van de toeeigening der stof?

Voor wetenschappelijk gevormden behoeft ook zeker wel niet duidelijk gemaakt te worden dat het eigenlijk nooit de feiten zelf, de feiten op zich zelf zijn, die wetenschap maken en uitmaken, dat wetenschap altijd en onveranderlijk tot stand komt enkel door de methode, volgens welke die

feiten behandeld worden, door de wijze, waarop men er mee omgaat. Zelfs de historie van een wetenschap is niet onbeperkt en onvermengd belangrijk, hoe kosmisch gewichtig wij elkander soms mogen aanzien, als wij daarover handelen. De geschiedenis van een wetenschap is, dunkt mij, alleen belangrijk uit een paar gezichtspunten: men toone aan hoe sommige fouten, die in het onderzoek gemaakt zijn, noodzakelijk en onvermijdelijk moesten gemaakt worden, en voorts late men klaar zien de vruchtbare fouten, die gemaakt zijn, d. w. z. zulke fouten, die kiemen geworden zijn. [1]) Maar men schenke ons toch de altijd weer nauwkeurige opgaaf van auteurs en boeken en titels en eerste en tweede etc. edities en geboorte- en sterfjaren van de menschen, die ik voor een vaticaan, en dat zegt toch wel iets, niet zou willen weten. Ook zonder telkens vernieuwde inlichting ben ik bereid aan te nemen dat de menschen geboren en later weer gestorven zijn. Waarvoor hebben wij toch onze Handboeken dan ..... om er in heerlijke olympische rust naar te verwijzen?

Maar ik vergeet dat ik hier maar voorloopig handel over de hoeveelheid wetenschappelijke stof in het onderwijs. Wij moeten weer komen in de zoo even beschreven ideale opvatting van Socrates, wij moeten daarin wonen en blijven

---

[1]) Is er misschien nog een of ander gezichtspunt, dat ik over het hoofd zag, dan zal men wel zoo vriendelijk willen zijn het zelf te formuleeren. In zijn *Methodenlehre der germanischen Philologie*, 2e Aufl. 1897 (Sonderabdruck aus der zweiten Auflage vom *Grundriss der germanischen Philologie*) zegt Hermann Paul: „für jeden, der zur Selbständigkeit durchdringen will, muss einmal die Zeit kommen, wo er über die Grundlagen seiner Wissenschaft reflektiert, wo er die Beobachtungen und die Denkprozesse, durch welche dieselbe zustande gekommen ist, noch einmal wiederholt *in abgekürzter Form*, mit Vermeidung *vieler* Umwege und Irrwege". (§ 13). De cursiveering is van mij.

wonen om nuchter te worden, nuchter als Socrates zelf was, die niet maar voor weinige uitgelezenen, niet enkel voor de besten en vlugsten, maar voor velen iets wilde zijn. Ik bedoel dit: er rijst hier een zeer nuchtere vraag, bij wier beantwoording zij, die van cijfers en statistieken houden, hun hart mogen ophalen aan zulk een kleine statistiek, deze vraag namelijk: wie der studenten kunnen en zullen werkelijk wetenschappelijke onderzoekers worden? Bij hoeveel studenten meent gij, in ernstigen zin en met meer dan een onzekere belofte voor de toekomst, te kunnen wekken en kweeken wat genoemd werd in den eersten eisch? Bij vijf ten honderd? Mogelijk zal men dit procent nog te hoog vinden, maar waarom zouden wij niet een weinig vrijgevig zijn in deze zuiver hypothetische raming? Moet en mag onze Universiteit nu worden een Instituut voor vijf ten honderd en de veelvouden van dien? Dat zal toch niemand durven en mogen beweren. Maar wat moet er dan geschieden met de overige studenten? Laat mij, om de quaestie volkomen zuiver te stellen, het geval nog een weinig mogen vereenvoudigen en van-onderaf-op enkele procenten elimineeren. Laat mij van de academie „huistoe" mogen zenden al diegenen, die niet moesten studeeren, eenvoudig omdat zij niet kunnen studeeren. Er zijn er, op wie het ondeugend woord van Johnson, met negatieve beslissing, van toepassing is: „cultivate your mind, if you happen to have one". Dit zeggen behoeft niemand zeer te doen, daar immers 's menschen wezenlijke kern gelukkig niet ligt in zijn intellect, en bovendien bezit van dit laatste toch waarlijk niet buitengesloten is door ongeschiktheid voor studie.

Maar ook na de aangebrachte vereenvoudiging blijft er over een groote middelmoot, een zeer aanzienlijk getal studenten, die eens geroepen zullen worden hun land en volk

te dienen in velerlei ambt en betrekking. Wat moet met hen geschieden? Voor *dit* probleem en geen ander staan we: hier dringt zich op den voorgrond de vraag naar *de cultuurkweekende werking*, *de cultuurkweekende kracht* van een Universiteit. Of moeten soms onze Universiteiten buiten alle levend verband met de algemeene cultuur komen te staan? Dat moet en mag toch niemand willen. Nog eens, wat moet geschieden met bedoelde jonge menschen? Misschien is men geneigd hier te antwoorden dat *zij* in aanmerking komen voor den tweeden eisch, dien ik stelde: uitrusting met professioneele kennis. De cursief gedrukte woorden: *voor zoover dit mogelijk is*, hebben reeds aangeduid dat ik met deze oplossing, die geen oplossing is, niet medega. M. i. kan een Universiteit maar zeer weinig professioneele kennis aanbrengen. Alleen bij de medici is dit uit den aard der zaak anders. Bij hen is het zeker gewenscht dat men den mensch van den hoofdschedel tot den voetzool met alle tusschenliggende contreien kenne en kunne cureeren. Voor de overige faculteiten, ook voor mijne eigene faculteit, ga ik veel verder: hoe meer eigenlijk gezegde professioneele kennis een Universiteit hier overal zou willen aanbrengen, des te meer, des te ernstiger zou zij gevaar loopen haar eigen en bizonder karakter van *Universiteit* te na te komen en te worden een school voor meer uitgebreid gymnasiaal of hoogere-burgerschoolonderwijs.

Daar staan we nu: een Instituut voor vijf ten honderd en de veelvouden mag een nederlandsche Universiteit niet worden, 't zou al te dwaas zijn, en zij moet natuurlijk ook iets anders zijn dan een uitgelegd gymnasium, een uitgelegde hoogere burgerschool. Waar moeten we nu heen? De logica *in* de dingen wijst hier den weg, zij wijst aan dat de kern, de kracht, de cultuurkweekende, de waarde-scheppende

kracht van een Universiteit voor een aanzienlijk deel zal liggen, zal moeten liggen in het derde, dat ik noemde: het aanbrengen van academische vorming. De middelmoot der studenten, die ik boven en beneden isoleerde, *kan* niet bekwaamd worden in de richting van zuiver wetenschappelijk onderzoek, en zij *mogen* niet maar enkel uitgerust worden met dadelijke en parate kennis voor hun professie. Er blijft gelukkig een derde over, dit derde moet nu komen in het licht van een klare uiteenzetting, die niet al te lang behoeft te zijn om een zoo aanstonds te vermelden reden. Voorloopig zeg ik er alleen dit van: met behulp van dezelfde wetenschappelijke stof, die gebruikt wordt voor inprenting van methode en evenzoo van de stof, die den onmisbaren grondslag vormt voor verder onderzoek — waarmee immers weinigen den weg der zuivere wetenschap zullen inslaan — kunnen de bedoelde jonge menschen zóo gevormd worden dat zij de wereld ingaan met een geoefenden geest, met eenig inzicht en vooral met eenig vermogen om inzicht te vermeerderen, kortom met eenigen groei van binnen. Meer zal hier voor de meesten wel meestal minder zijn.

Ik heb tot dusver gevolgd wat ik zou willen noemen den ondeugenden weg van bewijsvoering, ik ben hierover eenige rekenschap schuldig. Over alles en nog wat werd gesproken in de vorige bladzijden en de zaak, waarom het eigenlijk te doen was (academische vorming) werd zoo goed als geheel gelaten in de schaduw, ik lichtte haar enkel toe door de uiterste tegenstelling (africhting). Mijn doel was deze zaak los te wikkelen uit allerlei storende nevengedachten en neven-belangen om haar gansch alleen, laat ik zeggen gansch naakt vóor u en mij te kunnen stellen. Ik heb in het voorgaande geen samenhangen gezocht, maar

tijdelijk althans en naar ik hoop zonder iets te beschadigen, aldoor losgemaakt. Zóo alleen verkrijgen wij, dunkt mij, niet enkel het voordeel van duidelijkheid en betrekkelijke kortheid, maar immers het grooter voordeel dat de volle strekking, de compleete bedoeling der gedachte nergens behoeft te lijden onder allerlei „oogpunten" van elders, onder allerlei vaak zoo grif en goedkoop ondersteld verband met iets anders. — Zou het komen van het eenzijdig toegepaste causale denken dat zooveel dingen eigenlijk niet meer stil staan, voortdurend in beweging, in weifelende beweging zijn? Wij liggen dan onder den boom der kennis, maar wij liggen er nooit meer stil, ook het strooisel ligt niet stil, waarop straks de gouden vrucht vallen zal zonder gerucht. Alles is in voortdurende causaliteits-trilling.

Zou misschien op deze wijze de vrucht ons ook dikwerf ontgaan? Niet weinig critische geesten hebben zich de verkeerde gewoonte aangewend om bij een idee, een gedachte onmiddellijk en onveranderlijk, nooit iets anders en altijd weer te vragen: waar hangt zulk een idee, zulk een gedachte mee samen, waar komt zij vandaan, waaraan is zij ontleend, waaruit kan zij afgeleid worden? Dit is alles heel goed, als men vooraf deze idee, deze gedachte goed kent, kwalitatief goed doorgrondt. Hoe zal ik toch weten of A met B of met C, met D of met E etc. samenhangt, of A ergens vandaan komt, of A aan iets anders ontleend is, als ik A niet door en door ken, en niet alleen A, maar ook B en C en D en E etc. Inhoud wil immers kwalitatief gekend wezen, eer er sprake kàn zijn van genetische verklaring. Ik weet natuurlijk ook wel dat alles zoo ongeveer met alles samenhangt, maar ik weet ook dat alleen voor zeer oppervlakkigen alles op alles lijkt. Voor wie niet zien kan lijken alle negers op elkaar, om de eenvoudige reden dat allen zwart zijn. Een-

voudig is dit wel, maar 't is ditmaal niet waar. Ik kom op een en ander in later verband terug, maar reeds hier moest ik toch even uitspreken: wat mij betreft, de behoefte van mijn geest brengt mee dat ik den vliegenden pijl zoo nu en dan gaarne zie in werkelijke rust.

Ik heb dan nu het terrein geheel vrij gemaakt en ik ga thans rustig de vier volgende vragen beantwoorden:

I. Wat bedoel ik met academische vorming, wat is het eigenlijke in academische vorming?

II. Wat is het uitvloeisel uit het eigenlijke, of liever, waaraan zal men de vaste aanwezigheid van academische vorming kunnen herkennen?

III. Wat vloeit uit het ontwikkelde, d. w. z. uit het antwoord op I en II, voort met betrekking tot de stof, die onderwezen moet worden?

IV. Wat vloeit uit het ontwikkelde voort voor den onderzoeker met betrekking tot zich zelf?

V. Slot.

I.

Wat bedoel ik met academische vorming, wat is het eigenlijke in academische vorming? Ik bedoel niet verstandelijke ontwikkeling, natuurlijk evenmin het tegendeel, maar wel iets anders. Neen, ik bedoel niet verstandelijke ontwikkeling in den zin, die daaraan gewoonlijk gehecht wordt. Wij moeten vaststellen, dunkt mij, dat wij daarvan nu genoeg gehad hebben in de 19e eeuw. Het nooit stervend intellectualisme is ons duur te staan gekomen, intellectualisme bederft zoo-

veel, het bederft, door verstoring van evenwicht, ten slotte ook het intellect zelf. Een louter-verstandsmensch is een mensch zonder eenigen horizont. Leg hem een stuk werkelijke poëzie voor, hij zal er zoo goed als niets van verstaan; leg hem voor een stuk religieleven, van welke hoedanigheid ook, hij zal er nog minder van verstaan; leg hem een stuk bespiegeling voor, die op meer zou rekenen dan op het bekende gezond verstand, hij zal met een witten glimlach van exactheid u zeggen dat hij aan zulke diepzinnigheden niet „doet", ik mag de aanhalingsteekens niet achterwege laten; leg hem voor een stuk diep-doorleefd zedelijk leven, hij zal er aan snuffelen met vossen-intellect [1]), met mercantiele hersenen. Voor zulk een mensch moet de dieper kwaal van zijn leven verborgen blijven uit den aard der zaak, het inzicht dat het verstand nooit geweest is, nooit worden zal, nooit worden kàn een primaire, een eigenlijk actieve en scheppende kracht, dat inzicht blijft voor hem verzegeld met zeven zegelen. Wat zou zulk een *extraneus* er wel van maken, als een dichter spreekt van

„the wells
which boil under our being's inmost cells,
the fountains of our deepest life" ? [2])

Ik vermoed dat hij een weinig grinniken zou en voorts meenen dat *zijn* dieplood oceanen peilt.

Neen, ik bedoel niet verstandelijke ontwikkeling, maar wat bedoel ik dan wèl? Want het eigen, het hooge werk van een Universiteit is en blijft toch onweersprekelijk de verzorging der intellectueele krachten en belangen van een volk. Ik was zoo gelukkig een bizonder gelukkige uitdruk-

---

[1]) De uitdrukking is van Carlyle: *a vulpine intellect.*
[2]) Shelley: *Epipsychidion.*

king te vinden, die mijn bedoeling volkomen weergeeft. Ik weet wel dat aan een woord niet alles hangt, maar woorden kunnen toch wel kostelijke boodschappers van kostelijke dingen zijn, en in dat geval zijn en doen zij altijd meer: zij vertolken de bestaansvreugde van een denkbeeld en verhoogen daardoor zijn macht over, zijn invloed op velen, zelfs op den eigen geest, waarin zulk een denkbeeld geboren werd [1]). — De bedoelde gelukkige uitdrukking vond ik in de fraaie, ik durf wel zeggen de klassieke opstellen van kardinaal Newman, vereenigd onder den titel van: *the Idea of a University* [2]). Naast vele zeer goede uitdrukkingen, die intusschen overal kunnen voorkomen: *intellectual culture*, *culture*, *cultivation of the intellect*, *cultivation and discipline of the mind*, gebruikt Newman ook de uitdrukking, waarom het mij hier te doen is: *education of the intellect*, beter nog *education of the mind. Opvoeding van het verstand*, *opvoeding van den geest*, de klank in deze woorden is immers anders dan in het woord „ontwikkeling". Maar niet enkel klank en kleur zijn hier anders, er is inderdaad een ander klimaat van gedachten. Deze formuleering is, dunkt mij, een formuleering van verrassing: het woord „opvoeding" verwacht men zoo niet op intellectueel terrein, men verwacht het daar niet anders dan in voorbijgaand metaphorisch gebruik. Het is al verder een formuleering, waarin wel eenige

---

[1]) Stuart Mill toonde dit te voelen blijkens zijn woorden, die ik in 't Duitsch vond aangehaald bij Rudolf Eucken, (*Geschichte der philosophischen Terminologie*, 1879, p. 181): „kaum finden irgend originelle Gedanken über geistige oder sociale Phänomene jemals eher ihren Weg unter die Menschen, oder erhalten in dem Geiste sogar ihrer eignen Erfinder eher ihre eigentliche Wichtigkeit, *als bis sie durch gut gewählte Worte gleichsam angenagelt und festgehalten werden.*" (De cursiveering is van mij.)

[2]) New edition 1896; 't zijn eigenlijk verhandelingen en redevoeringen, ten deele gehouden voor een academisch gehoor.

revolutie schuilt: wie de gedachte, die er onder ligt, binnen laat in den kring van zijn overwegingen, zal gewaar worden dat zijn paedagogische principes en praktijken en programma's niet ongemoeid blijven. Het is, wat zeker niet het minste is, een formuleering van eerbied, van diepen eerbied voor den menschelijken geest, voor zijn krachten en verrichtingen, voor zijn stillen groei, voor het werk van allen, die hier tot opvoeden geroepen worden. In de omgeving van zulk een formuleering durft men weer spreken niet alleen van de waarde, maar ook van de waardigheid van menschelijke kennis. Opvoeding van het verstand, van den geest, het dunkt mij een gouden woord, dat onsterfelijk naar voren komt uit veel zwaarwichtige, maar levenlooze redeneeringen van den dag, uit veel geklaag over overlading, waarin wel eenige overlading begint te komen.

Inderdaad, het verstand, de geest moet opgevoed worden, en dat moet de Universiteit doen, d. w. z. de Universiteit moet haar alumni leeren denken, leeren na-denken en overdenken, leeren door-denken, leeren zelf-denken. Dit alles in de aanvangen, in de beginsels: natuurlijk niet, omdat het meerdere niet zeer gewenscht zou zijn, maar omdat het meerdere als regel-voor-allen een dwaze, een onredelijke eisch is. Ik geloof niet dat iets wezenlijks bereikt, iets onvervreemdbaars verworven wordt door het gaan, moet ik niet liever zeggen: het loopen, het hysterisch loopen van het eene boek naar het andere, van het eene onderwerp naar het andere, van de eene quaestie naar de andere, van het eene college naar het andere, van den eenen cursus naar den anderen, van het eene privatissimum naar het andere, van de eene experimentatie naar de andere. Dit is waarlijk een geestelijke „Rutschbaan" (montagnes russes), waarop men langs, ach, vooral *langs* de objecten van kennis

heen-en-weer, op-en-neer glijdt. Wat zou Plato in de stille, schaduwrijke tuinen van zijn academie van deze intellectueele verwildering wel gezegd hebben? Vraag iemand, die zich zelf zulk een opvoeding geeft of laat geven, maar eens nauwkeuriger na over een of ander onderwerp, hij zal spoedig druk rondloopen, druk en gaggelend als een eend, die zich verslikt heeft. Het aandoenlijk feit is dan ook niet te loochenen dat hij zich werkelijk verslikt heeft. — *In de aanvangen, in de beginsels*, ik voegde er dit ook bij met het oog op hen, die als een wezel zoo bang zijn voor philosophie, en die uit den eisch dat de Universiteit moet leeren denken misschien zouden opmaken dat ik van ieder een philosoof, een denker zou willen maken. Mijn eischen zijn om allerlei redenen waarlijk bescheidener, maar, hoog of laag gestemd, zij komen neer op de eerlijk uitgelegde bedoeling der eerlijke woorden: *leeren denken.* Zou men *hier* nog meer willen afdingen, dan zou men toch komen over een vreemde grens: de meest verdunde bedoeling der woorden kan immers nooit deze worden dat de Universiteit *niet* moet leeren denken! Dan zou men uitkomen, dan zou men de *Universiteit* doen uitkomen bij een diep droevig *naufragium mentis!*

De Universiteit moet *leeren* denken. Zou denken moeilijk zijn? Ik zou het wel denken, daarom onderstreepte ik het woord: leeren. Dit zeggend heb ik niet enkel het oog op de uitsluitend zedelijke beletselen, die op den weg van het denken plegen te liggen. Wij zouden stellig meer onbelemmerd kunnen denken, als we alleen in de wereld waren, als we nooit gefronste wenkbrauwen hadden te vreezen, als er nooit gevaar was dat onze klandizie, in eigenlijken en figuurlijken zin, ons ontgaan zou. Maar er is meer, met de zedelijke beletselen zijn dikwerf vervlochten meer algemeene oorzaken, tengevolge waarvan ons natuurlijk

denken zoo lichtelijk dwaalt en altijd weer struikelt over zich zelf, en dat in weerwil van de terechtwijzing, die het, ten deele ongemerkt, voortdurend ontvangt in de tucht van een gevormde taal, door een goede opvoeding, door de pijnlijke ervaring van onze eigene dwalingen [1]).

Het is noodig ook die algemeene oorzaken goed te kennen. In zijn *Inleiding tot de Wijsbegeerte* begint Land het hoofdstuk: *Gronden van zekerheid* aldus: „het menschelijk denken, dat aan de ervaring hoogst onvolledige gegevens ontleent, en in zijn werkzaamheid door verbeelding en hartstocht voortdurend gestoord wordt, is niettemin gevorderd op den weg naar een ideaal, waarvan het althans de algemeene trekken vermag aan te geven. In den staat van volmaaktheid, waarnaar het tracht, zou het een stelsel van begrippen, en van regelen van wording in den vorm van hypothetische oordeelen bezitten, en al het verschijnende daaraan door andere oordeelen vastknoopen, alles zoo deugdelijk, dat alle verdere ervaring slechts nieuwe voorbeelden aanbracht van het bekende en begrepene" [2]). Ik betwijfel de juistheid van dit alles niet, maar er valt hier toch iets te betreuren. Dergelijke volzinnen lezend, zeg ik telkens: hoe jammer en meer dan jammer, dat zulk een uitnemend denker zoo weinig de gaaf van plastisch denken bezat. Zulke vale volzinnen — en ik koos waarlijk niet eens de vaalste — houden ons toch eigenlijk niet vast, zij beschamen ons nooit, zij missen doorgaand alle ontdekkend vermogen. Men leest ze en . . . gaat vergenoegd voorbij aan die voortdurende stoornis, waaraan het denken onderworpen is, en die toch maar een voortdurend kwaad is.

Hoe anders is het reeds, als we ons b.v. door den ouden

---

[1]) Zie Wilhelm Windelband's Rede *über Denken und Nachdenken* in *Präludien*, 1884, p. 176—210, o. a. p. 209.

[2]) 1889, p. 241.

mysticus Sir Thomas Browne in zijn *Pseudodoxia Epidemica, or Discourse of Vulgar Errors* laten inlichten over „de bronnen van dwaling", wel wijdloopig dikwijls, maar toch telkens met woorden en uitdrukkingen, die de aanraking met het leven niet mijden. Hoe guitig zet Browne, natuurlijk niet meenens, Plato's leer dat alle kennis herinnering is, vierkant onderstboven, als hij met een zucht opmerkt dat wij dikwijls, om tot werkelijke kennis te komen, zoo heel veel moeten *vergeten*. De menschen, zegt hij al verder, zijn zoo traag in het onderzoek zelfs van de meest eenvoudige dingen, zij zijn zoo traag „with a wonderful kind of supinity." „Supinity" beteekent in letterlijken zin de (achtelooze) houding van een mensch, die achterover, die op zijn rug ligt. Zulke oasen zijn er gedurig, en dan weer groote tusschenruimten van wijdloopigheid. Als verdere bronnen van dwaling noemt Browne dan: „the common infirmity of human nature, the erroneous disposition of the people, the confident adherence to authority."

Men waant telkens Francis Bacon te hooren, die, als beter bekend is, in zijn idolen-leer een meer bij de zaak blijvende, maar niet minder plastische beschrijving geeft van zijn viertal *Idola*, valsche voorstellingen, waardoor het menschelijk denken voortdurend op dwaalwegen gebracht en gehouden wordt: *Idola Tribus*, *Idola Specus*, *Idola Fori*, *Idola Theatri*. Onder *Idola Tribus* verstaat Bacon de vervanging in het natuuronderzoek van de *causae efficientes* door *causae finales* (naturalium operationum ad similitudinem actionum humanarum reductio.) De *Idola Specus* zijn voorstellingen, die enkel wortelen in de eigenheden van den enkelen mensch. (*Idola Specus* sunt idola hominis individui. Habet enim unusquisque .... specum sive cavernam quandam individuam, quae lumen naturae frangit et corrumpit.) Het zijn de wanbegrippen, de vooroordeelen en valsch-individueele voorstellingen,

kortom het is de gansche rijke teelt van illusiën „which are bred amongst the weeds and tares of one's own brain." De *Idola Fori* vloeien voort uit het verkeer der menschen, en wel uit het groote middel van dat verkeer: de menschelijke taal. (Hominum commercium et consortium. Homines enim per sermones sociantur.) De beste definities kunnen hier helaas niet afdoende helpen, want ook definities bestaan ten slotte uit woorden, en woorden telen woorden (verba gignunt verba.) *Idola Theatri* zijn de valsche voorstellingen, die berusten op allerlei autoriteit en overlevering (sunt denique idola, quae immigrarunt in animos hominum ex diversis dogmatibus philosophiarum ac etiam ex perversis legibus demonstrationum [1]).

Men kan gerust zeggen: wie Bacon's idolen-leer goed overwogen heeft, heeft zijn denken op gevoelige wijze gezuiverd en krachtiger gemaakt, al mag niet verzwegen worden dat Bacon's eenzijdigheid aan het geheel van zijn gedachten dikwerf den edelsten stempel onthouden heeft. Hij moet daar zelf toch wel iets van gevoeld hebben, als hij in de *Praefatio* van de *Instauratio Magna* ook dit deemoedig van God smeekt dat de menschelijke dingen geen schade mogen brengen over de goddelijke, en dat niet uit het openstellen van de wegen der zinnen (der zinlijke waarneming) en door het klaarder ontsteken van het licht der natuur, eenig ongeloof, eenig nachtelijk duister over onze zielen kome met betrekking tot de goddelijke mysteriën [2]). Hij weet het daar zoo goed dat het

---

[1]) Ik nam de in den tekst voorkomende kenschetsende uitdrukkingen uit *Novum Organum* Lib I, Aphorismi I—LXVIII en uit *de Dignitate et Augmentis Scientiarum*, Lib V, cap. IV.

[2]) „In principio operis ad Deum Patrem, Deum Verbum, Deum Spiritum preces fundimus humillimas et ardentissimas, ut humani generis aerumnarum memores et peregrinationis istius vitae, in qua dies paucos et malos terimus, novis suis eleemosynis, per manus nostras,

kwaad niet schuilt, niet schuilen kan in het onderzoek der natuur zelf, hij weet dat het kwaad schuilt in het aanmatigend, het gebiedend begeeren (ambitiosa illa et imperativa cupiditas) *om zelf zich wetten te geven*. Hij weet het daar zoo goed dat de wetenschap niet mag beoefend worden enkel ter bevrediging van persoonlijke neiging, of uit (onedelen) wedijver, of ter versmading van anderen, of ter wille van voordeel, roem of macht. Uit belustheid op macht, zegt hij, zijn de engelen gevallen, uit belustheid op kennis de menschen, maar in de liefde (charitas) is geen afdwaling, geen overschrijden van de juiste maat; noch engel noch mensch kwam ooit in gevaar door deze liefde. Dit zijn edele woorden, die wèl een zuiveren stempel vertoonen.

Ik noem een derden plastischen denker, van wien ik in de vorige bladzijden reeds melding maakte, kardinaal Newman, die met een drietal beelden — het beeld van een kind, dat van lieverlede *leert* zien, van een bijziende en van een blinde, die zijn gezicht *herkrijgt* — den toestand van verwarring beschrijft, waarin het natuurlijk, het ongeoefend denken pleegt te verkeeren. Ik zou lust hebben hier alles bij elkander te voegen en de drie genoemde beelden, die ten deele op verschillende plaatsen voorkomen, tegen elkander aan te schuiven. Ik laat dit na om de lengte, ik deel alleen volledig mee het beeld van het kind, met zijn toepassing. Ik laat alles staan in het keurige Engelsch, dat Newman schrijft: een getrouwe vertaling van den inhoud neemt bijna altijd den klank uit de woorden, en een vrije vertaling, die óok den klank wil overbrengen, is natuurlijk een nieuw

---

familiam humanam dotare dignentur. Atque illud insuper supplices rogamus, ne *humana divinis officiant;* neve *ex reseratione viarum sensus, et accensione majore luminis naturalis*, aliquid incredulitatis et noctis, animis nostris, erga divina mysteria oboriatur."

stuk. Uit deze aanhaling kan ten overvloede blijken dat niet enkel de gedachte, maar ook vorm en taal, zooals het toch ook behoort, uitvloeisel kunnen zijn van nauwkeurig denken. De bedoelde woorden luiden als volgt:

„It has often been observed that, when the eyes of the infant first open upon the world, the reflected rays of light which strike them from the myriad of surrounding objects present to him no image, but a medley of colours and shadows. They do not form into a whole; they do not rise into foregrounds and melt into distances; they do not divide into groups; they do not coalesce into unities; they do not combine into persons; but each particular hue and tint stands by itself, wedged in amid a thousand others upon the vast and flat mosaic, having no intelligence, and conveying no story, any more than the wrong side of some rich tapestry. The little babe stretches out his arms and fingers, as if to grasp or to fathom the many-coloured vision, and thus he gradually learns the connexion of part with part, separates what moves from what is stationary, watches the coming and going of figures, masters the idea of shape and of perspective, calls in the information conveyed through the other senses to assist him in his mental process, and thus gradually converts a caleidoscope into a picture. The first view was the more splendid, the second the more real, the former more poetical, the latter more philosophical. Alas! what are we doing all through life, both as a necessity and as a duty, but unlearning the world's poetry, and attaining to its prose! This is our education, as boys and as men, in the action of life, and in the closet or library; in our affections, in our aims, in our hopes, and in our memories. And in like manner it is the education of our intellect; I say, that one main portion of intellectual education, of the labours of both school and university, is to remove the original dimness of the mind's eye; to strengthen and perfect its vision; to enable it to look out into the world right forward, steadily and truly; to give the mind clearness, accuracy, precision; to enable it to use words aright, to understand what it says, to conceive justly what it thinks about, to abstract, compare, analyze, divide, define, and reason, correctly. There is a particular

science which takes these matters in hand, and it is called logic; but it is not by logic, certainly not by logic alone, that the faculty I speak of is acquired. The infant does not learn to spell and read the hues upon his retina by any scientific rule; nor does the student learn accuracy of thought by any manual or treatise. The instruction given him, of whatever kind, if it be really instruction, is mainly, or at least pre-eminently, this, — *a discipline in accuracy of mind.*

Boys are always more or less inaccurate, and too many, or rather the majority, remain boys all their lives. When, for instance, I hear speakers at public meetings declaiming about „large and enlightened views", or about „freedom of conscience", or about „the Gospel", or any other popular subject of the day, I am far from denying that some among them know what they are talking about; but it would be satisfactory, in a particular case, to be sure of the fact; for it seems to me that those household words may stand in a man's mind for a something or other, very glorious indeed, but very misty, pretty much like the idea of „civilization" which floats before the mental vision of a Turk, — that is, if, when he interrupts his smoking to utter the word, he condescends to reflect whether it has any meaning at all............

It is this haziness of intellectual vision which is the malady of all classes of men by nature, of those who read and write and compose, quite as well as of those who cannot, — of all who have not had a really good education. Those who cannot either read or write may, nevertheless, be in the number of those who have remedied and got rid of it; those who can, are too often still under its power. It is an acquisition quite separate from miscellaneous information, or knowledge of books." [1])

Ik heb op dit fraaie stuk eigenlijk maar éene kleine aanmerking, een aanmerking, die gelukkig de kern van Newman's bedoeling niet raakt en die daarom evenmin deren kan *mijn* bedoeling met deze aanhaling. Ik heb het oog op de sterke,

---

[1]) *The Idea of a University*, p. 331—333; ik cursiveerde slechts een enkele maal.

zeer onjuiste tegenoverstelling van het poëtische en het philosophische, ten gevolge waarvan „the dimness, the mistiness, the haziness of intellectual vision" zou moeten komen aan den kant van den wezenlijken dichter. Maar dat kàn Newman toch niet meenen, de man, die het in eigen voorbeeld talloos vele malen anders heeft doen voelen, anders getoond heeft!

Ik heb nu, meen ik, wel genoeg gedaan om duidelijk te maken wat er ligt achter mijn zeggen dat de Universiteit haar alumni moet *leeren denken*. Hoe moet de Universiteit dat doen? Voor een deel heeft Newman het geheim al verraden, 't is trouwens een open geheim, dat nauwelijks toelichting behoeft. Wie wil leeren denken, zal immers moeten leeren: zuiver onderscheiden, zuiver ontleden, zuiver vergelijken, zuiver classificeeren, zuiver verbinden. In en door dit alles voltrekt zich het edele *κρίνειν*, op dit alles steunt het hooge, dure recht van oordeelen, beslissen, beslechten. Wie goed onderscheidt, wie goed uit-elkander stelt, moet even goed kunnen samen-stellen, immers samen-zien wat bij elkander behoort, hij moet ook op juiste wijze kunnen verbinden. Het enkel-analytische en het enkel-synthetische doen beide veel kwaad. De vraag is aldoor: *hoe* staan de betrokken objecten vóor onzen geest, staan ze *in* onzen geest onderscheiden en toch verbonden, verbonden en toch onderscheiden, bijna even klaar en zacht als de zienlijke dingen in het landschap daar vóor ons? Wie verstaan wil wat ik bedoel, kan met een kleinigheid geholpen worden, hij zie maar eens naar een molenwiek op verschillende dagen van den zomer. Zulk een molenwiek kan zoo scherp en hard en droog in en tegen de atmosfeer staan, maar soms is er verrukkelijke samenstemming tusschen wiek en lucht,

samenstemming zonder samenvloeing, zonder uitwissching van lijnen.

Ik begrijp natuurlijk wel dat ik er met deze beeldspraak niet àf kom, ook is het mijn bedoeling niet er àf te komen, in de volgende bladzijden zal nog wel gelegenheid zijn het pas gezegde nader toe te lichten. Ik wil thans iets anders en naar ik meen iets beters doen, ik wil trachten een zeer concreet antwoord te geven op de oude vraag van dit onderdeel, een vraag, die ik nu concreeter aldus formuleer: waarmee zoudt gij tevreden zijn, als de „velen", wier belangen gij tot hiertoe bepleit, de academie verlaten, wat verstaat gij dan onder een eenigszins voltooide academische vorming? Ik gebruik natuurlijk het woord „eenigszins" hier niet om de zaak nu toch ten slotte in nevelen te laten, maar juist om het allernaaste te noemen, waarmee ik tevreden zou zijn, het allernaaste, maar waarop dan ook niets mag, niets kàn afgedongen worden. Ik zou tevreden zijn, ik zal tevreden zijn, als van niet buitengewone maar goede studenten, bij het verlaten der academie, drieërlei zal kunnen gezegd worden:

1°. *dat hun geest op een matig-uitgebreid terrein, op matig-uitgebreide terreinen heeft leeren staan boven het gruis van allerlei meening;*

2°. *dat hun geest heeft leeren staan boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden;*

3°. *dat hun geest zóo heeft leeren staan boven de grens tusschen hun weten en hun niet-weten, dat zij die grens nu met eenige klaarheid kunnen zien.*

Ik hoop niet dat iemand mij hier toevoegt: gij stelt toch wel hooge eischen, als ik het u zeggen mag, — want dan zou ik op den man af moeten vragen: maar welke eischen stelt *gij* dan, wat vraagt *gij* dan van de Universiteit, wat zijt gij bezig van haar te maken? Wij mogen ons hier de sluimering der onnadenkendheid toch wel eens goed uit

de oogen wrijven. Neemt men van de gestelde eischen, in mijn oog zuivere, krap-gemeten minimum-eischen, ook maar iets af, dan komt men inderdaad over de grens, waarvan ik al gesproken heb, de grens, waarop en waarachter een droevig *naufragium* van den geest niet te ontgaan is. „Meer zal voor de meesten wel meestal minder zijn," heb ik vroeger gezegd, hier zeg ik: minder is eenvoudig niets, minder is minder dan niets, *beter niets* dan niet-vervulling van deze eischen.

Laten we maar eens experimenteeren, men experimenteert tegenwoordig heel veel. „De geest moet geleerd hebben te staan boven het gruis van allerlei meening", er is nog wel bijgevoegd, wat mee bedoeld is voor de twee andere eischen: op matig-uitgebreid terrein, etc. Als dat nu te hoog is, als dat nu „wel hoog" is, en als ik dat hooge, dat „wel hooge" nu verlagen moet, dan krijg ik dat de geest onder het gruis van allerlei meening blijft en, als van zelf spreekt, bij aldoor aangevoerde stof, *hoe langer hoe meer onder zulk gruis* bedolven raakt, er komt, ik kan het niet anders zien, er komt aldoor gruis bij. — „De geest moet geleerd hebben te staan boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden", als dàt nu te hoog of „wel hoog" is, dan krijg ik, door ernstige verlaging van dezen eisch, dat de geest aan deze bekoring eenvoudig *niet* ontkomt. — „De geest moet geleerd hebben zóo te staan boven de grens tusschen weten en niet-weten, dat men die grens nu met eenige klaarheid vermag te zien." Als daar nu nòg iets af moet, dan krijg ik: grenzen zien zonder eenige klaarheid. Dat wordt wel bedenkelijk vreemd: zien zonder eenige klaarheid, is meer voorgekomen onder menschen, maar *grenzen* zien zonder eenige klaarheid, dat lijkt sterk op een cirkel, die een tot nog toe niet waargenomen overhelling naar het vierkant vertoont.

Neen, er kan werkelijk nergens iets af. Met een enkel woord wil ik de genoemde eischen toelichten, niet omdat zij op zich zelf onduidelijk zouden zijn, maar omdat duidelijkheid wel eens een nadeel kan worden, namelijk in het geval dat zij ons onwillekeurig verleiden zou over de dingen heen te lezen. 1°. *De geest moet geleerd hebben boven het gruis van allerlei meening te staan.* Wat bedoel ik met gruis van allerlei meening? Hoe komt zulk gruis er? Zulk gruis komt er, als door te veel stof geen gelegenheid gelaten wordt voor werkelijke toeeigening, en zulk gruis komt er, omdat het er soms is. De beste stof kan voor den leerling gruis *worden*, en er is stof, die *begint* met *dadelijk* gruis te zijn.

Zulk gruis komt er, als door te veel stof geen gelegenheid gelaten wordt voor toeeigening. Winckelmann acht het groote gebrek van onze moderne geleerdheid, tegenover de antieke, hierin gelegen dat zij in vele gevallen eigenlijk alleen bestaat in het weten van wat anderen over en van een onderwerp gedacht en geweten hebben. Ieder zal erkennen dat deze volzin ons waarlijk geen vriendelijk, geen aantrekkelijk beeld van wetenschap geeft. Toch kan men hier door een kleinigheid het onvriendelijke wel in iets vriendelijks en aantrekkelijks veranderen. Men neme slechts het tweemaal gebruikte werkwoord „weten" beide keeren in précies denzelfden zin. Wat anderen, en laten we nu maar zeggen: wat de beste en meest eminente voorgangers geweten hebben en weten, dat is natuurlijk iets kostelijks. *Als* ik nu ook maar *weet* en *goed* weet wat die anderen geweten hebben en weten, dan heb ik immers al wat ik verlangen kan, mijn weten, mijn kennen is geworden een levend bestanddeel van mij zelf. Winckelmann heeft blijkbaar het eerste „weten" genomen in gansch anderen zin, en hij had daarin groot gelijk.

Hij nam het niet uit de sfeer der ideale opvattingen, maar uit de droeve en dwaze praktijk van veel stof, veel boeken, veel lessen, veel onderwerpen, veel experimenten, veel opinies, veel quaesties, veel gezichtspunten en standpunten, veel gedachten en veel stelsels, ik vergis mij, ik bedoel: veel *namen* van gedachten en veel *namen* van stelsels. Hier wordt de beste stof voor den leerling gruis. Hier wordt getroffen, d. w. z. beleedigd de zedelijke wortel van alle weten. Er is immers geen tijd dat men zich eenigszins verantwoordelijk leere voelen voor zijn voorstellingen, de intellectueele vorming moet hier missen alle zedelijke werking. In iedere quaestie, in kleine zoowel als groote vragen moet er toch ten slotte zijn een kleine wortel van (wetenschappelijke) *overtuiging*, wil men het nòg bescheidener uitgedrukt hebben: een kleine vezel van overtuiging. Is er die kleine wortel, die kleine vezel niet, dan is er louter meening, louter leege en ijdele meening, dan is er de leeggeblazen eierschaal. Men leert dan, min of meer vaardig, van buiten de wachtwoorden en gemeenplaatsen, die bij een onderwerp behooren, de nomenclatuur van een wetenschap, de opinies van allerlei geleerden, de resultaten van een of ander onderzoek. In enkele dagen of weken doet men af wat een ander, wat den besten niet zelden de inspanning van vele jaren gekost heeft. Men kent b.v. Plato, zooals men hem dan kent, men zou er, geloof ik, vrede mee hebben, als Plato morgen met gansch andere gedachten en beschouwingen tot ons kwam. Natuurlijk liever niet, want 't zou maar weer een paragraaf meer geven, maar overigens: gedachten en beschouwingen zijn immers niet meer dan opinies, waarvan er wel twaalf in een dozijn gaan. Zoo is het in het philosophische, zoo is het ook in het historische, zoo is het overal. Er is nergens iets, dat den geest waarlijk grijpt, niets maakt blijde of bedroefd, niets wondt, niets

ontvonkt, de liefde is er niet of niet meer, en nu is er de dood. Want de dood is overal, waar de liefde niet is. De menschelijke geest wordt op deze wijze louter transito-plaats, de oude Diogenes drukte het nog anders uit in het onverbloemd verwijt, dat hij tot Antisthenes richtte: „gij zijt een trompet, die wel een groot geluid geeft, maar die nooit *haar eigen klank* hoort" [1]).

De beste stof *wordt* licht gruis door niet strikt geboden uitvoerigheid. Er is ook stof, zeide ik, die *begint* met *dadelijk* gruis te zijn. Ik heb het oog op die schier tallooze studiën, die jaar in jaar uit verschijnen en waarin wel het perpetuum mobile schijnt uitgevonden, zoo onvermoeid blijft men aan den gang. Het zijn zulke studiën, waarvan kenners met een glimlach u zullen verzekeren dat men door verplaatsing van den nadruk, door grooter of kleiner verschikking en verschuiving der gegevens even goed iets anders beweren kan dan wat beweerd werd, en soms even goed het tegendeel. Met een glimlach: men moest niet glimlachen, maar eerlijk en ronduit verklaren dat zulke stof, men kan gerust zeggen: zulk stof natuurlijk den leerling, maar op den duur ook den voorganger ernstig schaadt. Het zoeken en onderzoeken is hier volkomen losgeraakt van allen zedelijken wortel, het is geworden droef en armzalig

---

[1]) Windelband zegt t. a. p. 209 en v.: „zur glücklichen Entfaltung des Erkenntnisztriebes gehört neben *der sittlichen Grundlage seines Strebens* noch ein Anderes: die klare und sichere Besinnung auf die Grundsätze, nach denen allein das richtige Denken zustande kommen kann.... Und auch diese stetige Besinnung auf die Regeln des richtigen Denkens in der practischen Anwendung aller seiner Formen — auch sie wurzelt zuletzt nirgends anders als in *der sittlichen Hingabe an den groszen Gedanken der Wahrheit.* Denn es erhalten diese Regeln Werth und Kraft nur als nothwendige Mittel des Wahrheitstriebes. *So ruht auch hier die tiefste Triebfeder des absichtlichen Denkens in einem moralischen Zwecke.* (Ik cursiveerde.)

probeeren, nog wel gedoopt soms met den academischen naam van „streng-wetenschappelijk." — Maar ik kom hierop nog terug, ik ben tevreden, als men gemerkt heeft dat ik de onmisbaarheid en zijdelings de heerlijkheid bepleitte van kennis, waaraan, laat ik het nu maar zoo zacht mogelijk uitdrukken, *waaraan de menschelijke geest zelf toch ook nog iets heeft*, bescheidener vermag ik het niet te zeggen.

2°. *De geest moet geleerd hebben te staan boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden.* Eigenlijk had ik „woorden" en „algemeene woorden" niet behoeven te onderscheiden, in den grond zijn alle woorden algemeen, abstract. Voor den woordkunstenaar is dit inzicht goud waard, ik werk intusschen deze opmerking in de aangeduide richting hier niet verder uit. — De bekoring, door woorden geoefend, de macht van die bekoring is zoo bizonder groot. Ik zeide reeds: woorden kunnen kostelijke boodschappers van kostelijke dingen zijn, maar zij doen dikwijls wat wij menschen ook wel doen: de boodschapper stelt zoo licht zich zelf in de plaats van de boodschap, in de plaats van hem, die de boodschap zendt. Woorden dringen zich dan in de plaats der dingen, zij versperren den weg naar de dingen, zij verstompen het gevoel, het leven in onze aanraking met de dingen, zij verliezen zoo gemakkelijk dat eerbiedig-doorschijnende, dat de volle werking van wat er achter ligt volledig doorlaat. Er zijn menschen, die van boven tot beneden vol woorden steken, die een ding eigenlijk nooit voor de eerste maal zien en die het dus nooit zien, er zijn er, die nooit de schakels eens los maken tusschen woord en begrip, woord en beteekende zaak. Hun is overkomen wat iemand eens ondeugend aldus formuleerde: er zijn menschen, die zoo dikwijls gehoord, zoo dikwijls zelf gezegd hebben dat melkkoeien gemolken worden en katten miauwen, dat zij er ten slotte niets meer bij denken. Men moet, zoo meende

hij, zulke lieden soms wakker maken, wakker schudden door de mededeeling dat katten gemolken worden en melkkoeien miauwen. Men zal moeten erkennen dat deze maatregel van genezing niet behoort tot de halve maatregelen. Bekend is de aardige vertelling van Helvetius, de vertelling van den portier, wien men in de Tuileriën de bewaking van een deur had opgedragen, hij mocht niemand binnenlaten. Een burger meldt zich aan. „On n'entre point, lui dit le Suisse. — Aussi, répond le bourgeois, je ne veux point entrer, mais sortir seulement du Pont-Royal. — Ah, s'il s'agit de sortir, répond le Suisse, monsieur, vous pouvez passer." Men zegt dat er veel zulke schildwachten in de wereld zijn.[1])

Groot is de macht der woorden, vergroot, vele malen verdubbeld wordt die macht door een eigenaardigen nadruk, dien men aan sommige woorden geeft, en vooral door iets gewichtigs, iets geheimzinnigs in de formuleering. Göthe's tuinman placht te zeggen: „die Natur lässt sich wohl forciren, aber nicht zwingen". Men heeft nooit geweten en men zal nooit weten wat deze orakelspreuk précies beteekenen moest, het doet er gelukkig ook niets toe, maar laat zulk een volzin maar uitgesproken worden met gedragen stem, gij kunt in vele kringen zeker zijn van zijn werking. — Prof. Krönig, een natuuronderzoeker, dien Fechner[2]) een enkele maal vermeldt, opperde eens het denkbeeld om op hoogere scholen als denkoefening in te voeren wat hij noemt „Entkleidungsaufgaben", waarmee hij bedoelde herleiding van

---

[1]) Gibbon schrijft in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* 1825, vol. I, chap. III, p. 86: »Augustus was sensible that mankind is governed by names; nor was he deceived in his expectation, that the senate and people would submit to slavery, provided they were respectfully assured that they still enjoyed their ancient freedom."

[2]) *Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht*, 1879, p. 128.

allerlei gewichtige en gewichtig klinkende woorden en termen en formules tot hun naaste beteekenis of beter tot hun naakte waarheid. Zelf neemt hij, soms op geestige wijze, onderhanden de zooveel gebruikte termen: immanent doel, onbewust doel, doel in zich zelf, zelfdoel (Selbstzweck), „Bildungstrieb" in het organische etc. Hij vindt b.v. het denkbeeld dat een ding zijn doel in zich zelf zou hebben even ongerijmd als de voorstelling van vergif, dat zich zelf vergiftigt, van een naald, die zich zelf steekt [1]). — Ik vraag hier: zou een goed docent, met of zonder geestigheid, niet van zelf doen wat Krönig met zijn „Entkleidungsaufgaben" bedoelt?

Inderdaad, wij menschen hebben de neiging om woorden ongemerkt te laten verharden tot dingen, wij zijn zoo licht de gereede prooi van schitterende, snel-volbrachte generalisaties, van velerlei woordenspel, dat er voortdurend in de wereld is door onze ongeduldige monistische neigingen, van vaak gebruikte of zeer in trek zijnde, maar niets bewijzende analogiën, in één woord van alles, waarin een zekere magische werking van woorden en klanken zich bizonder gelden doet. Jaren geleden sprak ik hierover met een natuuronderzoeker van professie, die mij verklaarde dikwijls den indruk ontvangen te hebben, dat inzonderheid wij beoefenaren der geestelijke wetenschappen gedurig dingen maken van woorden. Ik had geen vrijmoedigheid dit niet bepaald gunstige oordeel kortweg af te wijzen, alsof er bij ons geen wolkje, wat zeg ik, geen zware wolken aan de lucht waren. Ook zou ik dezen openhartigen beoordeelaar niet tegengesproken hebben, als hij beweerd had dat de zoo even aangeduide

---

[1]), *Das Dasein Gottes und das Glück der Menschen*, materialistisch-erfahrungsphilosophische Studien, 1874, p. 52.

kwalen op *zijn* terrein niet zóo veelvuldig voorkomen als op het onze, en vooral dat de genezing daar gemakkelijker is. Maar spoedig bleek mij dat zijn gedachten veel verder gingen: hij was inderdaad niet zoo heel afkeerig van de meening dat bedoelde kwalen op zijn terrein nagenoeg niet voorkomen, en eigenlijk daar ook bezwaarlijk voorkomen kùnnen. Eerlijk gezegd: op zooveel naïveteit, op zoo sterke afwezigheid van wijsgeerige vorming was ik niet verdacht geweest. Hier is toch wel een groote verblinding. Of moet het nog aan iemand duidelijk gemaakt worden dat *overal* waar woorden, kunsttermen, verzamelnamen, generaliseerende uitdrukkingen, hypothesen en theoriën voorkomen en dagelijks gebruikt worden, — dat daar natuurlijk overal en altijd niet zoozeer dreigt, als wel op den stillen achtergrond aanwezig blijft het gevaar dat woorden ons vasthouden, dat woorden ons gevangen nemen en gevangen houden, soms in eenzame opsluiting? Of zou misschien alleen het brein van den natuuronderzoeker niet kennen „de rhetorische kunstgrepen der menschelijke hersenen, die gaarne grijpen naar tropische wendingen, als de klare voorstelling der zaak ons begeeft?" (du Bois-Reymond). Hoeveel onbegrepen, hoeveel kwalijk begrepen darwinisme zou er wel in ons vaderland zijn, natuurlijk niet bij de besten, maar misschien reeds bij de „second-best", en zeker bij wie op deze laatste volgen in steeds sterker graad van daling? Er zijn immers menschen, die een denkbeeld nagenoeg canoniek achten, als zij met zulk een denkbeeld nog maar even kunnen hangen aan de rokspanden van Darwin, de naam doet hier zooveel, het denken dikwerf zoo weinig.

Maar misschien is het beter dat ik, in plaats van algemeene vragen te stellen, enkele bewijzen bijbreng, of liever dat ik een paar meer grijpbare toelichtingen geef van mijn

beweren dat de macht, de bekoring, de verdoovende werking van woorden *overal* groot is. *Eerste proeve van toelichting.* Hoe dikwijls hebben wij in de 19e eeuw reeds gehoord, hoe dikwijls zullen wij in de 20e eeuw nog moeten hooren het bekende zeggen dat de geest een eigenschap, een functie van de hersenen is. Men maakt zich, geloof ik, niet licht een te sterke voorstelling van de groote bekoring, die dit complex van toch waarlijk niet diepzinnige woorden nog altijd blijft oefenen op vele geesten. Wat schuilt er toch in zulke woorden? Er schuilt in dat zij *klinken* als een verklaring, als een oplossing. Wie aldus begint: de geest is een eigenschap, geeft den indruk dat voldaan zal worden aan de eischen van het logische, wie zegt: de geest is een functie van de hersenen, wekt zelfs de gedachte dat er geëxperimenteerd is. In sommige kringen zijn deze woorden geworden een vaste formule, die men, een weinig cantileerend of ook prevelend, gaarne en gedurig opzegt, een muzelman kan niet trouwer zijn bekend credo herhalen: Allah is groot en Mohammed is zijn profeet. — Men kon weten dat een zuiver wijsgeerige theorie van ons kenvermogen en ook een zoodanige, die opgebouwd is op physiologische gegevens, van de heele uitspraak niet heel veel overlaten. Maar al haalt men ook de zaak niet zoo diep op, men vraagt zich toch af wat men bij zulke woorden denkt, wat men er bij denken kàn. Mij dunkt, naakt uitgekleed kan de kanonieke uitspraak toch op niets anders neerkomen dan hierop dat zekere in onze hersenen plaatsgrijpende atoombewegingen het denken begeleiden. Meer kàn zij niet insluiten. Wie er meer in vindt, sluit zich op in onnoozele woorden en moet zich sterk *maken* — zich sterk *voelen* behoeft misschien niet meer — om b.v. de egyptische cultuur af te leiden uit Nijlzand of den *Hamlet* van Shakespeare uit de aanwezigheid van phosphor in de hersenen of, nog eenvoudiger, uit een voldoende

hoeveelheid lucht in de longen van den dichter. Aan deze soort van denkers moet toch wel nadrukkelijk aanbevolen worden de stille overpeinzing van de wijze woorden, reeds vóor 150 jaar door Fantoni over de hersenen gesproken: „obscura textura, obscuriores morbi, functiones obscurissimae." Ik vermoed dat men dan in zulke stille uren weer vinden zal de oude zware raadselen, die het denken en onderzoeken van de besten nooit vermocht los te laten, van de besten d. w. z. van hen, die bij woorden gaarne iets blijven denken. „Unter allen Verirrungen des menschlichen Geistes", zegt Lotze, „ist diese mir immer als die seltsamste erschienen, dass er dahin kommen konnte, sein eigenes Wesen, welches er allein unmittelbar erlebt, zu bezweifeln oder es sich als Erzeugnisz einer äuszeren Natur wieder schenken zu lassen, die wir nur durch das vermittlende Wissen eben des Geistes kennen, den wir leugneten" [1]) Die seltsamste Verirrung des menschlichen Geistes", mij dunkt, er is hier nog iets meer, iets anders dan een zonderlinge, zij het ook de zonderlingste afdwaling van den geest, ik voel hier soms iets demonischs in den zin, waarin Kierkegaard dit begrip opvat en aangrijpend uitlegt, n.l. als „angst voor de innerlijkheid, angst voor innerlijk, eeuwig leven, als continuïteit in het leege, vereindiging van den geest" [2]). De menschelijke geest, dien men eerst had ingefluisterd dat hij

---

[1]) Ik ontleen deze woorden aan een geschrift van Dr. R. P. Mees R.Az.: *de mechanische verklaring der levensverschijnselen*, 1899, voorbericht p. IX. Dr. Mees geeft hier een korte en toch zeer klare en rustige bespreking van de moeilijke vraagstukken, die in den titel liggen opge loten. Ik zou dit uitnemend boekje willen aanbevelen aan *alle* studenten, en voorts aan al diegenen, voor wie klaarheid van voorstelling een eerste behoefte blijft.

[2]) *Zur Psychologie der Sünde, der Bekehrung und des Glaubens*, 1890, p. 134—155.

de stof beheerschte, ligt hier neergedrukt onder een duizelingwekkend groote natuur en laat nu angstig zich zelven los, *de menschelijke geest staat zich zelf niet meer!*

Tweede proeve van toelichting. Ik wil iets zeggen over den bekenden, veel gebruikten term „exemplaar der soort", dien men ook toepast op den mensch. Daar is natuurlijk ook tegen deze toepassing niet het minste bezwaar, mits men maar zuiver wete wat men er bij te denken heeft. Maar nu wil het gebeuren dat genoemde term, als zoovele andere, door veelvuldige herhaling, door zijn welbekenden en vertrouwden klank in stilte propaganda maakt voor een bepaalde opvatting van wereld en leven, in stilte, d. w. z. zonder dat de gebruiker van den term er zelf iets van merkt. Onder onze veelwetende tijdgenooten zijn er velen, die niet weten dat, als wij zelf niet denken, *het toch in ons denkt*, die niet verstaan dat woorden en termen een bepaalden achtergrond hebben, — dat door de begrippen, die zij uitdrukken, naar voren gebracht, eenigszins gestempeld, in ieder geval tot groote macht verheven worden zekere opvattingen, onderstellingen, theoriën, denkrichtingen. Terwijl men misschien een weinig grinnikt over philosophie, wordt men zoodoende, door de hypnose van telkens gebruikte termen, slapend overgebracht op den bodem van een bepaalde wereld- en levensopvatting, men wordt philosoof-in-diepen-slaap, een zeer ongewenscht genre! — Voor wie nadenkt is immers het bekende zeggen: de mensch, ieder mensch is een exemplaar van zijn soort, elliptisch en daardoor dubbelzinnig, men kan er tweeërlei richting mee uitgaan. Dit zeggen kan beteekenen: de mensch is *ook*, is *onder meer*, is *onder zeker gezichtspunt* een exemplaar van zijn soort, maar het kan, praegnanter en volstrekter opgevat, ook beteekenen: de mensch is *niets anders* dan exemplaar van zijn soort. In dit laatste geval vertegenwoordigt de kleine volzin niet

minder dan een geheel systeem van denken en gevoelen, sluit de korte uitspraak de directe, de opzettelijke ontkenning in van een overtuiging, die reeds door Socrates werd voorgestaan, de overtuiging n.l. dat „elke enkele mensch *de* mensch is." Dit is nu wel het jammerlijke, dit is het tragische, ik mag wel zeggen: dit is het tragisch-komische, dat menigeen op geen vademen na peilt dat hier staat philosophie tegenover philosophie of liever geloof tegenover geloof, het geloof dat de mensch is een deel der natuur, een bloot stuk natuur, of moderner uitgedrukt: een verdwijnend klein moment in een onafzienbare ontwikkeling, èn het geloof dat de mensch van eeuwige natuur is, een beelddrager Gods, — dat God, naar het woord van den Prediker, „de eeuwigheid hem in het hart gegeven heeft." Men pleegt te spreken van verworven kennis, in gezonden zin zou men ook kunnen spreken van verworven geloof, ik zou wel willen voorstellen ook eens te gaan spreken van verworven scepsis. Er zijn in de wereld weinig dingen, die weerzinwekkender zijn dan onverworven twijfel. Het kan toch soms gaan, gelijk hier, om het allerdiepste. Göthe laat Mephisto een weinig spottend zeggen: „wenn sich der Mensch, die kleine Narrenwelt, Gewöhnlich für ein Ganzes hält etc." Wat deze woorden eigenlijk beteekenen, komt voor den dag, als later de lichte spot rauwe ernst in het leven wordt. In een van de meest aangrijpende gedeelten van den Faust vinden wij Faust en Mephisto in het veld, met ontroering denkt Faust aan de schriklijke, onherstelbare verwoesting, die over Gretchen gekomen is. En nu spreekt Mephisto, die „gelaten heengrijnst over het lot van duizenden", het ontzettende, het ijskoude woord: *sie ist die erste nicht.* Wat doet het er eigenlijk toe of er veel of weinig rozen ontbladeren, wat doet het er toe of er veel of weinig rozen losgeplukt en stukgesneden worden! Vul voor rozen menschen in, en gij hebt de beteeke-

nis van dat woord: sie ist die erste nicht, d. w. z. gij hebt het volstrekte exemplaren-standpunt: het komt niet aan op een vermorst vrouwenleven meer of minder! [1])

Derde proeve van toelichting, die ik, met het oog op den straks bedoelden natuuronderzoeker, nog weer kies uit dezelfde omgeving. Niemand kan er, dunkt mij, bezwaar tegen hebben dat de physioloog natuurkundige wordt, dat hij de levensverschijnselen tracht te herleiden tot chemisch-physische processen. Niemand zal weerspreken dat hier een streng mechanische verklaring eisch van wetenschappelijk denken is. Maar met dat al is het toch óok een eisch van nuchterheid hier, als overal, niet enkel op den inhoud, maar ook op den omvang der begrippen te letten, d. w. z. klaar te zien, klaar te blijven zien het gebied, of liever de grens van hun werkelijke (niet enkel hypothetische) geldigheid. — Het is al verder volkomen begrijpelijk dat er voorkeur en voorrang in onze bemoeiing is, maar wij denken er dikwerf al te weinig aan dat voorkeur en voorrang in onze bemoeiing bij ons menschen zoo licht uitloopen op voorkeur en voorrang in onze schatting. Göthe heeft in een bekenden passus de regenwormen in onverdiende opspraak gebracht, zij zijn natuurlijk een eerlijk en ernstig voorwerp van wetenschappelijk onderzoek, maar wie met een dergelijk onderzoek zijn leven doorbrengt, of liever wie zich in zulk een onderzoek opsluit, loopt toch gevaar regenwormen hooger te schatten dan een menschelijke ziel. Het is trouwens het beste dat men zich nergens in opsluit, wie zich opsluit, is immers een gevangen man. — Ik vrees dat vooral jonge menschen, die door hun studiën

---

[1]) Ik werd bij dit woord van Mephisto opnieuw stilgehouden door Windelband in zijn fraaie rede: *Geschichte und Naturwissenschaft* 1900, p. 22. Faust zegt: »mir wühlt es Mark und Leben durch, *das Elend dieser einzigen*, du grinsest gelassen über *das Schicksal von Tausenden* hin!"

overwegend of zoo goed als uitsluitend met de stoffelijke zijde van het leven in aanraking komen, gemakkelijk zullen geraken onder wat ik noemde de hypnose van breed-generaliseerende termen. Hun geest moet wel gemakkelijk een materialistischen stempel ontvangen. Deze hypnose, die er bij ieder kan zijn, wordt immers bij hen nog versterkt door het behagen, dat jonge menschen plegen te vinden in snel-gereede oplossingen: zou de afstand tusschen eiwit en protoplasma inderdaad zoo groot zijn? De afstand tusschen protoplasma en hersencellen kan toch ook niet onafzienbaar zijn, en dan is er nog alleen de afstand tusschen hersencellen en toewijding, die vermoedelijk ook nog meevalt! Er zijn immers tegenwoordig bijna geen afstanden meer! Maar zonder scherts, 't is altijd weer de oude geschiedenis: men ziet namen voor oplossingen aan, terwijl men er in moest vinden bundels problemen. Aan zulke materialisten van faciele creatie moet, dunkt mij, voorgehouden worden dat zij bezig zijn den blik te verliezen, ik vergis mij: dat zij van meet aan missen den blik op den vollen rijkdom van het leven. De inventaris van het leven is wel iets rijker dan zij zich vermogen voor te stellen. Er is inderdaad meer dan materie en materieele processen, er is zelfs meer dan het wondere leven, dat voorloopig weigert zonder rest te komen onder de klem van een streng mechanische verklaring. Er is ook nog zoo iets als het vermogen om voorstellingen te vormen, een wonderlijk vermogen, als men voorbij de namen komt. Het klinkt wel eenvoudig dat prikkels overgaan in gewaarwording en voorstelling, maar de toedracht van deze „transsubstantiatie"[1]) is daarmee niet onthuld. Er is al

---

[1]) Ik ontleen dit woord aan het reeds genoemde boekje van Dr. Mees, p. 28; ook anderen gebruiken het. Hello zegt: (*l'homme*, sixième édition, 1901, p. 186): »la transsubstantiation naturelle est donc la loi

verder het vermogen om eens gevormde voorstellingen te bewaren (het geheugen), al wederom een wonderlijk vermogen, als men vraagt: wat verstaat men onder „bewaren", wat *gebeurt* er, als wij ons iets „te binnen brengen"? Hoe wordt de onstoffelijke voorstelling geboren, hoe wordt zij opnieuw geboren op het veld der talloos vele (achtergebleven) stoffelijke sporen in de hersenen? Er is al verder het logisch denken. Er is het terrein van het zedelijk leven. Er is het terrein van het aesthetisch voelen. Er is het terrein van het zoo ingewikkelde godsdienstig leven.

Ik deed niets anders dan inventariseeren, ik deed het met opzettelijk-arme woorden, om scherp te doen gevoelen dat de raadselen hier niet geschapen worden door oude hoogdravende termen van beschrijving, maar dat zij schuilen in de dingen zelf. Als ik nu resumeeren mag, zou ik willen zeggen: ik ben in deze omgeving voortdurend bang voor drie dingen: ik ben bang voor mythologie van boven, ik ben bang voor mythologie van beneden, en ik ben op mijn eigen terrein bang voor beelden en analogiën, die zich daar gaarne dringen in de plaats van onderzoek en redeneering. *Ik ben bang voor mythologie van boven.* Als men de ongeorganiseerde stof, de levende substantie en het psychisch leven tegen elkander aanschuift, ziet men oneffenheden, sommigen spreken zelfs van kloven, er is afwezigheid van continuïteit. Het behoeft niet veel moeite te kosten om deze kloven te dempen, wel te verstaan met woorden. Men kan het doen op de volgende wijze. Uit de levende substantie leide men het leven over in de ongeorganiseerde stof, de

de la vie." Voor wat ik in den tekst met opzet alleen aanduidde, verwijs ik naar Mees en de door hem genoemde literatuur. Bizonder orienteerend voor ons leeken dunkt mij verder prof. von Bunge's *Lehrbuch der Physiologie des Menschen*, 1901.

oneffenheid is dan natuurlijk verdwenen, de bezielde materie is nu overal. Hier is ruimte gekomen voor mythe en metafer, men kan hier dichterlijk spreken van onbewust-psychische eigenschappen der stof, van gevoel en gewaarwording, van iets „innerlijks" in de atomen. Of men op deze wijze verder komt? Mij dunkt, voor het feitelijk onderzoek stellig niet. — De vereffening, de vereenerleiing kan nog verder voortgezet worden: men kan ook het bewustzijn altijd-tegenwoordig of zelfs overal-tegenwoordig stellen, in het laatste geval worden dan de stoffelijke processen opgevat als inhoud van bewustzijn. Maar ik heb toch een gevoel dat de kern van alle raadselen hier gebleven is, het zware raadsel blijft immers schuilen in het vraagstuk der individuatie. — *Ik ben bang voor mythologie van beneden.* Men begint hier précies aan den tegenovergestelden kant: zoo even moesten wij overal bewustzijn vinden, nu moeten wij overal beweging vinden. Het lagere dringt hier zijn geaardheid aan het hoogere op. Tegen deze mythologie heb ik nog grooter bezwaar, omdat zij niet eens dichterlijk is. Er is beweging in een machine, in een vallenden steen, in de zich losvouwende bladeren van een roos, etc., er is natuurlijk ook beweging in uitwendigen zin b.v. in een liefdezuster. Ik acht dit alles zeldzaam juist, maar, als ik een oogenblik hardop mag denken, óok zeldzaam onnoozel, ik zeg dit zoo uit kracht van oprechten eerbied voor den moeitevollen, aan woorden gespeenden arbeid in onze Laboratoria. Met dergelijke grootste-gemeene-deeler-bewerkingen lost men toch geen moeilijke problemen op!

Ik ben ten slotte op mijn eigen terrein bang voor beelden en analogiën, die zich daar gaarne dringen in de plaats van onderzoek en redeneering. Zich dringen in, op iemands plaats, beteekent: een plaats innemen, die ons niet toekomt, zoo is het ook hier: beeld en analogie, hoe gewenscht en gelukkig ook op

zich zelf, kunnen niet, kunnen nooit doen het werk van onderzoek en redeneering. Met een zucht vraag ik hier: waarin mag toch liggen de bekoring van termen als: wasdom, natuurlijke, onbewuste groei (unconscious growth), ontwikkeling, wetten van ontwikkeling etc., die in de laatste jaren uit den woordenschat der natuurwetenschap overkwamen naar het terrein der geestelijke wetenschappen, met name ook der goddienstwetenschap? Ik kan niet ontkennen dat ik dit coquetteeren met de natuurwetenschap hinderlijk vind. Als men in een bepaald geval eens nagaat wat men eigenlijk bedoelde te zeggen, blijkt het dikwijls dat hetzelfde even goed had kunnen gezegd worden met de oude, bekende woorden. Hoe druk is men, ook op het terrein van den godsdienst, in de weer geweest b.v. met het begrip: onbewuste groei, alsof het een ontdekking ware! Maar 't was geen ontdekking, want 19 eeuwen is nu oud de schoone uitspraak van het Evangelie: „alzóo is het Koninkrijk Gods, gelijk wanneer een mensch het zaad in de aarde geworpen heeft en nu *slaapt*, en opstaat, nacht en dag, en het zaad uitspruit en lang wordt, *hij weet zelf niet hoe.* Want *van zelf* brengt de aarde vrucht voort, eerst het uitspruitsel, daarna de aar, daarna het volle koren in de aar." [1]) Hier is nu toch óok wel het onbewuste, maar zonder de vale verveling van half philosophische, heel of half natuurwetenschappelijke termen. Ik mag het natuurlijk bij dit protest niet laten. Zoo even deed ik een vraag met een zucht, ik hoop later in een afzonderlijk Opstel [2]) de vraag en haar aanleiding toe te lichten en mijn zucht behoorlijk te verantwoorden.

Ik heb nu, meen ik, genoeg gedaan, ik heb ten minste mijn

---

[1]) Marc. 4: 26—28.
[1]) Over: *Methode en Methode. Zuivering van begrippen.*

best gedaan om aan te toonen dat de bekoring, door woorden uitgeoefend, groot, en dat zij *overal* groot is.

3°. De derde eisch luidde: *de geest der bedoelde jonge menschen moet geleerd hebben zóo te staan boven de grens tusschen hun weten en hun niet-weten, dat zij die grens nu met eenige klaarheid kunnen zien.* Tegenover dezen eisch bevind ik mij in een zeer eigenaardige moeilijkheid. In het eene oogenblik zeg ik hier bij mij zelf: nadere toelichting is noodeloos, duidelijker of ook bescheidener woorden om uit te drukken wat ik bedoel, kan ik moeilijk vinden. In een volgend oogenblik denk ik: eenige toelichting ware toch misschien niet kwaad, groote duidelijkheid doet zoo licht inslapen. In een derde oogenblik overleg ik: verdere toelichting is misschien schadelijk, want veelheid van woorden houdt zoo licht de overweging tegen. En in het vierde oogenblik besluit ik: toelichting is eigenlijk onmogelijk, en daaraan zal ik mij nu ook maar houden. Inderdaad, eigenlijke toelichting is onmogelijk, want tot de zaak, die hier bedoeld is, nadert men niet, kan men niet naderen door toelichting, men nadert tot deze zaak alleen door zelfbezinning. Wat geeft ons toch tegenover den genoemden eisch zulk een vreemd, zulk een eigenaardig samengesteld gevoel? Mij dunkt, aan de eene zijde voelen we dat het een zeer hooge eisch is, eigenlijk te hoog voor menschen van de gewone maat, en aan de andere zijde voelen we toch ook weer dat deze zelfde eisch zoo bizonder eenvoudig is, zóo eenvoudig dat we moeten zeggen: minder kan het toch waarlijk ook niet, en dat voor niemand. Sfeer en mate van toepassing, van vervulling, die aan dezen eisch gegeven wordt, kunnen natuurlijk verscheiden zijn, maar wie volledige, volstrekte vrijstelling van dezen eisch zou willen verleenen, zou immers daarmee opheffen alle ernstig denk-

beeld van cultuur. Wie bij het verlaten der academie zou moeten, misschien zou willen zeggen: ik heb mij om dien eisch niet bekommerd, ik heb de grens, waarvan gij spreekt, nergens gezien, zou daarmee verklaren, natuurlijk zonder zich zelf te verstaan: ik heb het chaotisch bestanddeel in mijn geest door studie vergroot! Hier ontbreekt ten eenenmale wat ik noemde: zelfbezinning in het intellectueele, een zoodanige geest blijft levenslang buiten het Socratisch geheim. Men komt toch, over deze dingen sprekend, altijd weer uit bij *dit* geheim. Zoo goed zegt Kierkegaard ergens [1]: „Socrates werd, wat hij was: de eenvoudige wijze, door de bizondere bepaling, die hij zelf uitsprak en volkomen verwerkelijkte, een bepaling, die de zonderlinge Hamann twee duizend jaar later bewonderend aldus herhaalde: „Socrates was daardoor groot *dat hij onderscheidde tusschen datgene wat hij verstond en datgene wat hij niet verstond.*" Straks is gesproken van verworven kennis, verworven geloof, verworven twijfel, hier kan gesproken worden van verworven niet-weten.

Maar laat ik nu woord houden en er niet meer van zeggen. Mijne drie bescheiden eischen heb ik thans behandeld, ik zal, als gezegd is, eerlijk tevreden zijn met een bescheiden vervulling. Na de gegeven uitlegging zou men de drie eenvoudige eischen nog korter kunnen formuleeren, men zou ze kunnen samentrekken in éen volzin, b.v. in het schoone woord van Pindarus [2]:

σοφὸς ὁ πολλὰ Ϝειδὼς φυᾷ.

Ik vertaal deze woorden aldus: wijs is hij, die vele dingen weet door innerlijken groei, door ontwikkeling van eigen aard en aanleg. Ik zeg: ontwikkeling, omdat „ontvouwing" hier

[1]) *Zur Psychologie der Sünde, der Bekehrung und des Glaubens*, p. 2.
[2]) Olymp. II, 5e strophe

niet al te zuiver Hollandsch is, maar ik moet wel verzoeken van het begrip „ontwikkeling” verre te houden het intellectualistisch „angekränkelte”. Wie, met mij, de gegeven vertaling te lang vindt, verlustige zich in de heerlijke, onnavolgbare kortheid van het oorspronkelijke. — Voor het allerlaatst zeg ik thans: men dinge niet af van de gestelde eischen, afzonderlijk of te samen genomen, men dinge niets af van het geschetste ideaal van academische vorming, wie het doet, moet het weten, hij moet óók weten dat hij ons schuldig is *zijn* bepaling van wezen en roeping eener Universiteit, op welke bepaling wij ons wel een weinig spitsen. Hij moet bovenal en nòg eens weten dat de allergeringste korting, die hier gegeven zou worden, onfeilbaar neerkomt op een uiterst vreemde bevoegdheid, die aan onze Universiteiten zou behooren toegekend of althans toegestaan te worden, de bevoegdheid n.l. om haar alumni in het bezit van kennis te stellen, *die langs den eigen aard en aanleg heengaat*, *die buiten den innerlijken groei omgaat.* Ik blijf voorstellen van deze bevoegdheid geen gebruik te maken.

II.

Wat is het uitvloeisel uit het eigenlijke, *of liever*, *waaraan zal men de vaste aanwezigheid van academische vorming kunnen herkennen?* In dit onderdeel ga ik uit van wat ik bescheidenlijk noemde: een *eenigszins voltooide* academische vorming. De vraag luidt dan: wat ligt, bij *voortgaande voltooïng*, in zulk een vorming opgesloten, waaruit zal men haar constante

aanwezigheid kunnen opmaken? Wij kunnen bij het meer uitwendige, bij den omtrek beginnen. Hier wacht ons een vreemde teleurstelling. Men zou zoo zeggen: het spreekt van zelf dat wie denken leerde, ook zal denken, ook zal willen denken *tot in den vorm, tot in de uitdrukking der gedachte toe.* En zeker, zoo in 't algemeen genomen zal men dit ook niet tegenspreken, zeer in 't algemeen acht men dit misschien wel van zelf sprekend, maar in den grond der zaak beaamt men het toch eigenlijk niet. Bij niet weinigen in Nederland, en zeker ook wel daarbuiten, heerscht namelijk op dit punt een zonderlinge begripsverwarring, en men stelt hier soms mogelijkheden, die doen denken aan wat ik zou willen noemen een neurasthenische inzinking der intellectueele krachten. Hoe dikwijls in mijn leven heb ik reeds met al het gewicht van een orakel hooren verzekeren dat, als men de keus heeft tusschen een goeden, degelijken inhoud en een goeden vorm, men stellig en immers uit den aard der zaak altijd kiezen zal den goeden, degelijken inhoud. Dit is zoo braaf en zoo wijs, zoo onomstootelijk-degelijk, en 't wordt ons zoo onverstoorbaar-plechtig verzekerd, dat men het bijna niet durft weerspreken. En toch moet het weersproken worden; op gevaar af van oneerbiedig te schijnen, moet ik bekennen dat zooveel voedzame degelijkheid mij al te machtig is. Men bedenkt hier al dadelijk drie dingen niet. Vooreerst zouden, te oordeelen naar de algemeene instemming, die de vermelde verzekering pleegt te vinden, minstens 99 van de 100 land- en tijdgenooten degelijke menschen moeten zijn. Dit is natuurlijk wel niet onmogelijk, maar men houdt ons toch altijd voor dat statistieken met eenige behoedzaamheid dienen gebruikt te worden. Ten andere verhoogt de bijna volstrekte eenparigheid in een of ander oordeel gemeenlijk de waarde en het gewicht van zulk een oordeel niet. En ten derde bedenkt men niet dat,

indien de uitgesproken voorkeur zoo onweersprekelijk juist ware, als een gewichtige gelaatsuitdrukking en stembuiging moeten te kennen geven, de veelvuldige herhaling van het onweersprekelijke allicht zou kunnen vermeden worden.

Er is hier, n.l. in en achter de bovengemelde verzekering, inderdaad een zonderlinge begripsverwarring. Vermoedelijk begon de verwarring daarmee dat men een *goeden vorm* en *stijl* voor een en hetzelfde hield, men nam het eene voor het andere. Ik behoef zeker niet te zeggen dat het besef van wat stijl is, het eigen begrip van stijl, om vele redenen, hier behoort tot de nooit bevroede dingen. Voorts meende men waarschijnlijk, en ditmaal terecht, dat het in een wetenschappelijk stuk niet aankomt op stijl: een meening, die intusschen wel door niemand betwist zal worden. Door de vaste vereenzelviging van een goeden vorm en stijl werd de verwarring ongemerkt hoe langer hoe grooter: men verstond niet meer dat voor een goeden vorm eigenlijk slechts twee wezenlijke eischen gelden, deze twee n.l.: er zij klaarheid in de uitdrukking der gedachten en er zij klaarheid in de schikking der gedachten, niet meer en niet minder. Hier vraagt men zich toch af waarom ook de vorm niet allerlei verraden zou, zou mógen verraden van de krachten en gewoonten van onzen geest? Het toppunt van verwarring: het ongerijmde, het levenlooze werd bereikt in de vermelde verzekering, in het volkomen naakt en los naast en tegenover elkander stellen van inhoud en vorm. Wat mag men zich daarbij wel denken? Immers bij al wat leeft, bij al wat waarlijk levend is — en waarom zou wat wij spreken of schrijven dood moeten zijn? — bij al wat leeft is zulk een tegenstelling zuiver ongerijmd.

En nu de neurasthenie, waarvan ik sprak, want het is goed de dwaze, weinig academische meeningen over de verhouding van inhoud en vorm geen oogenblik met rust

te laten, men houdt er zoo hardnekkig aan vast. Men verzekert mij b.v. dat iemand nauwkeurig en zuiver waarneemt, nauwkeurig en zuiver onderzoekt, nauwkeurig en zuiver denkt, dat de logische bearbeiding van zijn stof onberispelijk is, ik neem dit alles natuurlijk voetstoots aan, maar als zoo iemand het gevondene nu gaat formuleeren in het gesproken of geschreven woord, dan zullen we mogen krijgen het duistere, het groezelige, het omslachtige, het niet al te best samenhangende, het grooter of kleiner gemis aan klare uitdrukking en schikking der gedachten. Maar hier moet toch tusschen-in iets gebeurd zijn. Er moet iets gebeurd zijn tusschen de nauwkeurige en zuivere waarneming, het nauwkeurig en zuiver onderzoek, de logische bearbeiding der stof aan de eene zijde, en de formuleering aan de andere zijde. Men denkt goed en zuiver *tot aan* de formuleering en .... men houdt in eens op met zulk denken, als het aan de formuleering toekomt, men denkt misschien wel phenomenaal en men formuleert cacographisch! Het kan toch niet anders: hier *moet* tusschen-in liggen wat ik noemde een neurasthenische inzinking der intellectueele krachten, een vreemd verschijnsel, dat ik gaarne overlaat aan de aandacht van psychologen en psychiatren beide.

Ik wijs op een ander verschijnsel. Wat zijn er betrekkelijk weinig mannen van wetenschap, die goed kunnen omgaan met een beeld. Dit is wel vreemd. De zaak is deze: men gebruikt een beeld of men gebruikt er geen, maar àls men een beeld gebruikt, is het toch van mannen, op wier lippen het woord „exact" bestorven ligt, niet te veel gevergd dat zij in de allereerste plaats de nauwkeurigheid betrachten. Want ook bij een beeld komt het in de allereerste plaats op deze nauwkeurigheid aan, d. w. z. een beeld moet kunnen voorgesteld, nog liever *geconstrueerd* worden, het moet immers rusten op den vasten grondslag van scherpe waar-

neming. Ter toelichting van mijn bedoeling vlecht ik een kleine mededeeling in, die ik vond bij von Wilamowitz-Moellendorff in zijn commentaar op den *Herakles* van Euripides [1]). Om geheel billijk te zijn verklaar ik vooraf: ook mij is het bekend dat de metaphorische beteekenis van het woord „bron" in het wetenschappelijk spraakgebruik volkomen uitgesleten is, men hàd kunnen blijven spreken van bronnen *scheiden*, zonder blikken of blozen spreekt men tegenwoordig van bronnen *splitsen*. Daar is niets meer aan te doen, maar men zal mij toch toestemmen dat men in deze richting àl te ver kan gaan. Von Wilamowitz dan vertelt van ongenoemde geleerden, die de beeldspraak van Euripides scherpelijk doorzoeken en die zelf zich niet ontzien „etwa von „einer quelle" zu reden, die man „herausschälen muss", auf die man sich dann aber „felsenfest verlassen kann". Wat zegt men wel van zulke bron-acrobaten? Is het niet kostelijk? Beproef eens dit beeld, deze beelden te construeeren. Ik vergeet natuurlijk niet de eerlijke moeite, aan het „uitpellen" besteed, ook schat ik niet gering de nauwgezetheid, die spreken kan uit het „felsenfest", maar ik vermag toch voor de oogen van mijn geest niet weg te doen het beeld van dunne beenen, die er natuurlijk door de geleerdheid ook al niet poezeliger op zullen geworden zijn, dunne beenen staande en nog wel rotsvast staande op een bron, welke een ongenoemde „herausgeschält hat"! Ik zou mij niet verzetten tegen een voorstel, dat wellicht voldoende zou ondersteund worden, het voorstel om het daarheen te leiden dat er termen mogen gevonden worden om dezen mensch te continueeren in zijn bestaan, en hem diligent te verklaren voor verdere zeldzaam-geslaagde evolutiën in het aanschouwelijke. — Wat Shakespeare wel zeggen zou

---

[1]) 1895, Zweiter Band, p. 163.

van zulke beelden of liever van het betrokken brein? Ik vermoed dat hij zeggen zou: nòg drooger dan overgebleven scheepsbeschuit![1])

Ik ga thans van den omtrek een weinig meer naar de binnenzijde, nog een oogenblik volg ik daarbij de lijn van negatieve bewijsvoering, d. w. z. in stee van kenmerken te geven, waaruit de vaste *aanwezigheid* van academische vorming zich laat opmaken, stel ik nog enkele gegevens bij elkander, die op chronische *afwezigheid* van zulk een vorming wijzen. Er zijn menschen, die gestudeerd hebben of liever, die door alle academische stadiën zijn heengegaan, en wier geest toch ongevormd, onopgevoed gebleven is. Men kan ze herkennen aan zekere gewoonten, zekere houdingen en trekken, die niet moeilijk te beschrijven zijn. Om slechts enkele typen te noemen, zonder naar volledigheid te trachten, er zijn er, die nooit schijnen gevoeld te hebben hoe waarlijk-onreëel algemeenheden zijn, die zulke algemeenheden met een ijver, die toch verdrieten moest, altijd weer *langs* uw geest en natuurlijk eerst *langs* hun eigen geest laten heengaan, men mag immers niet onderstellen dat zij *door* den geest zijn heengegaan. Heeft men dezulken niet reeds dadelijk herkend in den aanslag van den eersten volzin, men kan er zeker van zijn dat éen kenmerk zelden achterwege blijft: zij breken gewoonlijk een uiteenzetting af juist op het punt waar zij belangrijk begint te worden. Als men u gevoerd heeft op wijde vlakten van algemeenheden, komt er natuurlijk altijd wel een oogenblik dat een onderwerp belangrijk kan en moet worden, er komt een punt, waar levend water ruischt, omdat er levend water is. Houd u in zulke oogenblikken voorbereid op vaste

[1]) In *As you like it*, act. II, scene VII laat S. van iemand zeggen dat de man hersenen heeft »as dry as the remainder biscuit after a voyage."

stijlwendingen als de volgende: dit of dat zou „ons te ver voeren" of ook deze: „het is hier de plaats niet om op de zaak verder in te gaan." Bij transcriptie in het onverbloemde moet dit laatste wel beteekenen: het is hier de plaats niet iets belangrijks te zeggen. Dit kan, dit mag men toch niet meenen. En wat het eerste betreft, we *zijn* reeds te ver gevoerd . . . . . op de vlakte namelijk!

Na de lieden van algemeenheden noem ik hen, die ik zou willen bestempelen met den naam van min-of-meer-menschen, tot-op-zekere-hoogte-naturen. Door middel van de gladde bijwoordelijke uitdrukkingen, die ik in deze samenstellingen gebruikte, ontglippen zij gemakkelijk aan den greep, de klem van iedere gedachte, verlammen zij voortdurend de kracht van elke bewijsvoering. Men kan lang redeneeren met iemand, die „min of meer" in meening vàn u verschilt, en toch ook weer „tot op zekere hoogte" in diezelfde meening met u meegaat. Men herkent dezulken aan volzinnen, die nooit staan, nooit stil staan, altijd tegen elkander hangen en schuren, aan begrippen, die nooit vaststaan, wier inhoud voortdurend verschuift. Het kan gebeuren dat de ijdelheid hier ook nog bijkomt, men zou immers voor geen geld bekrompen willen zijn. Er zijn er, die nooit een waarheid uitspreken, zonder zich onmiddellijk te wapenen tegen de verdenking dat zij haar tegendeel zouden uitsluiten. Dit moet dan breede opvatting, veelzijdigheid, misschien wel alzijdigheid beteekenen, ach, men weet niet dat men hier bezig is in het leege niets der onzijdigheid, der veronzijdiging van den geest, men ontdekte nooit dat men, door niet en nergens werkelijk door te denken, rechtaan verzeilt in „the channel of No-meaning." — Het gevaarlijke is hier dat soms een schijn van groote nauwkeurigheid teweeggebracht wordt door dit passen en meten met de préciese maat der genoemde bijwoordelijke uitdrukkingen. Er is natuurlijk een „min of meer" ook van den

ernstigen onderzoeker, van den diepen denker, dat bij hen beteekent dat zij het niet of nog niet gegrepen hebben of ook voelen het nooit te zullen grijpen. Het „min of meer" der door mij bedoelde geesten is niets anders dan de vaste aanduiding van onvast en slap denken, niets dan een vulwoord, dat veel leegte bedekt en dat altijd ten dienste staat van lieden, die met hun oven vol halfbakken gedachten de wanhoop zijn van ieder, die prijs stelt op nauwkeurig denken.

Nauw verwant met de beschreven typen — 't is hier alles familie — nauw verwant met deze typen zijn ten slotte de menschen, wier geest zoo ingericht schijnt dat zij altijd iets kunnen zeggen, altijd meenen iets te moeten zeggen. Een lastig volk, dat nooit zwijgt. In hun kringen noemt men veel-spreken en veel-schrijven met den indrukwekkenden naam van veel „werken." Hoe verleidelijk toch zijn zulke euphemismen! Ach, deze lieden hebben wel nooit verstaan het woord, eens tot Psyche gesproken, dat zij n.l. een godenkind ter wereld zou brengen, als zij zweeg, maar dat het een menschelijk kind zou zijn, als zij het geheim verried. Rationalisten vooral storen zich aan zulke fabelen niet. Op zijn gewonen snerpenden toon vraagt Carlyle ergens: „als iemand spreekt, is het toch zeker om eenig nieuw licht over een zaak te doen opgaan, waarom spreekt hij anders?" Al tracht men ook op deze niet bepaald vriendelijke vraag het vriendelijkst antwoord te bedenken, dit antwoord zal toch voor velen wel dikwerf iets ontdekkends moeten insluiten. Waarom spreekt en schrijft men? Men zegge het zelf! Men versta mij evenwel niet verkeerd, ik bedoel niet dat een mensch moet maken een ijdele jacht op nieuwe dingen, mijn bedoeling is deze: het nieuwe, het versche, het levende moet liggen, moet immers kunnen liggen in de aanraking van onzen geest, in de wijze van zijn aanraking met het oude.

Maar het wordt waarlijk tijd dat ik de lijn van negatieve bewijsvoering verlaat, om nu enkele stellige kenmerken te geven van wat ik noemde: vaste aanwezigheid van academische vorming. Er zullen vermoedelijk wel meer dan zes kenmerken zijn, maar ik ben met de volgende zes meer dan tevreden. Sommige daarvan noem ik slechts even, bij andere wil ik iets langer stilstaan. Ook bekommer ik mij niet al te angstig over de logische volgorde der kenmerken, aangezien elk kenmerk ook op zich zelf staat en afzonderlijk kan overwogen worden.

1°. Het *eerste*, het allervoornaamste kenmerk van de bedoelde vaste aanwezigheid is wel wat Latham zoo goed noemt: *a progressive state*, *a progressive condition of mind*, tegenover „a stationary or retrogressive condition." [1]) De vraag is hier: kan onze kennis een levende kennis heeten, is onze geest door de ontvangen opleiding waarlijk progressief geworden? Progressief, dat wil immers zeggen, dat onze denkkracht van lieverlede sterker wordt, dat er meer kracht van concentratie, meer zekerheid van inzicht (intuïtie) komt, dat onze geest sneller en zekerder vat, fijner en vooral zuiverder voelt, gaandeweg ook meer omvat. Dit laatste helder ik op door de aardige engelsche zegswijze: he has got to the end of his tether. In volstrekten zin kan ons tuiertouw natuurlijk niet langer gemaakt worden, 't is zoo lang als het is, niemand kan grazen buiten de grens van zijn tuiertouw: het arme schaap, dat den hals rekt om buiten die grens te gaan, heeft kans zich te verhangen. Maar door een verstandige aanbinding kan ons tuiertouw bij tijden ingehaald, bij tijden gevierd worden. Het komt hier natuurlijk aan op het verstandig inhalen en het verstandig vieren beide. — Op dit progressieve nu, zooals ik het

---

[1]) T. a. p. p. 305 en v.

daar met enkele woorden omschreef, op dit organisch-progressieve moet het bij alle studie aangelegd zijn. Er zijn menschen, die den indruk maken dat hun denken eigenlijk nooit aan den gang kwam, alles schijnt bij hen te komen van buiten af, wat zij zeggen, *zeggen zij na*, wat zij heeten te kennen, kennen zij *van buiten*. Men herkent dezulken o. a. aan de soort van vergissingen, die zij maken. Er zijn vergissingen en verkeerde antwoorden, die volstrekt niet altijd rampen zijn, maar er zijn er ook, die rampen van den geest aanduiden, er zijn er, die, soms in een ondeelbaar oogenblik, een afgrond van wanbegrip en onbegrip ontblooten. De geest staat hier stil of werd vermoedelijk tot stilstaan gebracht; in weerwil van of misschien wel door het vele, het velerlei, dat aldoor geleerd werd, is de geest eng en bekrompen gebleven of ook geworden. Er was nooit eenige arbeid des denkens en er was dus ook geen vreugde van het denken, er *kiemde* nooit iets. Deze dood in het intellectueele doet mij denken aan het teekenend woord van een Apostel, die ergens[1]), in andere toepassing, van menschen spreekt, die „als boomen zijn in het afgaan van den herfst, onvruchtbaar, *tweemaal gestorven* (δὶς ἀποθανόντα)". Of wil men hier liever aangeduid zien het leege, het niet van zijn plaats komende, de volstrekte schijnbeweging, men denke aan den onnoozele, die maar altijd voor zich heen mechanisch telt en voorttelt: één en één is één. Waar het progressieve ontbreekt, is er zulk een begin, dat nooit begint!

Er *kiemde* nooit iets, laat ik dit woord „kiemen" nog een oogenblik mogen vasthouden. Het progressieve toch is er niet enkel in het bewuste leven van den geest, het is er

---

[1]) *Judas* vs. 12.

ook in wat men, met een al te geleerden naam, wel genoemd heeft: *onbewuste cerebratie*. Gelukkig is de zaak zelve eenvoudiger dan de geleerde stadhuisnaam. Men bedoelt het volgende. Als ons nadenken zich krachtig richt, zich krachtig samentrekt op éen punt, op éene gedachte, komt de overige inhoud van ons bewustzijn daardoor van zelf in de schaduw, in het duister, en dat duister kan zeer dicht worden: de teruggedrongen voorstellingen en gedachten komen dan niet langer over den drempel van het bewustzijn, de gansche ruimte van het bewustzijn wordt ingenomen door de éene gedachte, waarmee de geest immers *vervuld* is. Nu kan het intusschen toch zijn dat er een begin, een kiem van de een of andere oplossing verscholen ligt juist in het teruggedrongen materiaal. Wat gebeurt er nu, als de sterke concentratie tijdelijk zich ontspant? Dan komen de aangeduide voorstellingen en gedachten weer vrij, zij nemen hun kans waar om weer te komen over den drempel van het bewustzijn, en nu blijkt het soms dat zij al den tijd der schijnbare rust niet stilgelegen, niet stilgestaan hebben. Er was een verborgen werking, er was een stil, verborgen voortkiemen in de richting van het gezochte, en nu vindt men op eens een oplossing, of men is er althans dichter bijgekomen, de dingen hadden als het ware zich zelf uitgewerkt in onzen geest. 't Was gegaan zooals het ging in de reeds aangehaalde gelijkenis: een mensch werpt het zaad in de aarde, het *levend* zaad, dat nu „uitspruit en lang wordt, *hij weet zelf niet hoe*."

2°. Als *tweede* kenmerk zou ik willen noemen het inzicht dat alle wezenlijke kennis duur, dat haar prijs hoog is. Wie de illusie wekt dat kennis goedkoop, gemakkelijk bereikbaar is, vergrijpt zich aan een van de kostelijkste goederen van dit leven. Niet enkel bij philologische studiën, als iemand zeide, maar bij alle studie, die wat verder gaat dan naspre-

ken en van buiten leeren, komt het er op aan „dat wij kunnen en willen boren in hard hout." Er zijn er altijd, die liever willen boren in week hout. Welk een tucht van denken is er *overal* noodig voor wat immers *overal* onmisbaar is: nauwkeurig onderscheiden, zuiver ontleden en verbinden, zeker classificeeren, een duidelijke en logische schikking van bewijsgronden, een methodische gang van de wetenschappelijke bewijsvoering. Ook wat men *intuïtie* noemt valt waarlijk niet op eens uit de wolken, als een onverwachte regenbui, ware, vruchtbare intuïtie wortelt immers in rijke ervaring, zij springt naar voren uit latent denken. — Men werpe mij hier niet tegen dat er toch altijd een zekere hoeveelheid oppervlakkige, niet-toegeeigende kennis zal zijn, die we wel moeten meenemen op onzen gang door het leven. Ik twijfel er geen oogenblik aan, ik weet ook nog wel dat ons leven, niet enkel in deze sfeer, „een handbreed gesteld is." Ik ben alleen maar van oordeel dat een Universiteit toch wel vele malen zich bedenken moet, eer zij genoegen neemt met de weinig aantrekkelijke taak om deze hoeveelheid oppervlakkige kennis, meer dan onvermijdelijk noodig is, te vergrooten.

3°. Als *derde* kenmerk noem ik de onderkenning van valsch-apologetische neigingen bij ons zelf. Ik bedoel dit: wie nooit onwetendheid of ongelijk bekent tegenover een tegenstander, zal, wat veel erger is, gaandeweg ook het vermogen verliezen om voor beide eerlijk uit te komen *tegenover zich zelf*. Zoo licht komen wij menschen er toe om altijd ons zelf gelijk te geven, wij onderzoeken dan eigenlijk niet meer om ons zelf te overtuigen, maar om een stelsel te verdedigen of een tegenstander den mond te stoppen, wij zoeken dan, niet altijd om te vinden, maar om er iets op te vinden. Al moge voor een tijd de waarheidsliefde nog oprecht zijn, hier wordt getroffen en beleedigd de innerlijke waar-

heidszin, het intellectueele geweten. Wij komen hier in 't gezelschap van hen, die op zoo meesterlijke, sobere wijze, aldus beschreven werden: „they want an authority for their truth *more* than truth for their authority" [1]). In vragen van ernstig onderzoek moeten wij ten slotte allen gelooven dat niemand iets vermag tegen de waarheid, het moet er ons allen om te doen zijn de dingen eenvoudig te zien, zooals zij zijn, wat intusschen bezwaarlijker is dan menigeen wel denkt (zie sub 5⁰). Neen, het zou niet helpen, als wij, staande op het strand van een atlantische baai, met juichtonen of alarmkreten het getij zouden willen tegenhouden of ook verhaasten. Kalm en majestueus rijst en daalt de groote zee naar eigen souverein welgevallen [2]). Het zou waarlijk niet helpen, zouden wij willen dat het hielp?

4⁰. Als *vierde* kenmerk noem ik een helder inzicht in beteekenis en strekking van het wetenschappelijk bewijs. Om redenen van schikking kom ik hierop in een ander onderdeel terug.

5⁰. Een *vijfde* kenmerk acht ik gelegen in het bezit van eenigszins overwogen denbeelden in de vraag van wetenschappelijke objectiviteit. Ik zeg: *eenigszins* overwogen, om ook hier weer de eischen niet al te hoog op te voeren. Maar wij moeten ons zelf toch afvragen: waarmede verlaten wij de academie, waarmede vooral zetten wij na den academietijd ons intellectueele leven voort, als het niet is met kennis, die althans eenigszins over *zichzelve* leerde nadenken, die tenminste eenigermate zich zelve kent? Ken-

---

[1]) James Martineau, *Essays*, *Reviews and Addresses* 1890, I p. 185, ik onderstreepte het woordje »more".

[1]) Ik weet niet bij wien ik dit beeld in deze toespassing vond, ik geef dan ook de uitwerking vrijelijk weer.

nis, die heelemaal zich zelve niet kent, is zeker wel vreemde kennis. Laten wij eens wegdoen het voorname gegons van woorden als „streng-wetenschappelijk" en dergelijke, „die famose Methode" vooral niet te vergeten, en laten wij de moeilijke vraag, die het hier geldt, eens een oogenblik rustig onder de oogen zien. — Daar zoo even (sub. 3°.) zeide ik dat het er ons allen om te doen moet zijn de dingen eenvoudig te zien, *zooals zij zijn*, ik denk niet dat iemand het zal willen weerspreken, maar .... 't is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Er zijn hier enkele zeer naïeve verzekeringen, die altijd weer terugkeeren en die zoodoende slapende formules worden. Zoo naïef kunnen sommigen ons verzekeren dat eigenlijk alle menschen in de wereld de dingen door een kijkglas, door een bril bezien, maar dat zij zelf dat kijkglas, dien bril hebben weggedaan en nu de dingen kunnen zien met onbedekte oogen. Ik wil dit laatste eens aannemen, maar ik voor mij zou dan wel gaarne een verslag, een uitgewerkt proces-verbaal van zulk een intellectueele bekeering onder de oogen willen krijgen. Want een bekeering moet er hebben plaats gehad, het meest bedenkelijk idool is toch zeker wel te meenen, dat men zelf van nature en als iets van zelf sprekends geen idolen zou hebben. — Zoo naïef kunnen weer anderen ons zeggen dat wij b.v. den Bijbel moeten nemen „zooals hij is", „zooals hij daar ligt", „zooals hij zich zelf geeft", dat wij den Bijbel „voor zich zelf moeten laten spreken", „van zich zelf moeten laten getuigen". Dit is, wie twijfelt er aan, een zeer kostelijke raad, maar als wij er niet meer over te hooren krijgen, klinkt zulk een algemeene raad zonder meer mij altijd in de ooren, alsof men tot een pianospeler zeggen zou: gij kunt wel op de piano gaan *zitten*. Men zegge eens aan een schilder dat hij de natuur moet nemen zooals zij is, ik vermoed

dat hij, als hij tèn minste niet boos wordt, ietwat ondeugend zal glimlachen.

Hebben zij, die ik daar een oogenblik aan het woord liet komen, dan nooit ontdekt dat onze geest zoo dikwerf iets heeft van de goede, oude diligence, die ik in de dagen mijner jeugd zoo menigmaal heb nagetuurd: altijd schommelend langs denzelfden weg, altijd schurend door hetzelfde wagenspoor, altijd schuivend in dezelfde knikken van hetzelfde wagenspoor van denzelfden bestoven weg? Men kan wat hier bedoeld wordt ook gracieuser uitdrukken op de volgende wijze. Hebt gij nooit heengekeken over den rand van een heldere, eenigszins diepe sloot of vijver? Wij hebben het allen wel gedaan. Wat zien wij, als wij over zulk een rand heenkijken? Wij zien dan dikwijls eerst ons eigen gelaat, daarna zien wij, verward en duister, enkele voorwerpen in het water, wij kunnen ze nog niet onderscheiden. Dàn zien wij de inspiegelende blauwe lucht, zich welvend onder en achter de voorwerpen en ze verduisterend door haar licht. En eerst na veel inspanning ontdekken en *onderscheiden* wij de voorwerpen zelve. Het is en gaat eigenlijk précies eender in het geestelijke, als wij komen boven het groote watervlak van het verleden. Ook hier zien wij dikwerf, in ruwe, eigendunkelijke uitsluiting, het eerst ons zelf, ons eigen geestelijk gelaat, d. w. z. wij souffleeren hier eenvoudig de feiten, wij zijn ruw-partijdig. — Van lieverlede merken wij dat er toch ook nog wel iets anders gaande is, al kunnen wij den stempel van dat andere niet onderscheiden en bepalen. Dàn plegen wij te stuiten op den vasten achtergrond, de vaste omsluiting van eigen wereld- en levensbeschouwing. En eerst na veel inspanning [1]) gelukt het ons aan de dingen *hun eigen werkelijkheid* te

[1]) Zie de aanvullende toelichting op pag. 83.

laten of liever te hergeven. Zonder beeldspraak beteekent dit alles dat er bij ons allen voortdurend aanwezig is een rijker of minder rijk ontwikkeld psychisch organisme, een zeker geheel van voorstellingen en gedachten, zoo of anders geordend en verbonden. Kort en onweerlegbaar zegt Ed. Meyer: „voraussetzungslos kann kein Historiker sein." [1]) En even kort en onweerlegbaar zegt Windelband: „alles Nachdenken ist seinem Wesen nach voraussetzungsvoll." [2]) Natuurlijk, hoe zal men nadenken zonder onderstellingen, en hoe zal men onderzoeken zonder nadenken?

Dit laatste brengt mij op een andere slapende formule, die ik ook even wil wakker maken. Hoevele malen in mijn leven heb ik reeds gehoord of gelezen dat een exegeet „niet moet inleggen, maar uitleggen," ik geloof zeker dat ik het nu wel weet. Ook wil ik niet betwisten dat ons hier gegeven wordt een voortreffelijke canon van uitlegging, men meene alleen maar niet dat wij er nu zijn, en dat nu alle zwarigheden werkelijk zijn opgelost. Of voelt men niet dat achter de zoo duidelijke woorden toch iets van een duistere zaak blijft schuilen? Men zou hier al dadelijk de vraag kunnen stellen: is, op den keper beschouwd, de nieuwe regel wel iets anders dan de oude raad om de dingen te nemen zooals zij zijn, in casu om een tekst, een auteur voor zich zelf te laten spreken? Nieuwe regel en oude raad lijken ten minste op elkander als twee druppels water. Maar laten wij den genoemden regel eens onderwerpen aan een scherpe ontleding. Ik begin met de opmerking dat de vlak tegenovergestelde ver-

---

[1]) Aangehaald door G. von Below in zijn artikel: *die neue historische Methode (Historische Zeitschrift*, herausgegeben von H. von Sybel, neue Folge 45 Band, 1898, p. 230).

[2]) *Präludien, Ueber Denken und Nachdenken*, p. 180.

maning om n.l. uit een tekst niets *weg te laten* of ook *weg te nemen* bij lange na niet zoo veelvuldig tot ons komt. 't Is altijd: gij moogt niet inleggen, 't is maar zelden: gij moogt niet weglaten, er niets uit wegnemen. Hoe zou dat toch komen? Het laatste kan toch zeker ook gebeuren, of liever het zal altijd en onvermijdelijk gebeuren, als de uitlegger niet staat op de geestelijke hoogte van den auteur.

Maar nu dan de regel zelf: een exegeet moet niet inleggen, maar uitleggen. Men gaat hier dus uit van de onderstelling dat de exegeet iets in te leggen heeft. Ik zou sterker willen spreken en zeggen: hij moet iets hèbben in te leggen. Ik zeg dit zoo sterk om twee redenen. *Vooreerst* om als zeer verderfelijke dwaling te brandmerken de meening als zou objectiviteit ooit mogen worden de academische naam voor onbeduidendheid, voor leegte van ziel en van geest, voor goed verzorgde middelmatigheid, die onbeschroomd alles aandurft, en die in den grond niets anders is dan pijndoende partijdigheid tegenover alles wat gaat boven en buiten haar maat. Stellig brengt een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven het groote gevaar mee dat de uitlegger zal inleggen, maar daaruit volgt toch waarlijk niet dat leegte van ziel en van geest voor het vervolg nu gelden moet als de beste uitrusting voor het moeilijk werk van kritiek en exegese, er volgt zeker niet uit dat wij voortaan onze beste, onze *objectieve* uitleggers zullen moeten zoeken onder de lieden, *in wie niets of niets meer omgaat.* Het gevaar is eigenlijk aan weerskanten précies even groot: de een kan in een tekst zijn volheid, zijn overvloed indragen, de ander kan er zijn leegte inbrengen, ik durf bij leegte het woord *dragen* niet gebruiken. Ook ligt natuurlijk de oplossing evenmin in het half-volle of het half-leege.

Ook om een *tweede* reden zeide ik: een exegeet moet iets hebben in te leggen. Bij ontstentenis daarvan zal hij immers

een tekst van eenige beteekenis eenvoudig niet kunnen verstaan, want verstaan is nu eenmaal de gedachtenreeks, die aan het geschrevene ten grondslag ligt, zelfstandig nadenken, verstaan is niet mogelijk zonder dat wij kunnen experimenteeren met d. i. door middel van eigen denken en gevoelen, het echte verstaan is er niet, als wij niet in ons opnemen de gedachten van een auteur. Zonder deze organische uitrusting blijft hier ontbreken de ware klankbodem, kunnen wij niet waarlijk indringen in een gegeven stof, het eigenlijk contact met een schrijver is er niet en komt er ook niet. Hier zijn wij nu midden in de moeilijkheid. Een uitlegger moet iets in te leggen hebben, want anders dringt hij in zijn stof niet in, niet door, hij blijft er dan buiten, en hij mag toch ook weer niets inleggen, want anders dringt hij van het zijne, dringt hij zich zelf aan een schrijver op, hij verstaat dan uit zich zelf en niet uit het object. Hij moet indringen en toch niets opdringen, anders gezegd: hij moet indringen zonder geweldpleging, zonder indringendheid, of als het volk zoo goed pleegt te zeggen: zonder indringerigheid. Hier kan immers de oplossing alleen liggen in de ware liefde, die het indringen verstaat, omdat zij het „indringerige" leerde afleggen en verzaken, in de ware liefde, die ook hier, als overal, tot zelfverloochening, tot sterven kan in staat stellen. Ik geloof niet dat ik thans bezig ben een romantisch kranke gevoelszaak in te dragen in wetenschappelijke eischen. Men verstaat dit alles wel, als men zich zelf maar eens, langer dan een vluchtig oogenblik, bevrijd heeft van de looden vrees om een woord te gebruiken uit de schatkameren der ziel, van de looden vrees bovenal om voor niet „streng-wetenschappelijk" door te gaan. Zoo echt en goed zegt Von Wilamowitz: „wer ihn (Euripides) *lieb gewonnen* und an seiner sphaere lang gesogen

hat" etc. [1]) Wel menigeen gaat het hier als het dien kleermakersgezel verging, die tot een Rhijnschipper kwam met de vraag of hij mee mocht varen naar boven, den Rhijn op. De schipper noemde den passagiersprijs, die te hoog gevonden werd. O, zei de schipper, gij kunt ook wel mee komen voor het halve geld, maar dan moet ge buiten het schip loopen en meetrekken. [2]) Niet weinigen trekken, nog geld toegevend, levenslang mee en . . . . . loopen buiten het schip! Men moet denken dat er altijd bekrompen lieden zijn, die ik parochiale geesten zou willen noemen, zulke lieden, die altijd de enkele, de vele boomen, nooit het bosch, veel minder ooit het brandend braambosch zien, die maar altijd hun bramen zoeken en plukken, waarmee zij, zonder het te merken, hun gelaat besmeuren en hun lippen paars en blauw maken.

Ik heb, geloof ik, eenige van de moeilijkheden doen gevoelen, die in het begrip van wetenschappelijke objectiviteit liggen opgesloten. Men kan deze moeilijkheden nog directer doen gevoelen door eens een direct antwoord te zoeken op de twee volgende vragen: hoeveel afstanden zijn er dikwerf tusschen de bedoeling van een auteur en ons verstaan van die bedoeling, en, hoe komt men nader tot een tekst? — *Hoeveel afstanden zijn er dikwerf?* Wèl geteld vier afstanden, dunkt mij. *Allereerst* noem ik nog eens den reeds vermelden afstand, die voortvloeit uit de aanwezigheid ook onzerzijds van een eigen wereld- en levensbeschouwing. Dezen afstand doet men natuurlijk niet teniet door op een of andere wijze een monopolie te scheppen van onpartijdigheid en objectiviteit. *Al verder* is er dikwerf de afstand der

1) t. a. p. I. p. 132.

2) Ik meen dat ik het verhaaltje bij Kierkegaard vond.

eeuwen. Als iemand het eens goed uitdrukte: een woord kan gevallen zijn in de diepe ravijnen van den tijd, waar het eeuwen lang gelegen heeft verweerend en verweerd, het is niet gemakkelijk er dicht bij te komen. Om een enkel voorbeeld te noemen: hoe zwaar of liever hoe onmogelijk is dikwijls de uitlegging van zeer oude mythologische stof, — waarmee intusschen wel allerminst gezegd is dat de uitlegging van jongere mythologische stof een lichte zaak zou zijn.

Er is *ten derde* de afstand tusschen de gedachte van een schrijver en de uitdrukking van die gedachte. Er zijn hier allerlei oorzaken van afstand. *a.* Deze afstand is er reeds in 't algemeen door het noodwendig elliptisch karakter van alle taal. *b.* Deze afstand kan er zijn door een geheel of ten deele ongevormde taal, waarvan een schrijver zich moest bedienen. *c.* Deze afstand kan er zijn door de mystieke zielsneiging van een schrijver. Er zijn stille, dieplevende naturen, „not accomplished for communion with the world", die woorden gebruiken, omdat het nu eenmaal niet anders kan, maar die het liever zonder woorden zouden doen, zij hebben weinig of geen behoefte om aan de dingen een naam te geven. Van hen geldt het woord: „words are but under-agents in their souls. When they are grasping with their greatest strength, They do not breathe among them." [1]) *d.* Deze afstand kan er zijn door wat genoemd is de „impersonaliteit" van groote dichters. Dichters kunnen soms dingen zeggen, die uitgaan boven hen zelf, boven hun direct bedoelen. Het klaar uitgesprokene is er dan niet, het klaar en bewust gedachte is er ook niet, zelfs het klaar gevoelde is er niet, maar er is het voorgevoelde, er is de *Ahnung*, die moet verstaan worden. *e.* Deze afstand kan er ten slotte

---

[1]) William Wordsworth. *the Prelude.*

ook zijn door de weinig congeniale omgeving, waarin geesten met een eigen, diep-ingesneden stempel soms leven moeten. Zulke geesten hebben dikwerf een kostelijk geheim te bewaren, en hun uitingen plegen daarom spaarzaam en meestal weinig duidelijk te zijn. De exegese nu van zulke spaarzame en dikwijls duistere woorden is uit den aard der zaak bizonder moeilijk. Op zich zelf reeds zijn uitingen van deze soort een bezwarende omstandigheid in een wereld, waarin men op een woord meer of minder niet ziet. Maar er kan van allerlei bijkomen. „Men" had b.v. op zulke personen gerekend voor zijn partij, ik moest liever zeggen: „men", die nooit bescheiden is, had hen eigenlijk reeds ingerekend voor *de* partij en zie, nu blijkt het dat zij aldoor van hun eigen partij waren en bleven. Kan daar iets anders achter zitten dan onoprechtheid en huichelarij? Zoo kan het gebeuren dat een mensch door God op het altaar gelegd wordt, en dat zijn naaste, zijn diepste drijfveeren rustig uiteensnijdend, insnijdt in het leven zijner ziel. Een Psalmist schreef het aandoenlijk woord neer: „ploegers hebben op mijnen rug geploegd, zij hebben hun voren lang getogen." [1]) Een van de schitterendste bladzijden van Carlyle's *Hero-worship* is wel de bladzij, waarop hij Cromwell zuivert van den blaam, dien kleine geesten op hem geworpen hadden, den blaam van huichelarij en eerzucht. Ik kies hier geen partij, men kan natuurlijk ook dwalen naar den edelen kant, maar de psychologische motiveering van de bedoelde zuivering is onaantastbaar juist, en bizonder leerzaam voor critici en uitleggers of „small vision."

Van dit zijpad terug komend noem ik een *vierden* afstand, die niet gemakkelijk onder woorden te brengen is. Ik zou

---

[1]) Ps. 129: 3.

hier willen spreken van de souvereiniteit der dingen, die ons soms afstoot en terugwerpt, die ons op een afstand houdt. Ik bedoel dit: er is hier afstand, ditmaal niet door wereld- of levens*beschouwing*, maar door het leven zelf, of liever door de *houding* des levens. Wij gaan soms zoo ongezalfd, zoo onbesneden op een tekst af, *wij* zullen het nu eens doen, het zal zoo heelemaal van *ons* afhangen, alleen van, laat ik onderstellen, de beste technische uitrusting, *wij* zullen een auteur eens „onder handen nemen". De Grieken zouden hier spreken van *βέβηλοι*, de Psalmist zegt: „de *opening* (onthulling) Uwer woorden geeft licht, geeft inzicht den eenvoudigen". [1]) Hebben wij dan nooit gevoeld dat een auteur soms weigert op de beschreven wijze behandeld te worden, nooit gemerkt dat wij hier gevaar loopen vlijtig stroo te dorschen, veel stroo, terwijl ten slotte het grooter of kleiner beschot der gouden garven in de graanschuur van een ander komt? Hebben wij er nooit ontmoet, die met alle eerlijke inspanning toch voortdurend bleven en blijven buiten de „atmosphere *of his own*", die immers elken dieperen geest omgeeft? — De bedoelde souvereiniteit, die afstoot en terugwerpt, is er ook, als wij, langen tijd achtereen of ook uitsluitend, langs analytischen weg denken te komen tot dingen, wier kern alleen intuïtief kan gegrepen worden. Ik vermoed dat ik hier iets zeg, waarover geesten van intellectualistische, rationalistische makelij misschien zullen glimlachen, laat het hier voorloopig tusschen ons afgesproken zijn dat het immers niet de vraag is wie lacht, maar wie het laatst en het best lacht. Uit mijn hart zijn geschreven de zielkundige woorden van James Martineau: „those who in this matter prate most about

[1]) Ps. 119: 130.

„progress" are just the people to make the smallest way; and none seem to win less knowledge of sacred things than those who make a watchword of „truth" and a parade of „free inquiry". This posture and direction of the mind is false" etc. [1]). Dit geldt niet enkel voor de eigenlijke „sacred things", het is ook waar met betrekking tot alle hooge en heerlijke dingen, voor wier verstaan nog iets anders noodig is dan het bekende gezond verstand.

En nu de andere vraag: *hoe komt men nader tot een tekst?* 't Is eigenlijk de keerzijde van de vorige vraag, want men zou ook aldus kunnen formuleeren: hoe doet men afstanden weg? Men geeft hier het gewone, laat ik zeggen het officieele antwoord: men komt nader tot een tekst op (langs) streng-philologischen weg. Ik heb vrede met dit antwoord, maar ik vraag: komen wij er wel zoo heel veel verder mee? Ik zou al dadelijk het woord „streng" hier willen wegdoen, omdat immers slap-philologische wegen heelemaal niet in aanmerking komen. Dan houden wij over: men komt nader tot een tekst op (langs) philologischen weg. Maar dit antwoord is wel zeer algemeen of liever zeer praegnant, en praegnante antwoorden zijn voor de allermeesten zeer duistere antwoorden. Men heeft inderdaad het begrip „philologie" in de laatste jaren bizonder wijd gemaakt. Daar is natuurlijk niet het minste bezwaar tegen, àls men nu maar weet of liever voelt wat er uit volgt. Men verstaat thans onder philologie „de liefdevolle en diepgaande bestudeering van geheel het leven van het een of ander cultuurvolk in al zijn uitingen", zegge bestudeering *van geheel het leven in al zijn uitingen.* Men bedoelt met philologie „het verstaan van het menschelijke in al zijn uitingen", zegge *het menschelijke in al zijn uitingen.*

[1]) *Hours of thought on sacred things*, 1876, p. 124.

Nog eens, daar is tegen dit alles niet het minste bezwaar, maar voelt men nu toch niet dat de philologische weg zoodoende wordt een bizonder zware weg? Laat ik de zaak maar weer eens concreet maken. Daar ligt een tekst van eenige beteekenis, van eenigen diepgang vóor ons. Er is hier allereerst het algemeen- of wil men het formeel-logische, d. w. z. er is dat algemeene medium, waardoor wij ons, aan de oppervlakte, voor elkander verstaanbaar maken. Maar dan kan er verder, voor het tot stand komen van zulk een tekst, in onderscheiden mate en in wisselende verbindingen zijn samengewerkt door de Gedachte, misschien wel door een diep gedachtenleven, door het Gevoel, liever door de Ziel, waarin zóoveel kan omgaan, door de Verbeelding. Voor de aanschouwelijkheid stel ik dit alles in een kort bestek dicht bij elkander, in werken van de hoogste onsterfelijkheid is er inderdaad samenwerking van de drie factoren. Maar al laten wij werken van dézen stempel eens rusten, de zaak, waarom het mij te doen is, blijft volkomen dezelfde: de criticus of exegeet, die niet voortdurend een of twee van de drie genoemde factoren verwaarloost, vindt ze immers alle drie, vereenigd of gescheiden, voortdurend op zijn weg. Nu wil ik op de rij af vragen: hoe zal men de gedachte, hoe zal men een diep gedachtenleven verstaan zonder eigen gedachten, hoe zal men de zaken des gevoels, der ziel verstaan zonder een eigen ziel, hoe zal men de zaken der verbeelding verstaan zonder een eigen verbeelding? Met minder, met ook maar iets minder kan men toch niet toe, is het dan niet zonneklaar dat de philologische weg een zware weg is? Hoe dikwerf zal, hoe dikwerf moet hier ongemerkt aanwezig zijn het gevaar van ernstige waardevermindering *in en door de uitlegging*, — in en door de uitlegging, die ons toch voorspiegelt en verzekeren wil een beter verstaan!

Ik ben een kort antwoord schuldig op de vraag waarom ik dit alles *hier* aanroer, daar ik er toch langer bij moet stilstaan, als ik opzettelijk handel over de *Regelen van uitlegging?* Mijn antwoord is: omdat ik meen dat de moeilijke en teedere zaak van kritiek en uitlegging niet moet, niet mag komen in de handen van rationalisten, omdat ik vreezen moet dat, behoudens treffelijke uitzonderingen, de bedoelde kostelijke zaak, onder het hooge en fraaie schild van wetenschappelijke objectiviteit, veelszins reeds gekomen *is* in zulke handen, die hier immers zoo gemakkelijk hun slag kunnen waarnemen. Men zegt gaarne dat dogmatische en mystieke naturen weinig geschiktheid bezitten voor critischen en uitlegkundigen arbeid, ik ontken het niet, maar nu neemt men, in groote en onverantwoordelijke kortzichtigheid, maar als vanzelfsprekend aan dat rationalistische naturen *eo ipso* geschikt, althans geschikter zijn, omdat deze lieden genoteerd staan als „nuchter." Ik voor mij zie geen kans uit dezen cirkel uit te komen dan door aan te nemen dat *ieder* uitlegger tijdelijk sterven moet: de dogmaticus aan zijn dogmen, de mysticus aan zijn contemplatie, de rationalist vooral niet minder aan zijn nuchterheid. Dit laatste sterven is misschien wel het moeilijkst van alle, omdat de rationalist vertegenwoordigt een zekere gemeene maat, wil men middelmaat, die een illusie van objectiviteit pleegt te scheppen. Wat is rationalisme? Rationalisme is verintellectualiseering van den geest. Men heeft gezegd: „rationalisten zijn eerlijke lieden, maar platte gezellen", het kan beter en duidelijker gezegd worden.[1]) Rationalisten zijn menschen, die het verstand hebben losgemaakt uit den samenhang met de overige zielskrachten en die nu

---

[1]) Zie het gezegde over den louter-verstandsmensch, p. 34 en 35.

verdorren moeten, omdat de wortelen van hun kracht zijn doorgesneden. Het zijn menschen, die waarlijk meenen kunnen dat zij enkel met behoorlijke, voldoende taalkennis en met gezond verstand elken tekst, iederen inhoud vermeesteren kunnen, menschen, die met de kleine hersenen naderen tot wat misschien gedacht is met de groote hersenen en gevoeld door nog iets anders dan door hersenen. Door hun klein en droevig gedoe is het zoover gekomen dat de talloos vele critici en exegeten, commentatoren en glossatoren eigenlijk veel belangwekkender zijn geworden dan de auteurs — profeten, apostelen, denkers, dichters (plastische denkers) — die achter hen staan. In hun sterkste ontaarding zijn het lieden, die, als er eens een vacature voor profeet of apostel kòn komen, in allen ernst, geloof ik, en met het meest ongeschokte zelfvertrouwen van de wereld hun sollicitatiën op gezegeld papier zouden inzenden, met óverlegging natuurlijk van „gehaalde" akten en diploma's en met bereidverklaring, eveneens natuurlijk, om nog verdere akten en diploma's te „halen". — Zelfs in de ongewijde oudheid voelde men dat het ontmoeten, het zien van de Godheid voor den sterfelijken mensch soms doodelijk kon zijn, hem kon te staan komen op berooving van een orgaan. Hoe fraai teekent Tennyson den ouden waarzegger Tiresias, al te ver doordringend in een verborgen olijvenboschje en daar op eens Pallas Athene ziende

„Climbing from the bath
In anger; yet one glittering foot disturb'd
The lucid well; one snowy knee was prest
Against the margin flowers."

Een straffe lichtglans, stralend van het gouden haar en uit de maagdelijke oogen der godin, doofde voor altijd het sterfelijk licht in de zijne. — Niemand make zich ongerust

dat zoo iets ooit zou kunnen overkomen aan een mensch van rationalistische natuur. Vooreerst verdwaalt zoo iemand niet licht in de richting van afgelegen olijvenboschjes, maar dan ook, al kwam hij daar eens bij geval, hij zou immers geen oogenblik zijn tegenwoordigheid van geest verliezen, en vermoedelijk tot de godin zeggen: Mevrouw (indien „juffrouw" wellicht niet juister geacht werd) mevrouw, ik ben streng-wetenschappelijk, als u me niet kwalijk neemt, — ik ga, al zeg ik het zelf, streng-historisch te werk. — Er was veel toorn, al te veel toorn in de ziel van Lichtenberg, toen hij het vlijmend woord van zich slingerde: „solche Werke (hij bedoelt de hoogste geestelijke schatten der menschheid) solche Werke sind Spiegel: wenn ein Affe hineinguckt, kann kein Apostel heraussehen", maar begrijpelijk is deze toorn toch wel. Met rationalisten van jonger jaren staat de zaak eenigszins anders: de schuld der zelfverminking is hier minder groot, ons gevoel van deernis kan onvermengder zijn, en het vriendelijk-comische, de stil-parelende humor is niet geheel buitengesloten. Als ik jonge rationalisten doende zie rondom een tekst, die verre boven hun zielsbevatting gaat, *blijf* ik gelooven dat het beter verstand nog wel komen kan, *het beste is er immers ook voor hen*, — en in afwachting van het beter verstand denk ik dikwerf aan schuldelooze jonge kalveren in een porseleinwinkel. Ik zie de dartele jonge dieren gaarne, ik zie ook gaarne porselein, maar als ik het voor 't zeggen heb, zie ik beide toch het liefst op veiligen afstand van elkander!

Niet eens de zijde der verbeelding, of algemeener gezegd: niet eens de taal, in hooger dan de louter grammaticale beteekenis van het woord, kan aan rationalisten worden overgelaten. Wie geeft ons b.v. eens een goed verzorgde behandeling van de bijbelsche beeldspraak? Ik zocht er naar

in Bernhard Duhm's commentaar op *de Psalmen*, maar ik zocht te vergeefs, in plaats van het gezochte vond ik, ik mag het niet zachter zeggen: onnoozelheden of nog erger. Ik denk voor het naast dat de heeren deze dingen niet „exact" vinden! Men kent de weinig sobere, al te breede beschrijving van een Theophanie in Ps. 18. In vs. 14—16 lezen we: „en in den hemel donderde Jahwe, liet de Allerhoogste zijne stem weerklinken; hij schoot pijlen af, waarmede hij hen verstrooide, slingerde bliksems, waarmede hij hen in beroering bracht. Zichtbaar werden de beddingen der zee, blootgelegd de grondvesten des aardrijks, door uwe toornende stem, Jahwe, door het blazen van den adem van uw neus" (N. Vert). Ook Duhm wijst bij herhaling op het overdreven pathos van den dichter, maar dan schrijft hij verder de merkwaardige woorden neer: „man wundert sich nur, wie der Sprecher, der doch selbst mitbeteiligt war und sich in höchster Not befand, *dies alles so genau nach richtiger Reihenfolge beobachten, und besonders, wie er wahrnehmen konnte*, dass der Meeresboden und die Grundfesten, die in der Meerestiefe wurzelnden Grundlagen der Erde blosgelegt wurden." [1]) Dit alles is, blijkens de gecursiveerde woorden, ongetwijfeld zeer exact, maar het is, als ik het zeggen mag, het dood-exacte of liever het exact-doode. Eerlijk verklaar ik niet te vatten waar de auteur met deze kadastrale nauwkeurigheid heen wil. In al zulke gevallen, als we hier hebben, kan men de volgende vragen doen: in hoever hebben we louter beeldspraak, in hoever beeldsprakige beschrijving van feitelijk doorleefde dingen, het antwoord zal altijd moeilijk en, van wege de weinige gegevens, dikwijls onmogelijk zijn. Men kan ook vragen:

---

[1]) *Die Psalmen*, 1899, p. 54, de cursiveering is van mij.

is de beeldspraak conventioneel, of zijn er sporen van het zelf-geziene, in anderen zin natuurlijk dan waarin Duhm zijn „beobachten" en „wahrnemen" bedoelt. Maar wat de Baselsche hoogleeraar hier opmerkt, riekt al te zeer naar een rationalisme, dat van een dichter een beëedigd landmeter maakt. Ik blijf van oordeel dat we met zulke zaken niet op een kadaster moeten zijn.

Dat ik niet te sterk spreek, kan onder meer blijken uit het volgende. In Ps. 17 : 10 lezen we: „zij hebben hun hart met vet toegesloten (waarschijnlijk aanduiding van de uiterste ongevoeligheid), met hun mond overmoedig gesproken." (N. Vert.) [1] Dezelfde hoogleeraar stoot zich hier aan de uitdrukking: *met hun mond*, en stelt, men gelooft zijn oogen nauwelijks, de diepzinnige vraag: „womit sollen sie denn reden wenn nicht mit dem Munde?" [2] Is het niet onnoozel, niet jammerlijk, is het niet jammerlijk-onnoozel? De heer Duhm spreekt af en toe zijn hooge afkeuring uit over theologische, d. w z. dogmatische uitlegging in den bekenden ongunstigen zin van het woord, zeer terecht, maar ik kan toch niet nalaten te verklaren: als ik kiezen moet tusschen bedoelde dogmatische uitlegging en zulke vulgariteiten, kies ik voor mij, voor den korten tijd dat wij hier op aarde zijn, de eerste, ik heb dan ten minste *gedachten*, al zijn ze niet van den betrokken auteur, de keus is hier tusschen ingelegde *gedachten* en ingelegde *leegte*, het ingelegde is er, ik zeide het immers reeds vroeger, (pag. 82), in *beide* gevallen.

Op den weg, door Duhm hier bewandeld, zijn er inderdaad nog vele versche lauweren te plukken. Ik zal er zelf maar

---

[1]) De invoeging van het woord »hart" berust op een verbetering van den tekst.

[2]) t a. p. 48.

dadelijk eentje plukken en leg daartoe den hoogleeraar het begin der Bergrede voor: „en Jezus, zijnen mond geopend hebbende, leerde hen, zeggende" etc. [1]) Ik moet hier natuurlijk nu ook vragen: hoe kan, hoe moet iemand, zeggende, anderen leeren, zonder den mond te openen? Welk een stichtelijke, in ongekende diepten ons inleidende vraag! In Duhm wordt geroemd zijn uitnemende kennis van het Hebreeuwsch en van het hebreeuwsche metrum, daar raak ik natuurlijk niet aan, maar het moet gedurig weer op zeer duidelijke, op onaangenaam-duidelijke wijze gezegd worden dat er voor uitlegging vrij wat meer, nog heel wat anders noodig is, dat er onder meer ook noodig is kennis van het leven, levend-exact rondkijken in het leven. Ik kan den hoogleeraar in zijn geval verzekeren dat er menschen zijn, die met hun *mond* hoovaardig, overmoedig spreken, gelijk er anderen zijn, die het doen met hun *wenkbrauwen*, en nog anderen met hun *neusvleugels*, en nog weer anderen met het achterover geworpen *hoofd*. Misschien vraagt men mij: maar weet gij zeker dat dit praegnante hier bedoeld is? Mijn antwoord is: men zij gerust: ik sta volstrekt niet op deze uitlegging — indien de invoeging van het woord „hart" in het andere zindeel juist is, is de zaak trouwens nòg eenvoudiger — maar prof. Duhm komt hiermee toch allerminst uit het gedrang, want als er dit praegnante of ook de aangeduide tegenstelling met *hart* niet is, dan is er immers het gewoon pleonastische, dat aanwezig is in elke taal, in wier vorming het plastische een woord heeft meegesproken. In elke eenigszins ontwikkelde taal zijn er een menigte van zulke breede, aanschouwelijke, heel of half pleonastische uitdrukkingen, bij welke men ieder oogenblik de dwaaste vragen zou kun-

[1]) Math. 5: 2.

nen doen. Weet een *hebraïcus* dat niet ten opzichte van zijn Hebreeuwsch? Juist het woord *mond*, het is wel aangenaam toevallig, komt daar gedurig heel of half pleonastisch voor. Een paar voorbeelden. Telkens treft men de uitdrukking aan dat „God zijn woorden geeft of legt in den mond van zijn dienaren." Moeten we hier den diepzinnigen weg weer op en vragen — maar laat ik de vraag niet formuleeren. Dezelfde uitdrukking: woorden in den mond geven of leggen, wordt eveneens gedurig gebezigd van menschen onder elkander. — Als Jozef zich aan zijne broeders bekend maakt, zegt hij: „en ziet, uwe oogen zien het, en de oogen van mijnen broeder Benjamin, dat mijn mond tot u spreekt" [1]) (*wij* zouden zeggen: gij ziet met eigen oogen dat ik zelf tot u spreek). Stel toch eens dat in dit ontroerend oogenblik een westersch hoogleeraar schutterig daartusschen geschoten ware met de lichtgevende opmerking: bij ons, Hoogheid, zeggen wij niet meer dat wij met onzen mond spreken, een gelukkig voortgeschreden cultuur heeft ons doen zien dat het verklarend toevoegsel, zonder ernstige schade voor de duidelijkheid, voortaan zou kunnen gemist worden. — Het lust mij niet mijn concordantie verder uit te schrijven, maar ten tweeden male zeg ik: de zaak van kritiek en uitlegging, d. w. z. de zaak van wetenschappelijke objectiviteit, of wil men dan van „strenge" wetenschappelijkheid op het gebied der geesteswetenschappen, is een moeilijke en teedere zaak, die allerminst veilig te achten is in de handen van rationalisten. Ik zal tevreden zijn, als ik hiervan iets heb doen gevoelen.

6°. Het wordt tijd dat ik handel over het *zesde*, het

---

[1]) Gen. 45: 12.

laatste maar vooral niet het minste kenmerk van wat ik noemde: vaste aanwezigheid van academische vorming. Ik acht dit kenmerk gelegen in eerbied. Een mensch zonder eerbied is niet veel, is eigenlijk niets. Men heeft van den duivel gezegd dat hij lacht, als hij alleen is. Ik meen dat Kierkegaard ergens vraagt: zou het wel waar zijn? Ik geloof het ook niet, omdat wie volstrekt alleen is, wie volstrekt op zich zelf alleen is aangewezen, zeker niet lachen zal. Als ik hier spreek van eerbied, bedoel ik natuurlijk niet het vage, het extatische, waarop een rhetorijker zich gaarne spitst, ik bedoel evenmin een specifiek zedelijke of godsdienstige deugd, ik bedoel hier eerbied van den redelijken mensch. Ik bedoel dien eerbied, die er altijd zijn zal, als het verstand niet in afzondering van de overige zielskrachten is groot gebracht, als het verstand gekomen is tot zijn volle rijpheid, zijn volle schoonheid. Ik bedoel dien eerbied, die de vrucht kan zijn van den veredelenden invloed, dien het onderzoek op de gesteldheid van den menschelijken geest vermag uit te oefenen, ik bedoel dus de edelste vrucht van wetenschappelijk onderzoek, het volkomen tegendeel van *philistinisme*.

Als men dezen eerbied wegdenkt, vraagt men zich af, zal men, meen ik, tevergeefs zich afvragen wat wel het eigenlijk, het eigen en zuiver zelfstandig doel van al ons wetenschappelijk onderzoek zou kunnen zijn. Dit onderzoek mag immers niet zijn een zaak van ijdel eerbejag, het mag niet zijn een zaak van voornaam tijdverdrijf, het mag niet zijn een zaak van blinde weetdrift, die geen rekenschap van zich zelve kan geven, van rusteloos, slaafsch bijeengaren van altijd weer en altijd meer geweten dingen, het mag ook niet zijn louter, rechtstreeksch middel om het aardsche leven te veraangenamen, zelfs niet het rechtstreeksche middel

7

om menschelijk lijden weg te nemen of te verzachten. Men pleegt te zeggen: wetenschap is voldoening aan de ingeschapen edele behoefte van den menschelijken geest om te kennen, dáar ligt haar schoone, zelfstandige waardij, — maar àls zij dat is: *voldoening* aan een *edele*, *ingeschapen* behoefte, dan zal immers die voldoening, op de rechte wijze gezocht en gevonden, den geest *moeten* adelen. Van dien adel nu acht ik het aanzienlijkst, althans het edelst bestanddeel gelegen in eerbied. Is die eerbied er niet of niet meer, dan zal men bij allen voortgang in het weten, of, tragischer nog, juist *door* dien voortgang vergrijzen van binnen en van buiten, op menig onderzoekend gelaat zal komen te zetelen wat door Göthe ergens met roerende plastiek genoemd is: der Eule *verzerrter* Ernst."

De aanleidingen en objecten van zulken eerbied kunnen wel genoemd worden. Er kan en mag en moet allerlei eerbied zijn. Eerbied voor den menschelijken geest zelven, zooals God dien instrumenteerde, voor den onderzoekenden geest, zelf raadsel en toch allerlei raadselen ontcijferend. Zoovelen nemen tegenwoordig zoo gemakkelijk aan dat zij weten wat een *mensch* is. Eerbied voor de eerste tastingen, de stoute vlucht, de rijke historie, de groote macht, de grooter machteloosheid, de aandoenlijke volharding van het menschelijk denken. Eerbied voor den arbeid van groote denkers, die worstelaars geweest zijn, zoodat wij ons wel diep mogen schamen, als wij louter mnemonisch ons in het bezit van hun gedachten stellen. Eerbied voor het indrukwekkend kapitaal van verworven weten, dat aanwezig is. Eerbied voor de groote persoonlijke offers, waarmee dit kapitaal soms gewonnen moest worden. Eerbied voor den reusachtigen arbeid, die alle dagen in de stille werkplaatsen der wetenschap verricht wordt. Eerbied voor het groote en

zeker grooter kapitaal van het nog ongekende, dat immers aan weerszijden van de smalle lichtstreep onzer werkelijke kennis aanwezig gedacht wordt. Eerbied ten slotte voor de dingen zelve, voor de objecten van onderzoek in hun souverein eigen-leven, opgevat naar die zijde van hun bestaan, die hier op aarde wel veelszins verhuld zal blijven, maar die wij eens zullen kennen, als wij toegelaten worden tot „het kennen, gelijk wij gekend zijn." (*ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.*) [1])

Het lijdt geen twijfel dat een aldoor voortgaande verdeeling van arbeid *voor wie niet waakt* zal moeten meebrengen een aldoor voortgaande vermindering en ten slotte verdwijning van de vatbaarheid voor eerbied. Verenging van horizont en dagelijksch arbeidsveld moet noodwendig ten gevolge hebben verenging van den onderzoekenden geest zelven. Concentratie van den geest, anders zulk een bron van kracht, kan óók worden contractie van den geest, d. w. z. verlaging van den mensch als redelijk wezen. Men waagt nauwelijks het einde van dezen weg in te denken: er zou dan ten slotte een vreeselijke ironie schuilen in het wetenschappelijk onderzoek zelf. De zaak zou diep-tragisch neerkomen hierop: het gebouw van het weten zal eens voltooid daar staan, het gebouw, men zal niet meer kunnen zeggen *tempel*, want de bouwlieden zullen de voltooiing van het weten gekocht hebben met voltooide zielsverdorring, groot en grootsch zal het gebouw zijn, maar zijn bouwlieden zullen, door verzuimden of verzaakten eerbied, geworden zijn „*Philistines of the deepest dye*"!

Ik sprak van eerbied voor de dingen zelve. Laat ik, om mijn bedoeling te verduidelijken, eens een vreemde vraag

---

[1]) 1 Cor. 13: 12.

doen: zou een speculatieve geest als b.v. de kerkvader Augustinus, zou zulk een geest behagen gevonden hebben in de tegenwoordige onderzoekingen op het gebied der experimenteele psychologie? Ik geloof het wel, het komt mij voor dat het hem niet al te veel moeite zou gekost hebben van het taxeerende, liever het idiographische denken voor niet al te langen tijd over te gaan tot het nomothetische, het zuiver causale denken [1]. Men kent wellicht wat hij in zijn *Confessiones* [2]) over het geheugen schrijft, vermoedelijk het fraaiste, dat er ooit over de verrichtingen, de wondere wegen en werkingen van het geheugen geschreven is. Augustinus wil ons inleiden in wat hij noemt de wijde velden en paleizen (campi et lata praetoria memoriae, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de cujuscemodi rebus sensis invectarum), in de duistere holen en grotten (antra et cavernae), in het groot en onmetelijk heiligdom van het geheugen (penetrale amplum et infinitum memoriae). Dit is rhetorica, zal men zeggen, mijn antwoord is: het is ditmaal eerbied. Men zie en overwege eens hoe nauwkeurig deze eerbiedige geest voor zijn doen en voor zijn tijd heeft nagegaan wat ik noemde de wondere wegen en werkingen van het geheugen — men gebruikt tegenwoordig liever het leelijke woord processen — hoe geduldig-weetgierig hij doorzocht heeft de schatkameren van het geheugen met de tallooze *imagines*, *notiones et notationes*, *rationes et leges innumerabiles*. Wat ons hier treffen moet is tweeërlei: het kennen versterkt voortdurend den eerbied, en de eerbied ondersteunt en prik-

---

[1]) Men zie voor de uitlegging van deze kunsttermen, op welke ik nog terugkom, Windelband's reeds geciteerde rede: *Geschichte und Naturwissenschaft*.

[2]) Liber X.

kelt voortdurend het kennen. Men behoeft het mij niet te zeggen, ik weet het ook wel: een causaal denker, in den modernen zin van het woord, is en wordt Augustinus hier niet, maar hier is een zorgvuldig speurende liefde, die misschien te vinden of althans te winnen zou geweest zijn ook voor experimenteel en nomothetisch onderzoek, hier is, en daarop legde ik nadruk, hier is een nauwkeurigheid, die voortdurend blijven kan in wederzijds vruchtbaar verband met eerbied. Wij nieuweren mogen bij al onze onderzoekingen toch wel zorgen dat wij in het leven niet alleen blijven met getallen, d. w. z. met louter quantiteits-aanduidingen. Ik deel van de bedoelde uiteenzettingen maar niets in vertaling mee, men moet alles lezen in de eigen woorden, waarin de warmte van het leven gebleven is. Liever geef ik, ter nadere verduidelijking van mijn bedoeling, in plaats van een fraaien passus uit de *Confessiones*, een staal van herleefden, weer bijgetrokken eerbied uit den tegenwoordigen tijd.

Men zal vermoedelijk beter kennen wat Helmholtz in een van zijn *Populäre wisschenschaftliche Vorträge* [1]) heeft meegedeeld over de gebrekkige inrichting van het oog. Met fijn besef merkt Martineau op dat er in het bedoelde opstel van den grooten Helmholtz hier en daar afwezig is wat hij met een gelukkig gekozen uitdrukking noemt *loyalty to Nature.* [2]) Helmholtz beschrijft in dien „Vortrag" allerlei ge-

---

[1]) 1876, Zweites Heft p. 3—29: *der optische Apparat des Auges.*

[2]) *A study of religion*, 1888, vol. I, p. 360—365; hier zegt hij p. 361: »if therefore the older physiologists thought better of their eyes than is agreeable to the modern estimate, this is not due to ignorance of the defects now emphasised; *but rather to a temper somewhat more loyal to Nature than is usual in our cynical age*" (ik cursiveerde).

breken van het oog als optisch instrument, hij legt, als hij zelf zegt, het gansche „Sündenregister" van het oog bloot, hij doet het onder herhaalde en welgemeende betuigingen van eerbied en bewondering voor de groote verrichtingen van het kleine orgaan, welke betuigingen hem intusschen niet weerhouden, midden in het zondenregister, den pijnlijken volzin neer te schrijven: „nun ist es nicht zuviel gesagt, dass ich einem Optiker gegenüber, der mir ein Instrument verkaufen wollte, welches die letztgenannten Fehler hätte, mich vollkommen berechtigt glauben würde, die härtesten Ausdrücke über die Nachlässigkeit seiner Arbeit zu gebrauchen, und ihm sein Instrument mit Protest zurück zu geben"[1]. Dit is, dunkt mij, wèl te veel gezegd, het komt mij voor dat deze kleine volzin beneden den grooten Helmholtz is, het kost immers moeite dezen uitgelezene in zijn orde van wetenschap ons te denken in de houding van iemand, die vóor de toonbank van een brillenslijper staande, een afgekeurd instrument toornig en op onzachte wijze uit de handen zet of misschien wel over de tafel scheert. Want het zachte woord „teruggeven" is toch wel al te zacht, na het „protest" en na de „hardste uitdrukkingen" en na de verzekering van „vollkommne Berechtigung" tot een en ander. Maar er is nog iets anders. Tegen het einde van den „Vortrag" komt er een merkwaardige wending in den gang, een volledige verandering in stemming en toon van het betoog: het oog, dat in technischen, in abstract-optischen zin zoo uiterst gebrekkig is, wordt hier, in physiologisch-optischen zin, bijna de volmaaktheid zelve. *Deze* volmaaktheid heeft haar grond in de groote bewegelijkheid van het oog, in het eigenaardig mechanisme der accomodatie en in de omstandigheid dat de

---

[1]) t. a. p., p. 21.

gebreken bijna altijd vallen in die gedeelten van het gezichtsveld, van welke wij tijdelijk onze opmerkzaamheid afwenden. Zoo gebeurt het dan dat de groote gebreken van het oog voortdurend binnen zekere grenzen gehouden worden, ten slotte elkander neutraliseeren. Alsof hij volle genoegdoening wilde geven voor den gewraakten toonbank-volzin, schrijft de beroemde onderzoeker aan het slot van zijn opstel de merkwaardige woorden neer: „was also die Anpassung des Auges an seinen Zweck betrifft, so ist sie *im vollkommensten Maasse* vorhanden, und zeigt sich gerade auch in der Grenze, die seinen Fehlern gezogen ist. Hier fällt freilich das, was die Arbeit unermesslicher Reihen von Generationen unter dem Einfluss des Darwin'schen Erblichkeitsgesetzes erzielen kann, mit dem zusammen, *was die weiseste Weisheit vorbedenkend ersinnen mag*" [1]). Men kan hier tevreden zijn, dunkt mij, de volle, echte eerbied is weer teruggekomen, al verheelt men zich niet dat deze eerbied vrijer en koninklijker zou geweest zijn, als Darwin ditmaal eens ware thuis gelaten — inzonderheid, als de groote Helmholtz, na slaking van alle monistische banden, eens ware gaan staan naast den ouden Psalmist, die, door de eeuwen heen, met de oude, niet af te wijzen vraag tot ons komt: „zou Hij, die het oor plant, niet hooren, zou Hij, die het oog formeert niet aanschouwen?" [2])

---

[1]) t. a. p., p. 28; de cursiveering is van mij.

[2]) Ps. 94 : 9. — In zijn *die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht* spreekt Gustav Theodor Fechner, p. 144, met fijne ironie van »eine groszartige Teleologie der Natur, *oder sagen wir dem Zeitgeist zu gefallen*, eine Causalität, *die sich in den Erfolgen ausnimmt wie Teleologie*, etc. (Ik cursiveerde).

III.

Wat vloeit uit het ontwikkelde, d. w. z. uit het antwoord op I *en* II, *voort met betrekking tot de stof, die onderwezen moet worden?* Na al het gezegde kan het antwoord op deze vraag wel niet moeilijk zijn. Mijn volledig ideaal formuleer ik thans aldus: *liefst zoo weinig mogelijk uitvoerige stof*, of liever nog: *de stof zooveel mogelijk middel, geen doel.* Op pag. 28 heb ik, naar ik meen, een paar zeer duidelijke grenslijnen getrokken, ik wensch het, wat mij betreft, daarbij te laten, ook omdat ik bij niemand onderstellen mag het onedele opzet om mij in de engte te drijven door de onmogelijkheid van volstrekte grensbepaling. Dit zal men mij wel willen toestemmen, denk ik: als ook maar de helft van mijn ideaal in vervulling gaat, verandert het gansche klimaat van het onderwijs. Zooals wij het *voelen* in de lente na den winter, als de lente waarlijk komt, niet in den almanak, maar in de wondere ritseling van het leven, in het jonge uitspruitsel daar buiten. De door mij op bladz. 28 aangegeven beperkingen waren: *slechts zooveel wetenschappelijke stof worde meegedeeld als werkelijk noodig is voor inprenting van wetenschappelijke methode, en wederom, slechts zooveel wetenschappelijke stof worde meegedeeld als uitmaakt den onmisbaren grondslag voor verder onderzoek.* Mij rest thans, voor nog niet ten volle overtuigden, een weinig aanschouwelijk bij elkander te stellen al de ellende, die aan de mededeeling van ongemotiveerd uitvoerige stof verbonden is. Men zegge niet dat de besten wel ontkomen aan de schade, hier bedoeld, in het woord „ontkomen" ligt immers reeds de niet te ontkomen snijdende veroordeeling van dit

in den grond onbarmhartige zeggen. Ik noem dan zes nadeelen, verbonden aan uitvoerigheid buiten de door mij aangegeven grenzen, drie nadeelen vóor den docent en drie voor den leerling, wie er meer weet dan zes, zal wel zoo goed zijn deze opgave zelf aan te vullen.

1°. Ik doe hier nog eens de vraag, die ik reeds vroeger stelde: waar moet het heen met aldoor aangroeiende stof, hoe zal er dat uitzien over 50, over 100, over 200 jaar? Ik kan niet anders zien dan dat de docent hier arbeidt in en met een ongerijmdheid. Men mag toch niet zeggen: après nous le déluge, want niet alleen beteekent dat, in 't Hollandsch overgezet: laat de menschen maar verdrinken, maar ook voor wie zóo zouden spreken, zou de spreuk dan eerder moeten luiden: *par nous* le déluge!

2°. Door de mededeeling van een uitvoerige stof maakt de docent zich licht schuldig aan wat hij zelf scherpelijk zal afkeuren in de samenleving, namelijk aan het instellen en in stand houden van „verplichte, gedwongen winkelnering." Wie een uitvoerige stof meedeelt, dwingt immers den leerling zijn intellectueele inslagen alleen bij hem te doen. Men ontgaat hier den schijn niet, waarvan men toch het wezen verfoeien zal, den schijn dat men zich zelven handhaaft, niet door wat men is, maar door wat men eischt.

3°. De mededeeling van een uitvoerige stof moet voor den docent uitloopen op niet altijd volkomen verdiende zelfverlaging. Niet altijd *volkomen* verdiend, omdat er natuurlijk trouwe plichtsbetrachting kan zijn bij paedagogisch zwakke inzichten. Maar anders zal het wel waar zijn wat de reeds genoemde Latham ergens[1]) zegt: „menig docent moet

---

[1]) t. a. p. pag. 10; ik geef zijn woorden verkort en daardoor eenigszins vrij weer.

levenslang hard vechten om de achting voor zich zelf te behouden bij een stelsel van uitvoerigheid, waarin geen tijd gelaten wordt om ook maar in iets waarlijk in te dringen en door te dringen." Jaar in jaar uit draagt men hier een stof voor, die om haar al te grooten omvang bijna door niemand werkelijk wordt toegeëigend, men vult zoodoende de simulatiekussens van anderen, [1]) met een vracht van kennis staat men en blijft men staan aan den buitenkant van een mensch, niet wetend of ten slotte maar vergetend, dat men toch eigenlijk in een mensch niets inbrengt, dat er oorspronkelijk niet in is. Hoe men het ook keere of wende, er is hier, zij het ook onbedoeld, werkelijke africhting, africhting in grover of fijner schakeering, vooral indien de meegedeelde stof moet terugkomen op het examen. Zij komt daar ook terug, maar hoe? Als zulk een stof ganschelijk niet of ook slecht is toegeëigend, *moet* men wel examineeren niet in dingen, maar in de hulzen van dingen, in namen, namen van personen, namen van boeken, namen van quaesties, namen van oplossingen, namen van hypothesen, namen van standpunten, namen van stelsels, alles namen! O, die dwaze en droeve dwangvoorstelling van het compleete, het altijd compleete, alsof het compleete niet dikwerf ware het compleet-geestdoodende! Er zijn menschen, geloof ik, innerlijk zoo gebouwd dat zij, als er eens een zesde werelddeel ontdekt werd, onmiddellijk zouden gaan zitten om het nieuwe werelddeel maar weer moedig in kaart te brengen, en die 24 uur later het heele zesde werelddeel zouden „ingelegd" [2]) hebben in het programma van onderwijs. Deze hysterische weetdrift is onverzadelijk en doet denken aan

[1]) Men zie pag. 7.
[2]) Dit beeld ontleen ik aan de terminologie der spoorweg-directies.

het vreemde digestievermogen van Pharaö's magere en zeer leelijke koeien, die de zeven vette koeien opaten, „dewelke in haren buik inkwamen, maar men merkte niet dat ze in haren buik ingekomen waren, want haar aanzien was leelijk, gelijk als in het begin." [1])

Nog zoo goed herinner ik mij den zaligen tijd, dat ik al mijn kennis b.v. omtrent Swedenborg kon bergen in het aandoenlijk versje: Swedenborg was een beroemde Zweed, die aan de vallende ziekte leed. Maar dit was toch geen kennis, zal men zeggen, neen, dat was het waarlijk niet, antwoord ik, maar het zou ook geen kennis geweest zijn, als ik toen wat onverwerkte wijsheid had kunnen loslaten over theosophie en dergelijke. Toegestemd, zal men wederom zeggen, maar er is hier toch een ordentelijk derde. Stellig, antwoord ik, er is natuurlijk een ordentelijk derde, maar èn voor de uiteenzetting, de uitlegging èn voor de toeeigening van wat dit derde onderstelt en insluit, is er tijd noodig, en nu is mijn duidelijke vraag: als er nu voor uitlegging en toeeigening van duizend en een ordentelijke, goede en belangrijke dingen tijd en veel tijd noodig is, waar wilt gij dan heen met uw mededeeling van duizend en een ordentelijke, goede en belangrijke dingen? — Zou het anders kunnen? Mij dunkt, het kan wel anders. Laat ik eens een voorbeeld geven, dat ik intusschen verzoeken moet enkel in zijn *bedoeling* te willen beoordeelen, als voorbeeld geef ik het gaarne voor beter. Stel eens dat een leerling, op het gebied der nieuwe geschiedenis, een goed en degelijk, een eenigszins tot in de kern gaand bescheid wist te geven over de vijf groote R.'s: Renaissance, Reformatie, Rationalisme, Romantiek, Revolutie, dan zou hij zeker nog op verre na niet alles van de nieuwe

[1]) Gen. 41:21.

geschiedenis weten, wat er van te weten valt, maar wij zouden toch tevreden zijn, denk ik, en vermoedelijk zeggen: laat het overige voorloopig maar namen zijn en blijven, deze namen kunnen nu geen kwaad meer, en wat nòg beter is: door de verworven oordeelskracht zullen de namen van zelf wel gaandeweg minder worden in aantal. De voorbeelden zijn natuurlijk gemakkelijk te vermeerderen. Er zijn hier in den grond maar drie stelsels: er is het stelsel van een dwaas idealisme: alles zij, alles worde van meet aan werkelijk inzicht, behalve natuurlijk het louter mnemonische. Er is het stelsel van altijd grooter uitvoerigheid: dit is het stelsel van Pharaö's koeien, die aldoor eten, zonder eenigen groei van binnen of van buiten. En er is het stelsel, dat ik zou willen noemen het stelsel van goed gekozen kristallisatiepunten van levende kennis.

4°. Ik ben reeds ongemerkt gekomen in de schade voor den leerling. De eerste *groote*, daarom nog niet allergrootste schade acht ik hierin gelegen dat de mededeeling van een uitvoerige stof den geest der meesten ongevormd zal laten. Dit kan natuurlijk op zich zelf reeds het doel van een Universiteit niet zijn, maar bij dit bloot negatieve blijft het, reeds in deze eerste schade, geen oogenblik. Immers, het ongevormde is hier niet het oorspronkelijk ongevormde, d. w. z. het zonder meer open gelatene en onbezet geblevene. Met een stof, die niet toegeëigend wordt, die ook later niet toegeëigend zal worden, omdat men niet leerde denken, met zulk een stof komt er inderdaad in den menschelijken geest een vreemde, dwaze inhoud, een schijn-inhoud, die in ons aller belang, dat is dus uit barmhartigheid, nauwelijks onbarmhartig genoeg kan tentoongesteld worden. Ik ben geen vriend van gemeenzame uitdrukkingen, maar zoo aanstonds zal ik er toch eene gebruiken, ik kan het gelukkig

doen op voorgang van Socrates, die, in een halven volzin nagenoeg een heel stelsel van opvoedkunde besluitend, in den *Theaetetus* [1]) zoo zeldzaam sober en tegelijk zoo raak slaande zegt: velen zijn zoo ontstemd geworden tegen mij, dat zij mij waarlijk wel zouden willen bijten, *ἐπειδάν τινα λῆρον αὐτῶν ἀφαιρῶμαι,* dat wil, zuiver vertaald, zeggen: zoodra ik hun larie ontneem (afneem), zoodra ik hen van larie bevrijd. Het verheugt mij bizonder dat onze heerlijke taal hier bijspringen kan met een gemeenzaam woord van gelijken klank en gelijke beteekenis. Deze woorden van Socrates zijn zeldzaam sober, zeldzaam ondeugend en .... immers ook zeldzaam ontdekkend voor elken docent, die, geroepen om larie weg te nemen, met zijn noodeloos uitvoerige stof maar aldoor versche larie indraagt in den geest van jonge menschen.

5°. De *grooter* schade van uitvoerigheid acht ik gelegen hierin dat ongemerkt de eerbied voor de dingen ondermijnd wordt, dat hier licht gekweekt wordt chronische onverschilligheid. Ach, alles wordt zoo grijs, zoo hopeloos grijs, als alles voortdurend belangrijk of ook maar onontbeerlijk genoemd wordt. Want het helpt niet of men hier de rhetorica al wegdoet uit de woorden, de rhetorica zit, als alle booze dingen, altijd dieper. Men heeft gemakkelijk zeggen: dit is belangrijk en dat is belangrijk en nog weer iets anders is belangrijk, goed verstaan is immers bijna alles belangrijk. Stem den toon hier een weinig lager, en .... alles blijft vrijwel hetzelfde: dit is noodig en dat is noodig en nog weer iets anders is noodig, goed verstaan is nagenoeg alles noodig. Men komt hier niet uit de ellende, zoolang men niet alle rhetorica niet enkel uit zijn woorden maar ook uit zijn

---

[1]) 151 C.

geest wegdoet, zoolang men niet klaarlijk inziet, wat toch zoo klaar is, dat het belangrijk of ook noodig *genoemde* niet alleen belangrijk of noodig moet zijn, maar ook als belangrijk of noodig moet *gevoeld*, moet *kunnen* gevoeld worden. *Voelt* een leerling dit belangrijke of noodige niet, dan voelt hij ten laatste enkel de nablijvende verveling, en het is gedaan met allen lust, met alle *levende* belangstelling. – Ik vrees dat de besten hier vermoedelijk nog de gevoeligste schade zullen lijden, zij willen zich gaarne toeeigenen alles, wat geboden wordt, hetgeen ten slotte ongemerkt moet uitloopen hierop dat zij getroffen worden in de spontaneïteit (de *onbevangen* eigen werkzaamheid) van hun geest. Wat leven wij toch in een wonderlijke wereld. De menschen maken dagelijks een druk gebruik van woorden als ontwikkeling, groei en dergelijke, waardoor zij, wel eens, een weinig vervelend worden als een zuiver repeteerende breuk, leerden velen van hen hier nog wel iets verstandigers dan wat magere neologie? De natuur kon ons anders, door haar wijze van werken, ook zooveel barmhartigheid leeren, zij geeft ons dag aan dag de bevestiging van het schoone woord van Jacobus: „zie, de landman wacht op de kostelijke vrucht des lands, *en heeft geduld met haar*, totdat zij den vroegen en spaden regen ontvangen heeft." [1]) Dat is het geduld van den landman, zal men zeggen, neen, het is het geduld van den landman, kostelijk afgezien van het geduld der natuur, van háar arbeiden met verdrag. Ga maar eens in uw tuin, en tracht een plant te helpen in haar groei door haar telkens bij de blaren een weinig op te trekken naar boven! Wij leven in den tijd der experimenteele wetenschappen, wij weten allen zooveel van machines, leeren deze machines ons nu nooit

---

1) 5:7.

iets omtrent ons zelf? Bij het geringste óverwerk — ik bedoel hier zoodanig werk, dat buiten de grens van haar kunnen dwingt — bij het geringste óverwerk staakt een fijne machine onmiddellijk het werk, of zij werkt zich stuk. Leert ons dit niets omtrent het zooveel fijner en gevoeliger innerlijk mechanisme van den menschelijken geest? De innerlijke werkstaking en het innerlijk stuk gaan *zien* wij niet!

Zou het niet goed zijn dat veel docenten een goeden cursus doormaakten in physiologie van den geest (mental physiology)? Reeds de toevoer van bloed naar de best uitgeruste hersenen is niet onbeperkt, maar ach, het zit niet, niet voornamelijk althans, in het bloed, in het physieke, dit kan alleen een arm materialistisch denken meenen. Zoodra wij bij het onderwijs (gelijk in sommige takken reeds geschiedt), zoodra wij ruimte moeten gaan maken voor rustpoozen, als mechanisch ingeschoven tusschen de verschillende uren, is er immers de duidelijke aanwijzing dat wij op een verkeerden weg zijn. Een normale geest behoeft geen rust, als hij maar uitrusten kan, uitrusten *mag* in een beperkt aantal voldragen voorstellingen, voldragen begrippen. Wat wij helder ons voorstellen, wat wij goed verstaan, komt immers te liggen aan de zonzijde van het geheugen, waarheen we ons gaarne keeren. Neen, de vermoeienis komt niet, althans niet in de eerste plaats, van een tekort aan bloed, zij komt ook niet van de gevergde inspanning, maar de vermoeienis komt o.a. van den Sint-Vitusdans, waartoe de hersenen gedwongen worden door een al te uitgebreide stof, die niet rustig kan toegeëigend worden. Op het gebied van die wetenschappen, waarin het refereerend gedeelte uit den aard der zaak groot is, zij men toch spaarzaam met allerlei mededeeling. Er zijn wetenschappen, die ons aldus inlichten: de een zegt dit, een tweede zegt iets anders, een derde is

het met geen van beiden eens, een vierde herhaalt wat gezegd is, een vijfde zegt nog eens wat reeds herhaald is, een zesde handhaaft een oude opvatting, een zevende wijzigt een oude opvatting, een achtste draagt een nieuwe hypothese voor, een negende toetst de nieuwe hypothese en vergelijkt ze met oudere hypothesen, een tiende bestrijdt weer de nieuwe hypothese, een elfde . . . . maar hier ben ik gekomen aan het getal, dat van ouds gestaan heeft in een kwaden reuk. Ik weet natuurlijk ook wel dat de wetenschappelijke onderzoeker zelf zich niet ontslaan mag van de moeite om hier kaf en koren, veel kaf dikwerf en weinig koren, geduldig te scheiden, maar voor den leerling staan de zaken toch een weinig anders, zijn geest moet, als het eenigszins kan, niet gekweld, maar immers geoefend en dus óok ontzien worden. Ook voor hem kan zeker zulk een debat, dat soms over jaren loopt, bizonder leerzaam zijn, *maar dan moet toch onderwijl de lust niet vergaan om zelf innerlijk aan het debat deel te nemen.* Anders krijgt men het droeve schouwspel dat alles maar aangenomen wordt op verzekering van den voorganger, het droeve schouwspel dat de leerling de fijnste bronnensplitsingen, de moeilijkste proeven van ontleding etc. meer of minder vloeiend naspreekt, zonder zelf ooit een oog geslagen te hebben in den tekst, d. w. z. in de eigenlijke bewijsstukken zelf. Ik verwijs hier naar wat ik p. 49 en v. gezegd heb over den zedelijken wortel van alle weten, die niet enkel in zoogenaamd belangrijke, maar ook in de meest bescheiden onderzoekingen voortdurend aanwezig moet zijn en blijven. Ten slotte, ik kan soms den indruk niet weren dat het algemeen-religieuse, dat nog in ieder menschelijk hart is, nu en dan heimelijk in opstand komt tegen de gewraakte practijk van uitvoerigheid, tegen dit angstvallig registreeren van wat ieder over een of ander onderwerp

gezegd heeft, tegen dezen cultus van het menschelijke, van de menschelijke gewichtigheid. Waarin wij menschen ook mogen verschillen, en dat kan veel zijn, wij zullen toch zeker allen samengaan in onvoorwaardelijke instemming met het aandoenlijk woord van den Prediker: „wat ook iemand zij, alreede is zijn naam genoemd, en het is bekend dat hij een mensch is!" [1])

6⁰. Ik beschreef de groote en de grooter schade voor den leerling, de *grootste* schade kan met weinig woorden aangeduid worden, omdat de gang van denkbeelden eigenlijk zich zelf heeft toegelicht door de opklimming. Bij de groote schade was het zoo dat een vreemde, dwaze inhoud werd ingebracht in, of liever werd heengesteld *om* den geest, een vreemde, dwaze inhoud, door de vermelde uitdrukking van Socrates gestempeld of beter: gebrandmerkt. In de grooter schade trok het kwaad al meer naar binnen: er was immers sprake van chronische onverschilligheid, en bij de besten dreigde het gevaar van verzwakking der eigene werkzaamheid van den geest. Wanneer zal er de grootste schade zijn? Immers dan, als de schade gekomen is in de kern zelf van het betrokken orgaan, als zij gekomen is als in het hart van den geest. Dit zal het geval zijn, als de noodlottige waan zich ongemerkt en zonder de minste wroeging heeft vastgezet dat men de soort van gedachten, die men noodig heeft, wel machtig kan worden *zonder te denken*, *zonder zelf te denken.* Hier is het orgaan zelf niet enkel in zijn werking, maar in zijn wezen getroffen, hier zal de geest het voortaan stellen zonder den geest, hier zullen de denkbeelden en gedachten, die men in de wereld toch altoos zal noodig hebben, niets anders zijn dan bedekking van leegte, bedekking

---

1) Pred. 6 : 10.

van leegte en tegelijk een beproefd middel om het gevoel van die leegte voortdurend te houden buiten het bewustzijn, buiten het zielsbesef. Hier zal het soms gebeuren dat men lust heeft om het moeilijke, het moeilijkste, het allermoeilijkste aan te grijpen, omdat men.... niet en niets begrijpt! Dezulken gaan dan de school uit en het leven in met een gloossolalie, die maar in één opzicht van de oude verschilt, achter de oude gloossolalie was het onbedwingbare vuur van een heilige geestdrift, achter de nieuwe is er enkel leegte van geest. Maar er komen nu en dan ook oogenblikken dat de gloossolalie, ik bedoel ditmaal de nieuwe, ons menschen in den steek laat, oogenblikken dat het aankomt op ideeën, op werkelijk bescheid geven over ideeën, dat er wel iets dieper moet gegaan worden dan het opperste vliesje van de oppervlakte, dan plegen zulke gloossolalische menschen op eens positief te worden, zoo positief als die leerling op een handelsschool, van wien Hebbel, meen ik, ons ergens vertelt. Hem werd op een examen gevraagd: waar krijgen we onze rozijnen vandaan? Met een verzekerdheid, die den grimmigsten docent zou ontwapend hebben, antwoordde de jonge man: wij halen ze altijd om den hoek, meneer, bij vrouw Kruidnagel. Wij lachen om den rozijnen-philosoof, wonende in de buurt van vrouw Kruidnagel, wij moeten, wij mogen niet lachen om den beurtelings gloossolalischen, beurtelings bot-positieven student, die toch óók door de wereld moet. Door dit *uiterste* geval late intusschen geen docent zich terughouden van een ernstig antwoord op de vraag: kan het ook zijn dat ik in stilte bezig ben uit te komen aan den tegenovergestelden kant van mijn bedoeling, van mijn levensdoel, mijn roeping is het anderen te leeren denken, mijn roeping is het, het verstand, den geest van jonge menschen op te voeden, kan het ook zijn dat ik door ongemotiveerd uitvoe-

rige, door voortdurend niet-toegeëigende stof oorzaak ben dat men niet denkt, niet meer denkt, het denken niet leert, afleert, ten slotte verleert?

Ik denk niet dat de wetgever van 1876 bizonder ingenomen zou geweest zijn met vele van de beschouwingen, die ik dusver ontwikkelde. Wie zijn programma van Hooger, hier meer bepaald van godgeleerd Hooger Onderwijs inziet, zal, dunkt mij, moeten zeggen: hier is wel vóor alles gedacht aan het breede, het omvangrijke, het compleete. Toch meene men niet dat de groote fout, het groote kwaad hier hoofdzakelijk of ook uitsluitend schuilen zou in de veelheid van vakken op zich zelf. Die veelheid is wel een bewijs dat men aan de uitvoerigheid niet gestorven is, maar het bedoelde kwaad wordt toch niet in den wortel getroffen enkel en alleen door vermindering van vakken. Men zou dit onmiddellijk glashelder inzien, als de wetgever, laat ik eens zeggen door graphische teekens, in zijn program van onderwijs hier en daar als tusschen de regels wat gezonde overweging had vastgelegd, had kunnen vastleggen, als hij b.v. had aangeduid, had kunnen aanduiden de relatieve belangrijkheid van elk vak (wel te verstaan voor het onderwijs, voor de vorming van studenten), als hij bepaald had, had kunnen bepalen de grenzen van uitvoerigheid, binnen welke ieder vak moet gedoceerd worden, als hij de docenten, die in eenzelfde kader doceeren, verplicht had, had kunnen verplichten tot onderling overleg. Maar, zal men hier zeggen, gij weet natuurlijk ook wel dat zulke overwegingen, het zij dan met of zonder graphische teekens aangeduid, buiten de formuleering van een wet vallen, en bovendien, zal men er wellicht bijvoegen, en bovendien, om bij het laatstgenoemde nu maar te blijven, gij weet even goed als wij dat toch eigenlijk

alleen de betrokken docent, de vertegenwoordiger van het vak goed en betrouwbaar kan oordeelen over „de eischen van het vak". Aan de aanhalingsteekens, die ik plaatste, heeft men misschien reeds gemerkt dat men hier op mijn instemming niet al te vast rekenen moet. Meent gij dan, zal men zeggen, dat een buitenstaander even goed én betrouwbaar over zulke eischen kan oordeelen? Neen, dat meen ik niet précies, antwoord ik, maar ik meen wel précies dat er allerlei *phrases dominantes* zijn, die, nu eens op dit en dan weer op een ander terrein, overal rondslingeren in de wereld. Wij moeten, geloof ik, elkander en ook ons zelf dikwerf aanmoedigen om de heerschappij van zulke phrasen te breken. Het begrip: „eischen van een vak" kàn natuurlijk een behoorlijk begrip zijn, een behoorlijke verbinding van denkbeelden insluiten, maar 't kan ook zeer gemakkelijk iets onbehoorlijks gaan dekken. Reeds arithmetisch kan men dit een weinig doen gevoelen op deze wijze: als een vak eischen (dus meer dan één eisch) heeft, die een ander moeilijk of eigenlijk niet kennen kan, dan kunnen de meer dan twintig vakken, waarmee de theologische student moet kennis maken, al dadelijk meer dan twintig eischen hebben, vermeerderd natuurlijk met het mystieke meer-dan-één, de mystieke som van eischen, die, behalve den eenen reeds gestelden eisch, geacht worden te gelden voor ieder afzonderlijk vak. Het begint hier, dunkt mij, een weinig duister te worden.

Laat ik thans openhartig spreken en zeggen: de bekende uitdrukking: „eischen van een of ander vak" is, *op het terrein, wel te verstaan op het terrein van het onderwijs*, in mijn oog niet veel anders dan een soort van kabbalistische formule, die, op gedragen toon uitgesproken als een geloofsformule, veel indruk moet maken op ongeoefenden, immers

in de omgeving van zulk een formule klinken woorden als: de vertegenwoordiger van een of ander vak en dergelijke, alsof men zeide: de Mikado van een of ander vak. Wij moeten toch zorgen, meen ik, dat de veel gebruikte uitdrukking niet ongemerkt worde de fraaie academische benaming voor iets, dat volstrekt niet fraai is, namelijk voor een weinig verheffend zich uitleven van den een of anderen docent, voor een weinig verheffend zich-enkel-storen-aan-zich-zelf, en dat nog wel onder het hooge schild van eischen, die telkens eigenlijk maar door één ingewijde kunnen doorgrond worden. Een dergelijke solipsistische mysteriëndienst is bij mijn weten elders nog niet voorgekomen. — Ook zal men, als men in dit verband van gedachten de eischen van een vak nauwkeurig optelt, moeilijk hooger kunnen komen dan tot een tweetal zeer eenvoudige eischen: de eerste eisch zal, dunkt mij, altijd zijn dat een vak wetenschappelijk beoefend worde, en de tweede dat een vak goed gedoceerd worde. Als men mij nu aantoont dat *goed* hier hetzelfde moet zijn als *uitvoerig* en *uitgebreid*, zal men stellig meer doen dan ik voorloopig mogelijk acht.

Ik vraag mij zelf dikwerf af: wanneer zal het, bij al ons regelen van onderwijszaken, toch ingezien worden dat een goede regeling van het onderwijs, een goede regeling der intellectueele opvoeding niet *in de eerste plaats* is een zaak van groote kunde, van „strenge" wetenschap, maar dat zulk een regeling *in de eerste plaats* is eén zaak van veel menschenkennis, veel psychologie en niet weinig ethiek. Zou het zoo moeilijk zijn enkele eenvoudige regelen te ontwerpen, waaraan ieder rechtschapen docenten-geweten onverwijld getuigenis zal geven? Laat ik het eens beproeven, ik geef er vijf.

Eerste regel. Ieder docent houde voortdurend het inzicht

levendig dat er naast hem nog andere docenten staan, die, óok misschien, noodige en belangrijke dingen zouden kunnen mee te deelen hebben. Deze eisch kan niet eenvoudiger gesteld worden, de considereerende kanselarij-wending aan het slot moet zelfs aangenaam klinken in de ooren van regelende menschen.

Tweede regel. Ieder docent houde voortdurend het inzicht levendig dat de mee te deelen stof qualitatief natuurlijk zoo goed mogelijk moet zijn, en quantitatief zooveel mogelijk berekend op werkelijke toeeigening.

Derde regel. Ieder docent houde bij examens eenigszins rekening met den aanleg der studenten. Ik zeg *eenigszins:* ik geloof niet dat het met dien aanleg al dadelijk zoo'n vaart zal loopen, maar 't is toch waar dat bij menschen, waar iets „inzit", de aanleg van den een meer neigen zal naar het wijsgeerige, de aanleg van den ander meer naar het historische, het historisch-critische. Het ideaal van werkelijke vorming, werkelijke opvoeding is hier natuurlijk dat, in beide richtingen, het door den aanleg afgestootene blijvend correctief worde voor het door den aanleg geëischte of althans aangewezene.

Vierde regel. Is uw vak oceanisch, beperk dan uw stof. Is uw vak, door schaarschte van eenigszins vaste gegevens, embryonisch, beperk dan uw stof. Is uw vak hypothetisch, beperk dan uw stof. Met „hypothetisch" bedoel ik hier dat, op het terrein van de een of andere wetenschap, de mededeeling van veel debat, van veel in den gang van het onderzoek liggende discussie noodig en zelfs onvermijdelijk kan zijn. Wie de notulen van goed gekozen wetenschappelijke discussiën geeft, deele ons niet voortdurend de namen van alle sprekers mee, hij houde zich aan den ruggegraat van het onderzoek. Korte notulen verhoogen op dit terrein de

aangenaamheid van het leven, wij gelooven tòch wel dat er meer menchen meegesproken hebben.

Vijfde regel. Ieder docent houde rekening met de omstandigheid dat zijn leerlingen ten slotte de wereld, het leven zullen ingaan. Ik bedoel dit hier niet in stichtelijken zin, ik bedoel het evenmin in professioneelen zin, ik zeide dit reeds vroeger, ik bedoel het in zuiver humanen zin, waarmee ik dit zeggen wil dat het niet alleen voor hen, die onderwezen worden, maar ook voor den onderwijzer zelven een blijvenden zegen zal insluiten, als in den „strengst" wetenschappelijken onderzoeker de mensch niet verdort, maar leven blijft. Zóo droevig wordt het, als een mensch in goed werk gaandeweg wordt wat Addison, meen ik, ergens noemt: „a mere tradesman, a mere soldier, a mere scholar, a mere professor, a mere anything".

Ik ben overtuigd dat trouwe naleving van deze eenvoudige regelen niemand ontrouw zal behoeven te maken aan een zuiver wetenschappelijke roeping, ik ben niet minder overtuigd dat deze naleving ons in het onderwijs zal kunnen brengen de groote verandering van klimaat, waarvan ik boven gesproken heb. — Hier vraag ik thans: is niet *door den gang zelven van mijn betoog* zoo goed als geheel uit den weg geruimd een moeilijkheid, wier oplossing ik vroeger moest verdagen? Op bladz. 20 zeide ik: „onderzoek en onderwijs onderstellen inderdaad verschillende, in enkele opzichten uiteenloopende eigenschappen en hoedanigheden, die natuurlijk wel *kunnen* samengaan in éen persoon, maar wier samengaan toch allerminst van zelf spreekt." Dit blijft ook nu mijn meening, maar de dingen worden tòch wel gansch anders, als in vervulling mag gaan mijn ideaal van academische opvoeding. Het is volkomen begrijpelijk dat een man van zuiver wetenschappelijken aanleg, van echten speurzin en speurlust

de taak om jaar in jaar uit een uitgebreide en aldoor aangroeiende stof te doceeren, dikwerf zal voelen als een last, soms als een ernstig beletsel voor arbeid, die zich harmonischer aansluit aan den innerlijken drang, het is volkomen begrijpelijk dat zulk een onderzoeker niet altijd even duidelijk zal kunnen zien wat iemand genoemd heeft „den glimlach op het gelaat van den plicht". Maar plicht blijft ten slotte plicht, de uitwegen, waaraan hier gedacht kan worden, wees ik reeds vroeger af: den onschuldigen uitweg in het instituut van eere-professoraten met bijna volledige vrijstelling van onderwijsplichten, en den schuldigen uitweg, die door sommigen gezocht en gevonden wordt in het aannemen van uitzonderingsgevallen, in het pleiten van exceptiën voor uitzonderingsnaturen. Nog eens, hoe gansch anders wordt *alles* hier, als het worden mag, zooals ik het wensch: 1°. slechts zooveel uitbreiding van stof zal er dan zijn, als noodig gerekend wordt voor inprenting van wetenschappelijke methode en voor het leggen van den onmisbaren grondslag voor verder onderzoek; 2°. bij alles zal het vaste oogmerk dáárop gericht blijven dat wie aan de academie komt, daar vóór alles *leere denken*, en dat wie de academie verlaat, daar vóór alles *geleerd hebbe* te denken; 3°. het materiaal van den arbeid: de zooveel mogelijk beperkte stof zal hier in rechtstreekschen dienst komen te staan van het eenig redelijke doel: vorming, opvoeding van den geest in 't algemeen, opwekking van een eigen actie van den geest voor zoovelen mogelijk, of bekwaming tot wetenschappelijken arbeid in het bizonder, voor de weinige uitgelezenen. Zoo zal men komen uit de woestijn der overtollige uitvoerigheid, der uitvoerige overtolligheden, waarin menig jong mensch zelf een pleonasme wordt, in het vruchtbare beloofde land van een weinig eigen nadenken. Om van de leerlingen nu

te zwijgen, voor den docent zal er hier drieërlei voordeel zijn: *vooreerst* zal er tijd vrijkomen, reeds dadelijk een niet gering voordeel, *al verder* zal een knellend juk van den schouder zijn afgenomen, men zal niet langer behoeven te hebben het onvoldane gevoel, dat verbonden is aan alles, waarvan men de noodzakelijkheid niet geheel doorzien kan, en *ten derde* zal er, door het wegvallen van allerlei *doode* stof tusschen docent en leerling, ruimte komen voor iets, dat eenigszins gelijken gaat op een *levende* betrekking van geest tot geest, zoo iets als de oude Grieken zich moeten voorgesteld hebben, toen zij het bijwonen van het onderwijs, door een man van beteekenis gegeven, aanduidden met het woord *συνουσία*.

Ik heb daar straks met opzet een kleine onnauwkeurigheid begaan, om thans een paar nieuwe gezichtspunten wat scherper op den voorgrond te kunnen brengen. Ik deed het namelijk voorkomen alsof de Wetgever geen enkele van de overwegingen, die ik noemde op pag. 115, in zijn wet had *kunnen* vastleggen. Dit was niet heelemaal juist, hij heeft dit, wat betreft éene overweging, op een paar punten wel degelijk gedaan, hij heeft inderdaad, in de omschrijving van een tweetal theologische studievakken, duidelijk aangegeven de grenzen van uitvoerigheid, binnen welke die vakken moeten gedoceerd worden. In het Kon. Besluit van 1877, waarin de eischen voor het theologisch candidaatsexamen vermeld worden, leest men achter het studievak de *Israëlietische letterkunde* de duidelijke bijvoeging: *in hare hoofdtrekken*, en wederom achter het studievak *de oud-Christelijke letterkunde* dezelfde duidelijke woorden: *in hare hoofdtrekken.* Hoe men nu ook de kleine bijvoeging uitlegge, zoolang Nederlandsch Nederlandsch blijft, zullen de duidelijke woorden

toch wel niets anders kunnen beteekenen dan dat de Wetgever uitvoerigheid in de genoemde studievakken wraakt en bedoeld heeft af te snijden. De vraag is nu maar: was dit juist gezien, was het paedagogisch en menschkundig zuiver gevoeld en goed overwogen? Mijn antwoord op deze vraag is ondubbelzinnig bevestigend, ik heb, meen ik, niet in het duister gelaten dat ik uitvoerigheid reeds in het algemeen bij het onderwijs een groote ramp acht, ik moet, om zoo aanstonds te vermelden redenen, een uitgebreide historische, een uitvoerige critische stof grooter ramp achten. Ik ga daarvan rekenschap geven en een paar paedagogische bezwaren tegen uitvoerigheid op dit gebied nader ontwikkelen, terwijl ik mij voorstel straks, in een ander onderdeel, enkele bezwaren van meer principieelen aard tegen sommige critische praktijken in 't midden te brengen.

Maar eer ik het een en ander doe, wil ik gaarne iets zeggen aan drieërlei adres. *Allereerst* aan het adres van sommige, gelukkig niet alle critici. Zou het kunnen liggen aan een wijdverbreide neurasthenie in onze dagen, dat sommige geleerden onmiddellijk zich geprikkeld voelen, zoodra men een op- of aanmerking maakt in de richting van hun studiën, zoodra men ook maar den kleinsten vinger uitsteekt naar het geliefde vak? Dit moest toch zóo niet zijn, men tast immers den hemel nog niet aan, als men een op- of aanmerking zich veroorlooft, die onzen dagelijkschen arbeidt raakt, en voorts, wij moeten allen wel bedenken dat prikkelbaarheid nooit het vermoeden van groote innerlijke kracht sterker maakt. Ik geef intusschen gaarne toe dat er dikwerf door lieden, voor wie er eigenlijk geen problemen bestaan, dingen kunnen gezegd worden, die van zeldzaam groote onkunde getuigen, die, als men zich uitdrukt, kant noch wal raken, maar, mij dunkt, àls dat

werkelijk zoo is, als zulke dingen waarlijk kant noch wal raken, verdient het toch óók aanbeveling daarvoor te zorgen dat deze dingen ons zelf niet raken, d. w. z. ons zelf geen kwaad doen. Laat ik hier een eenvoudige toezegging mogen geven: ik zal *trachten* in de volgende toelichting eenige verstandige dingen te zeggen, beter kan ik toch niet spreken, ik mag evenwel niet beloven dat ik de bescheidenheid ten offer zal brengen aan de vrijmoedigheid.

Ten tweede moet ik iets zeggen aan het adres van hen, die gereedelijk juichen, als er iets „tegen de critiek" zal ingebracht worden. Reeds aan de formuleering voel ik dat ik hier zal moeten teleurstellen, daarom zeg ik alles maar met weinige woorden vooruit: al dadelijk versta ik hier de formuleering niet, als men zoo spreekt van iets inbrengen „tegen *de* critiek." Is critiek dan een zeker vast en onaantastbaar samenstel van bepaalde opvattingen en beschouwingen, ik meende dusver dat critiek in gezonden zin zooveel beteekende als *critische methode.* Maar, zal men zeggen, gij weet ook wel dat de een of andere wereld- en levensbeschouwing, dat allerlei denkgewoonten en denkrichtingen ongemerkt kunnen insluipen in de toepassing en zelfs in het hart der methode. Voor het antwoord op deze bedenking mag ik hier, voorloopig, zeker wel verwijzen naar wat ik zelf vroeger gezegd heb over de groote moeilijkheden, die werkelijk schuilen in het begrip van wetenschappelijke objectiviteit. Maar wat blijft hier nu over, als wij nuchter zijn en nuchter blijven? Immers enkel en alleen het harde werk, dat hier voor òns is, het harde werk om nu rustig en zonder alarm de vreemde inkruipsels en insluipsels met klare woorden en klare bewijzen bloot te leggen. Al verder herinner ik er aan dat wij Protestanten zijn en Protestanten moeten blijven, wij mogen ons toch niet laten beschamen

door sommige Roomsche geleerden, die in den jongsten tijd, binnen zekere grenzen althans, voor de critische revisie van het verleden zich niet langer afsluiten. Ten slotte sta en volsta hier de verwijzing naar een diepzinnig woord van Paulus, waarin het kenmerkende van den geestelijken mensch gevonden wordt in het ἀνακρίνειν τὰ πάντα. [1]) Er is hier tegenover den critischen arbeid wat ik zou willen noemen een praktijk, liever nog een methode van vreesaanjaging, die sommigen voortdurend op zich zelf toepassen, telkens zegt men zich zelf: als ik dit of dat niet langer kan vasthouden, ontzinkt mij elke vaste grond onder de voeten. Er zijn ruwe, iconoclastische naturen, die hiervan niets verstaan, zij houden niets meer vast, zoodat het loslaten, indien al noodig, wel minder dan een kleinigheid wordt. Zonder aanmatiging mag ik, geloof ik, zeggen dat ik volkomen versta, volkomen voel al den pijndoenden ernst, die er spreekt in den nazin der zoo even vermelde woorden. Maar nu moeten de sprekers zelf toch óok verstaan, óok voelen al den bindenden ernst van hun eigen woorden in den voorzin: als ik dit of dat niet langer *kan* vasthouden. Is er ernst in het een, dan is, dan zij er ook ernst in het ander. Zulke conflicten lost men toch niet op door er zich snel buiten te plaatsen, men beveiligt een vasten grond niet door het onderzoek naar zijn vastheid af te wijzen. Ik ben diep overtuigd dat een geloovige in al zulke schuddingen niet behoeft te vreezen, maar hèm moet het toch in deze wereld niet en nooit kunnen nagegeven worden, dat hij zich blind hield en blind maakte voor wezenlijke bezwaren, *hij* moet vooraan staan in de erkenning van het onweersprekelijke: „there is no consolation in non-coincidence with fact.”

---

[1]) 1 Cor. 2:15.

Ten derde moet ik iets zeggen aan het adres van hen, die, vlak aan den tegenovergestelden kant, critiek verheffen tot den rang van een geloof, die op het hooren van een of ander bezwaar tegen sommige critische praktijken onmiddelijk reactie speuren en die dan, gij raadt het natuurlijk in éenen, onverwijld aanstemmen de óverbekende litanie van „het critiekste." Ik mag niet ontkennen dat ik dit alles vooral niet minder bekrompen vind dan welke anti-critische neiging ook. Als ik ook eens speuren mag, speur ik hier afgoderij, een afgoderij, die men wellicht niet beter op de kaak kan stellen dan door het bekende versje van den leekedichter voor deze gelegenheid aldus te wijzigen: critiek mag alles onderzoeken, alleenig maar *zich zelve* niet! Men zij en blijve toch nuchter, aan welke zijde men ook sta. Ik houd van de duidelijkheid, en daarom sta hier mijnerzijds deze verklaring: als iemand zegt: de bezorgdheid voor „het critiekste" ligt reeds 20 jaar achter mij, dan antwoord ik: ik heb die bezorgdheid reeds 25 jaar achter mij. Ik zeg dit, men begrijpt dit natuurlijk wel, niet uit overmoed, niet in ijdele grootspraak, nog veel minder uit laakbare lichtzinnigheid, maar ditmaal enkel en alleen uit behoefte aan overgroote duidelijkheid. Maar nog eens: men zij en blijve nuchter, geen mensch is er, die enkel van het critische leeft of leven kan, òf — hij *leeft* niet meer! Er is een gezonde zin, waarin men spreken kan van zaligmakend *geloof*, er is ook een bekend stelsel van gedachten, waarin men spreken kan van een zaligmakende, een alleenzaligmakende *kerk*, maar 't zou toch heel droevig zijn, als wij zoo vlak gingen denken en voelen dat de formule van een alleenzaligmakende *critiek* doode ernst moest worden. Dan zou inderdaad op onzen schouder komen te zitten wat ik, met een kleine wijziging van het reeds geciteerde woord van Göthe, op eigen verant-

woordelijkheid thans noem: „die Eule verzerrten Ernstes." Ach, men weet niet hoezeer men door deze dwaze vereering, dit „verafgodeeren" van de critiek, van de wetenschap etc. de waarde van het leven naar beneden drukt!

Ik ga thans rustig een paar paedagogische bezwaren tegen uitvoerigheid in het critische kortelijk uitwerken, om dan, als ik reeds zeide, in een volgend onderdeel enkele bezwaren van meer principieelen aard ter sprake te brengen. Mijn twee bezwaren formuleer ik aldus: 1°. de critische stof is doorgaande te moeilijk, vergt in haar tegenwoordige bewerking te veel, om uitgebreid te mogen zijn, en 2°. op den leeftijd, waarop men gewoonlijk aan de academie verkeert, zijn jonge menschen voor een uitgebreide critische stof te jong.

1°. De critische stof is doorgaande te moeilijk, vergt in haar tegenwoordige bewerking te veel, om uitgebreid te mogen zijn. Ik begeef mij niet in een sophistisch debat over de vraag welke studiën wel het moeilijkst te achten zijn, wijsgeerige of historische, historisch-critische studiën. Ik houd het er voor dat alle studie, die iets beteekent, moeilijk is, maar ik vrees wel geen tegenspraak, als ik beweer, dat voor de laatstgenoemde studiën de aanleg, of misschien beter de uitrusting veelzijdiger, althans dadelijk veelzijdiger moet zijn. Dit kan gemakkelijk aangetoond worden. Stel eens dat ik b.v. Plato's ideënleer in haar kern en strekking zou willen verstaan, dan kan ik zulk een object van kennis voor een goed deel isoleeren, ik kan hier laten rusten de zuiverheid van den tekst der dialogen, ik kan laten rusten allerlei vragen betreffende de samenstelling, de echt- of onechtheid der dialogen, ik kan zelfs laten rusten de kennis van het „milieu", waarin Plato leefde, ik kan laten

rusten allerlei vragen naar de meerdere of mindere afhankelijkheid, waarin Plato kan verkeerd hebben tegenover anderen. Ik zeg natuurlijk niet dat dit alles mij niet dienen kan, nog veel minder dat het niet belangrijk zou zijn, maar ik heb het, in het onderstelde geval, niet *volstrekt* noodig: de *aard* der stof laat hier in ieder geval groote concentratie toe. Maar in het critische, het historisch-critische is het gansch anders, de critische stof haalt en houdt mij voortdurend en onvermijdelijk in al de zoo even genoemde bemoeiingen, het onderzoek bestaat hier immers bijna geheel in die bemoeiingen.

Dit was vroeger anders. Vroeger ging men naïevelijk op de woorden van een auteur toe, men legde uit of ook men legde in. Dit laatste is natuurlijk ook tegenwoordig zeer wel mogelijk, maar in de wijze van nadering tot een gegeven stof is er in ieder geval een muur opgetrokken, of wil men een minder massieve voorstelling: er is daarin een fijn rasterwerk van lastig prikdraad gesteld, waarvan alleen onkundigen niets merken. Als gij tegenwoordig de woorden van een auteur wilt gaan uitleggen, treedt men u in den weg met de vraag: zoudt gij er geen prijs op stellen allereerst een zuiveren tekst vóor u te hebben? Gij antwoordt natuurlijk bevestigend. Als gij daarnà aan het uitleggen zoudt willen gaan, houdt men u staande met de vraag: boezemt u het onderzoek naar de samenstelling van het geschrift, dat gij wilt uitleggen, geen belang in? Gij antwoordt natuurlijk wederom bevestigend. Als gij op nieuw tot uitleggen u wilt begeven, zal men u vragen: is u niet welkom het licht, dat opgaan kan uit de kennis van het „milieu", waarin uw schrijver leefde? Gij moet wel opnieuw bevestigend antwoorden. Als gij nu eindelijk met uitleggen zoudt willen aanvangen, vraagt men u ten slotte of kennis van

de afhankelijkheid, waarin uw auteur tegenover anderen kan verkeerd hebben, van den invloed, dien hij wellicht ondergaan heeft, u niet gewenscht voorkomt voor de kennis van zijn eigen gedachten, en gij antwoordt hier, voor de laatste maal, natuurlijk wederom bevestigend. Zeker, ook onderweg hebt gij telkens voorloopig moeten uitleggen, de eene hand wascht hier voortdurend de andere, maar de beslissende, de veilige, de finale uitlegging komt toch eerst aan het slot. Dit *klinkt* alles nu wel heel eenvoudig, maar als men hier niet met louter van buiten leeren en naspreken tevreden is, *is* het toch niet zoo eenvoudig. In alle instantiën komt het hier immers voortdurend aan op de moeilijke kunst om *getuigenissen te wikken en te wegen.* Ik meen dat jonge menschen deze moeilijke kunst moeten *leeren*, en dat zij zelfs ouderen niet pleegt aan te vliegen.

Is men door de gegeven toelichting misschien nog niet overtuigd, dan gaan we de rij nog maar weer eens langs. Ik noemde allereerst *zuiverheid van den tekst.* Neen, het komt niet in mij op aan jonge menschen de hooge eischen te stellen, wier vervulling zou kunnen en mogen wettigen het getuigenis, dat Michael Bernays ergens [1]) geeft over een van de Grimm's (Jakob), als hij zegt: „men krijgt hier (nl. in het opstel: *über den Personenwechsel in der Rede*) een „Ahnung" van de machtige bekoring, waarmee het echte taalonderzoek den geest aangrijpt en vasthoudt. Men hoort hier de diepe bronnen van de taal ruischen." Ik ben overtuigd dat men zulk ruischen maar zelden in de wereld zal hooren, maar daarom is het toch niet bepaald noodig

---

[1]) *Schriften zur Kritik und Litteraturgeschichte*, IVter Band, aus dem Nachlasz herausgegeben von Georg Witkowski, 1899, p. 184.

het storend nevengeruisch van nagesproken geleerdheid in ons leven te brengen. Mijn bedoeling verduidelijkend, vraag ik hier: moet gij nooit glimlachen, als gij een jong mensch van om de 20 jaar, die amper den grammaticalen kant van een of andere taal voldoende beheerscht, onbeschroomd hoort profeteeren over zuiverheid van den tekst, tekstcorruptie, tekstverbetering etc.? Wie, in zulke niet zeldzame gevallen, nooit zou glimlachen, zou de aanraking met het leven verloren hebben, maar wie hier wèl glimlacht, zal het toch, denk ik, niet kunnen doen geheel zonder pijn. Bij deze „sancta simplicitas" ontbreekt er immers te veel aan de „simplicitas", en te veel ook aan het „sancta!"

Ik noemde al verder de vragen, die *de samenstelling van een of ander geschrift betreffen.* Gelukkig behoef ik hier weinig of niets te zeggen, omdat de critici zelf ons verzekeren — wat wij gaarne gelooven — dat deze vragen dikwijls zeer ingewikkeld kunnen zijn. Maar wat bedoelt, wat bejaagt men dan met een uitgebreide stof? Mij dunkt, door zulk een stof zal er hier óok, zal er hier nòg iets samengestelds voor den dag komen, nl. samengestelde verwarring. „Alle philologisch en historisch onderzoek, zegt Paul, gaat uit van de zoogenoemde *bronnen*," [1]) dit is duidelijk en eenvoudig, maar men leze nu eens bij hem na wat hij schrijft over de mogelijkheden van causale verbinding (Kausalverknüpfung), over het zuiver wegen, tegenover elkander afwegen van allerlei waarschijnlijkheden, over de oorzaken van gedurig mistasten hier. Als zulke oorzaken noemt hij: vluchtigheid, gebrek aan oefening, gebrek aan combinatievermogen, gebrek aan het fijne besef, dat noodig is om het louter-mogelijke en het waarschijnlijke, de toe-

---

[1]) **t. a. p. pag. 162 en v.**

vallige overeenstemming en werkelijk oorzakelijk verband goed te onderscheiden, vooringenomenheid van den geest in een bepaalde richting, een zekere aesthetische behoefte aan afronding, die oorzaak is dat andere mogelijkheden over het hoofd gezien worden, zelfbehagen, dat zich licht illusiën schept over de waarde van een vernuftigen inval, behoefte aan snelle en sprekende „resultaten". Dit alles wordt alleen overwonnen, zegt Paul, door veel oefening, door veel zelfcritiek en zelfverloochening. Ik geloof het gaarne ook zonder nader bewijs, maar nu vat ik toch niet hoe hier, *waar alles moeizaam geleerd moet worden*, paedagogisch te rechtvaardigen is het materiaal van een uitgebreide stof. Voor de besten *kan* deze horizontale, deze overwegend- in de breedte-liggende uitvoerigheid geen voordeel opleveren, voor de meesten *moet* zulke uitvoerigheid louter nadeel insluiten en uitloopen op wat de Engelschen noemen: *confusion worse confounded*, wat vrij vertaald beteekent: samengestelde en zaadzaaiende verwarring naar haren aard.

Ik noemde, ten derde, *kennis van het „milieu", waarin een schrijver leefde.* Hier geldt natuurlijk al het zoo even gezegde in onverminderde mate. Wij gebruiken zoo grif de gladde uitdrukkingen: zich orienteeren in een of ander tijdperk, het „milieu" leeren kennen, waarin een schrijver geleefd heeft etc. Het *klinkt* alles weer heel eenvoudig, maar hoeveel vermogen van abstractie, welk een geoefende reproduceerende verbeelding zal hier noodig zijn. Want alle historische arbeid is ten slotte in zijn wezen een ideëele arbeid, d. w. z. wij kunnen wat eens en eenmaal geschiedde niet overdoen, niet nog weer eens laten geschieden. Tusschen ons en de gebeurtenissen, tusschen ons en de oorzaken, die eens gewerkt hebben, is en blijft er een onwegneembare kolom van onmiddellijk volgend en aldoor voortgaand ge-

schieden. Hoe zwaar is het in het gefluister of ook in het gedruisch der berichten het geruisch van het leven, „the murmur of life" zuiver te hooren. Ik vermoed dat echte historici, bij het hooren van bovengenoemde gladde uitdrukkingen, wel eens diep zullen zuchten. Hunner is immers het nederig en eerbiedig besef dat wij met weinig kracht hier niets, en met veel kracht nog zoo weinig vermogen, een besef, dat op treffend-eenvoudige wijze is uitgedrukt in de regelen, wier herkomst ik niet kon ontdekken:

„An dem Ocean der Zeiten
Steht ein kleines Menschenkind,
Schöpft mit seiner kleinen Hand
Tropfen aus den Ewigkeiten;

Steht das kleine Menschenkind,
Sammelt flüsternde Gerüchte,
Trägt sie in ein kleines Buch,
Schreibt darüber: *Weltgeschichte!*"

Ik vraag al weder: zal een uitgebreide moeilijke stof, die zooveel kans heeft niet of zeer gebrekkig toegeëigend te worden, niet voortdurend tegenhouden hèt ontstaan, of anders niet voortdurend ernstig bemoeilijken, zoo niet onmogelijk maken het bewaren van den hier bedoelden eerbied? En toch, zonder dezen vruchtbaren eerbied, die immers den weg voor werkelijk verstaan moet openhouden, zal men hier niet veel anders verzamelen dan de doode „exuviae" van een verleden, dat eens *geleefd* heeft!

In de vierde plaats noemde ik *de vragen van invloed en afhankelijkheid in het letterkundige.* Op de zaak zelve kom ik nog terug, maar hier reeds durf ik wel zonder nader bewijs verzekeren dat deze vragen dikwijls zeer doornig kunnen zijn, zeer doornig en daardoor juist bizonder geschikt om casuïstische neigingen in ons aan te moedigen.

Had ik gelijk of niet, toen ik beweerde dat de critische, de historisch-critische stof te moeilijk is, immers in haar tegenwoordige bewerking te veel vergt, om uitgebreid te mogen zijn? Het antwoord kan hier, dunkt mij, niet anders dan bevestigend zijn, als men ten minste nog iets meer, nog iets anders verlangt dan van buiten leeren en naspreken, als studeeren zal zijn en blijven: de dingen eenigszins waar maken voor ons zelf. Had ik gelijk of niet, toen ik beweerde dat de uitrusting van den criticus wel veelzijdig moet zijn? Laat ik wat reeds gezegd werd en ook wat ongezegd bleef kortelijk aldus mogen samenvatten: een goed criticus moet natuurlijk zijn een goed geoefend denker, maar hij zal ook afwisselend moeten zijn een goed philoloog, een goed historicus, een goed psycholoog, en *bij en in dit alles* zal ook eenige wijsgeerige vorming geen weelde zijn, omdat hij gedurig in aanraking zal komen met *ideën*. Wil men de verst uiteenloopende eigenschappen, die met andere hem moeten kenmerken, vlak naast elkander stellen, men kan het doen op deze wijze: een goed criticus moet kennen een dubbele nauwkeurigheid, hij moet nauwkeurig kunnen zijn tot in de geringste bizonderheden, de kleinste kleinigheden toe, èn hij moet nauwkeurig kunnen zijn als de ooms van Sancho Panza. Zij zaten daar, de twee ooms, om een vat wijn te keuren, de een zei dat de wijn een leersmaak had, de ander dat hij smaakte naar ijzer. De omstanders lachten, maar het lachen was spoedig gedaan, toen het vat leeggedronken was en toen op den bodem van het vat voor den dag kwam een oude sleutel aan een leeren riem. Dat was de nauwkeurigheid van een onbedrieglijken smaak, die hier door alle onwaarschijnlijkheid heen de waarheid *proefde*.

Ik trek de verkregen slotsom thans een weinig door. Men klaagt wel eens dat er van het aan de academie geleerde, als de

schilderachtige uitdrukking luidt, dikwijls zoo weinig blijft „hangen”, men klaagt dat sommige jonge menschen het aan de academie geleerde zoo gemakkelijk loslaten, afschudden zou men bijna zeggen, om dan, met een tweede forsch-lijkende beweging, zich te keeren naar den kant van de een of andere kras-positieve overtuiging. Forsch-lijkend zeg ik, omdat zulke bewegingen toch alleen dàn werkelijk en vooral eerbiedwaardig forsch kunnen heeten, als men eerst vastgehouden en waarlijk bezeten heeft wat men nu loslaat en afschudt. Men klaagt over dit alles, maar men moet, dunkt mij, toch ook eens vragen naar de oorzaken van het aangeduide verschijnsel, zijn die oorzaken zoo moeilijk te vinden? Ik geloof het niet. Wij hebben hier zeker te doen met een samengesteld verschijnsel, maar, naar mijn vaste overtuiging, zal men een van de voornaamste oorzaken, in dit verband *de* voornaamste oorzaak moeten zoeken in wat ik genoemd heb een horizontale, overwegend in de breedte-liggende uitvoerigheid, die bijna onvermijdelijk een bedenkelijke lichtvaardigheid in de hand *moet* werken. Men stelle zich de zaak toch helder voor. Ik geloof gaarne dat er geweten is in den wetenschappelijken arbeider, in den wetenschappelijken arbeid, dáaraan twijfel ik niet, maar wat baat ons dit voor het *onderwijs?* Zal het goed zijn, dan moet immers het bedoelde geweten ook *overgaan in den leerling*, ik zou bijna zeggen, het moet *overgaan in de stof*, zóo indringen in de stof dat hij, die later iets over boord zou willen zetten, in dezelfde acte ook over boord zou moeten zetten iets van zijn geweten. Wat beteekent wetenschap anders, wat bedoelt men anders met meegedeelde *wetenschap*, als deze zedelijke wortel blijvend ontbreekt, voortdurend niet vatten wil?

2°. Mijn tweede paedagogisch bezwaar formuleerde ik al-

dus: op den leeftijd, waarop men gewoonlijk aan de academie verkeert, zijn jonge menschen voor een uitgebreide critische stof te jong. Wat ik hierover te zeggen heb, vat ik saam in de korte toelichting van een drietal gedachten: *a.* uitvoerigheid in het critische doet enkele kostelijke voordeelen, die hier verkregen kunnen worden, verloren gaan; *b.* uitvoerigheid in het critische maakt, langs zeer begrijpelijken weg, rationalisten; *c.* uitvoerigheid in het critische dreigt, langs even begrijpelijken, maar ietwat langeren weg, zwakke karakters, immers sceptische naturen te maken.

a. Uitvoerigheid in het critische doet enkelijke kostelijke voordeelen, die hier verkregen kunnen worden, verloren gaan. Met weinig woorden is dit duidelijk te maken. Beoefening der historie, het ingeleid worden in een historisch onderzoek kan inderdaad voor jonge geesten uitnemende voordeelen opleveren. Zulk een inleiding in een historisch onderzoek brengt ons immers in een ander, soms een gansch nieuw klimaat van denken en gevoelen, doet ons de dingen zien op een afstand, niet al te dicht bij en òp ons, doet ons die dingen zien, onverdonkerd door partijbelangen, waarin wij zelf rechtstreeks kunnen betrokken zijn. Wij krijgen hier bijna gratis-les in de allereerste beginselen van wetenschappelijke objectiviteit: zulk een onderzoek verruimt den blik, dwingt ons van-ons-af te zien en oefent ons een weinig in dit van-ons-af zien, het *leert* een weinig *oordeelen*. Nu zal de gratis-les spoedig van zelf wel moeilijker en duurder worden, na het gezegde sub 1°. mag ik dit hier wel verzekeren zonder nader bewijs, maar voelt men dan niet dat er van de genoemde kostelijke voordeelen niet veel terecht zal komen, niet veel terecht zal *kunnen* komen, als men het onrijpe, in ieder geval nog ongerijpte oordeel gaat betrekken in veel stof, als men het jonge oordeel bezwaart en ontmoedigt door het

storend en verwarrend vele? Dan komt er, in plaats van verruiming van blik, grijze nevel; in plaats van het vermogen om van-ons-af, d. i. *beter* te zien, het zien van de dingen door de oogen van anderen, d. i. dus *niet zien*; in plaats van werkelijke bevrijding van allerlei vooroordeel — wij zullen het zoo aanstonds duidelijker merken — vale neutraliteit, een doffe ongevoeligheid, die alles egaal *over zich heen* laat gaan. — Denken docenten over deze dingen wel eens na?

b. Uitvoerigheid in het critische maakt, langs zeer begrijpelijken weg, rationalisten. Ook dit kan met enkele woorden aangetoond worden. Hoe gaat het dikwijls in het gewone dagelijksch leven, als wij menschen in de een of andere moeilijkheid gekomen zijn? Dan gebeurt het niet zelden dat de verzoeking groot is om eenvoudig den gemakkelijksten uitweg, de lijn, de zijde van den zwaksten weerstand te kiezen. Wij „redden" ons dan, in dieper zin redden wij ons natuurlijk niet. Waarom zou het nu in zaken van studie op eens anders zijn? Ik ben overtuigd dat het hier précies eender toegaat, als nl. de nood aan den man komt, dat wil hier zeggen: als een uitgebreide critische stof op den jongen man aandringt. Met uitzondering van zeer weinigen, zal de groote meerderheid de bedoelde zijde van den minsten weerstand zeker zoeken en zeker vinden ook, wat in ons geval beteekent: men zal zich werpen enkel op de formeel-logische zijde der gedachten, welke zijde immers ook de eenige is, die volkomen doorzichtig kan gemaakt worden. Hoeveel moeilijker is het dadelijk, het wijsgeerig, het zedelijk, het religieus gehalte van een of ander gedachten-complex goed te verstaan en zuiver te schatten, hoeveel moeilijker is het de letterkundige, de aesthetische waarde van een stuk zuiver te bepalen, indien men nl. al weder niet tevreden is

met algemeene aanduidingen, als „schoon," „verheven," „indrukwekkend" en dergelijke, — aanduidingen, waarover reeds Pascal zoo heerlijk toornen kon. Hoeveel teeder besef is er noodig om in het religieuse, en allermeest in wat van Gods zijde tot ons gebracht wordt „den stijl" niet bovenmatig te loven. — Nu voelt ieder wel instinctief dat voor al wat ik daar noemde een fijner sensorium, een fijnere *αἴσθησις* noodig is, en ieder weet ook wel dat deze allerkostelijkste dingen tot dusver niet op bestelling verkrijgbaar zijn. Wat ligt nu — gegeven bovendien de reeds niet al te lange studietijd met zijn vele examens — wat ligt nu meer voor de hand dan het zoeken en inslaan van den zoo even vermelden uitweg? Een uitgebreide critische stof moet er bijna toe *dwingen*. — Daalt ge nu nog iets lager, en zoudt ge wat ik het formeel-logische noemde willen overlaten aan iemand, die sterk is in het bekende „gezond verstand," dan zult ge onverwijld en regelrecht weer uitkomen bij mijn beminlijken rozijnenjongen, die immers zoo uitnemend wist, veel beter dan gij of ik, „waar ze te krijgen zijn." — Denken docenten over deze onbedoelde en ongewenschte teelt van rationalisten wel eens na?

3°. Uitvoerigheid in het critische dreigt, langs even begrijpelijken, maar ietwat langeren weg, zwakke karakters, immers sceptische naturen te maken. Hier moet ik iets langer bij stil staan. De *„grooter* schade", waarvan ik sprak op pag. 109 betrof beide: *intellectueele* en *zedelijke* schade. De laatstgenoemde schade roerde ik reeds even aan, toen ik wees op een bedenkelijke lichtvaardigheid, die bijna onvermijdelijk in de hand gewerkt wordt door overwegend- in de breedte-liggende uitvoerigheid in het critische, het historisch-critische (p. 133). Maar er moet hier meer van gezegd worden. Men zal kennen Friedrich Nietzsche's *„Unzeitgemässe*

Betrachtungen" [1]), ik heb hier meer bepaald het oog op zijn tweede stuk: *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben.* Men heeft gesproken van veel overdrijving, van sterke eenzijdigheid in de genoemde verhandeling. Eerlijk gezegd: het wil mij voorkomen dat dergelijke op- en aanmerkingen in den regel en zoo ook hier wel juist zijn, maar dat zij toch eigenlijk niet groot gedacht zijn noch met betrekking tot het behandelde onderwerp, noch tegenover dezen tragischen denker, die, naar mijn bescheiden meening, mede te gronde gegaan is aan en door zijn bemoeiing met dit onderwerp, zijn bemoeiing namelijk met het probleem der cultuur. Nietzsche doet mij in dit opzicht zoo denken aan den dichter Friedrich Hölderlin, van wien Windelband in een leerrijke studie [2]) hetzelfde beweert. Als men Nietzsche wat nader leert kennen, voelt men telkens dat hij voortdurend geworsteld heeft met dit probleem der cultuur, d. w. z. met de ontdekkend-nuchtere vraag: *waar leven we heen, waar leven we op toe?* Men moet denken, menschen, wier eenige zorg de wetenschap, de methode is, en voorts een goede spijsvertering, merken dat zoo niet. — Ik zeg dit niet uit kracht van bizondere instemming met deze of gene bewering van Nietzsche, maar wèl komt het mij dikwijls voor dat onze moeite om elkander te verstaan grooter kon zijn, 't is wel het minste, dat wij in dit leven elkander verschuldigd zijn. Wij loopen

---

[1]) Dritte Auflage, 1895 (Nietzsche's Werke, Band I.) Verlag von C. G. Naumann, Leipzig.

[2]) *Präludien. über Friedrich Hölderlin und sein Geschick*, p. 146—175; .... »das Geschick Hölderlin's ist auf das Innigste mit diesem modernen Bildungsproblem verwachsen, die Zerstörung seines hohen Geistes stellt nur im verstärkten Masze und in groszen Zügen dasjenige dar, was im Kleinen bei Tausenden ünd Abertausenden sich als Verwirrung und Verwilderung des Geistes erkennen läszt". (p. 174).

hier bovendien gevaar dat wij verzuimen ons voordeel te doen met vruchtbare gedachten, die toch óok kunnen uitgesproken zijn buiten het teere punt. Het dunkt mij niet zoo moeilijk dit teere punt op te helderen, maar laat ik eerst eens enkele gedachten van Nietzsche bij elkander zetten.

„Wij lijden allen", aldus Nietzsche, „aan een verterende historische koorts, de historische zin van onzen tijd schijnt mij toe geworden te zijn een hypertrophische deugd, ons bestaan wordt „ein nie zu vollendendes Imperfectum". Denk u een mensch, die volkomen verloren heeft het vermogen om te vergeten, of geleerder uitgedrukt het vermogen om „unhistorisch" te voelen, een mensch, die veroordeeld ware om overal een worden te zien: een zoodanige gelooft niet meer aan zich zelf, hij ziet alles in bewegelijke en immer bewogen punten uiteenvloeien, hij verliest zich in dezen stroom van een altijd vloeiend, een voortdurend af- en aan- en wegvloeiend worden. Alles komt hier in glijdende beweging, alle perspectieven, alle lijnen van onzen horizont worden voortdurend onrustig verschoven. Er is een graad van slapeloosheid, van herkauwen, van historischen zin, waarbij het levende (een mensch, een volk, een cultuur) ernstig schade lijdt en ten slotte te gronde gaat. Er ontstaat hier een blinde verzamelwoede, een rusteloos samendragen van alles wat er eens geweest is, als klein-voelende micrologen klauteren wij rond op de pyramiden van „grosse Vergangenheiten". Zeker heeft het leven den dienst der historie noodig, het „unhistorische" en het historische beide is gelijkelijk noodig voor de gezondheid van den enkele, van een volk en van een cultuur. Het komt er maar op aan te zorgen dat het verleden niet worde de doodgraver van het tegenwoordige, en daarvoor is het weer noodig dat wij kennen de plastische kracht van een mensch, een volk,

een cultuur, ik bedoel de kracht om uit ons zelf naar eigen aard te groeien. Wij vergeten voortdurend dat de geschiedenis alleen verdragen wordt door sterke naturen, de zwakke wischt zij volkomen uit, om hier geen schade te lijden, moet de innerlijke natuur van een mensch sterke wortelen hebben. Het is een algemeene wet: al wat leeft kan alleen binnen een horizont gezond, sterk en vruchtbaar worden, met krachtig instinct moeten wij daarom kunnen ontdekken, wanneer het noodig is historisch, wanneer „unhistorisch" te voelen.

„De overmaat van historie heeft bij ons aangetast de plastische kracht van het leven, wij zijn niet meer overtuigd dat wij een waarachtig leven in ons zelf hebben. Er is inundatie door het verleden, onze kennis is een zoodanige geworden, die het leven vernietigt. Door de steeds voortgaande verdeeling van arbeid brengen wij de wetenschap zoo snel mogelijk vooruit, wij zullen haar daardoor zoo snel mogelijk vernietigen, gelijk de hen te gronde gaat, die men kunstmatig dwingt tot een al te snel eier-leggen. Zeker, de wetenschap is in de laatste tientallen van jaren verwonderlijk snel vooruitgegaan, maar ziet nu eens de geleerden, de uitgeputte hennen aan, het zijn voorwaar geen „harmonische" naturen! Het is een droef schouwspel, uit ons zelf hebben wij modernen heelemaal niets, wij vullen ons op, wij overladen ons met vreemde tijden, zeden, kunsten, philosophiën, religies, kundigheden. Wij zijn rondwandelende toeschouwers geworden, en als wij nog menschen zijn, zijn wij het toch slechts voor Hem, die „de nieren proeft." In het rusteloos uitspinnen en „Historisiren" van al het gewordene, in de onmatigheid der critiek komt aan het licht het moderne karakter der zwakke, der verzwakte persoonlijkheid. Wij weten niet meer wat cultuur is, wij

kennen niet meer de aeterniseerende machten van kunst en religie.

„De krachtigste volken hebben anders geleerd, anders hun jonge menschen opgevoed. *Onze* jonge menschen worden door alle eeuwen, alle quaestiën heen „gepeitscht," zij moeten arbeiden in de wetenschappelijke fabriek, eer zij rijp zijn. Zij worden in den waan gebracht dat het in weinige jaren mogelijk is de hoogste en merkwaardigste ervaringen van oude tijden, ook van de grootste, „in sich zu summiren." De massa stof, die rusteloos aangedragen wordt, wordt opgenomen zonder honger, niet zelden met tegenzin, ten laatste weet men niet meer wat een rechtschapen honger en dorst is. Door dat gemakkelijk aannemen en weer ter zijde stellen, waartoe wij jonge menschen noodzaken, ontstaat de gewoonte om het met de werkelijke dingen niet zoo ernstig te nemen, daaruit ontstaat „de zwakke persoonlijkheid," het gevolg is dat het werkelijke, het bestaande slechts een geringen indruk maakt. — Zoo wordt de jonge mensch „heimatlos" en leert hij twijfelen aan alle zeden en begrippen. Nu weet hij het: in alle tijden was het anders, het komt er niet op aan wie gij zelf zijt. In doffe gevoelloosheid laat hij meening na meening aan zich voorbijgaan, en hij begrijpt het woord en de stemming van Hölderlin bij het lezen van Diogenes Laërtius over het leven en de leeringen der grieksche philosophen: „ik heb ook hier weer ervaren, wat mij reeds menigmaal overkomen is, dat mij namelijk het voorbijgaande en wisselende der menschelijke gedachten en systemen bijna tragischer getroffen heeft dan de lotgevallen, die men gewoolijk alleen de werkelijke noemt."

„Men brengt het hier tot een brave middelmatigheid, die intusschen hoe langer hoe middelmatiger wordt, er ontstaat een geslacht van eunuchen, voor den eunuch nu zijn alle

vrouwen eender. Zulke „historisch gevormden" zijn immers noch man, noch vrouw, het zijn niet eens Communia, maar altijd slechts Neutra of, wellevender uitgedrukt, „eben nur die Ewig-Objectiven". Niets vermag meer op dezulken te werken, bij een of ander werk vragen zij onmiddellijk en vooral uitsluitend naar de historie van den auteur, naar den verderen gang van zijn ontwikkeling etc. Nergens komt het tot een werking, maar altijd weer tot een „Kritik", alle innerlijkheid, alle innigheid ontbreekt, wat Grillparzer aldus uitdrukt: „wir empfinden mit Abstraction". En toch, bij ieder, dien men dwingt niet meer onvoorwaardelijk lief te hebben, heeft men doorgesneden de wortelen van zijn kracht. Al wat leeft, houdt op met leven, als het tot den einde toe ontleed wordt, in een overmaat van historie houdt de mensch zelf op, hij begraaft zich dan in de tallooze micrologiën van het leven en de werken van vorige geslachten, hij arbeidt in de fabriek der algemeene utiliteiten, maar een rijpe, een harmonische persoonlijkheid wordt hij op dezen weg niet en nooit, hij wordt in stilte rijp „zum Gewesensein." — Van de overmaat in het historische komt de naakte bewondering van het gevolg, het succes, de vergoding van de historische macht, de afgodendienst van het „feitelijke", van „de eischen des tijds", de vereering van het „proces", de cynische rhetorica van de „volle overgave der persoonlijkheid aan het wereldproces". Voor dit alles heeft men handig uitgevonden de mythologische wending: „rekening houden met de feiten".

„De artsenijen tegen de beschreven historische krankheid, tegen de overmaat in het historische heeten het „Unhistorische" en het „Ueberhistorische." Met het „Unhistorische" bedoel ik de kunst en de kracht om te kunnen vergeten en zich in te sluiten in een begrensden horizont, „überhistorisch"

noem ik de machten, die den blik afwenden van het worden en heenwenden naar datgene, wat aan het bestaan het karakter van het eeuwige verleent, de machten namelijk van kunst en religie. — De mensch kan het vergeten zoo moeilijk leeren, hij blijft voortdurend aan het verledene hangen, al loopt hij nog zoo ver en nog zoo snel, de keten loopt mee. Het oogenblik, dat even te voren een niets is en later ook weer een niets zal zijn, komt toch nog als een spooksel terug en stoort de rust van een later oogenblik. Alleen het dier en het kind leven „unhistorisch", beiden gaan volkomen op in het tegenwoordige, zonder dat er een vreemde breuk overblijft, beiden zijn er in ieder moment geheel en al, zij kunnen daarom niet anders dan eerlijk zijn. De mensch daarentegen stelt zich te weer tegen den steeds grooter wordenden donkeren last van het verledene, die hem neerdrukt, en dien hij in den omgang met zijns gelijken maar al te gaarne verloochent. Daarom grijpt hem soms machtig aan, alsof hij aan een verloren paradijs dacht, de weidende kudde, of, in meer vertrouwelijke nabijheid, het kind, dat nog niets te verloochenen heeft, en tusschen de schuttingen van het verleden en van de toekomst in overzalige blindheid speelt. Maar dit spel zal gestoord worden." etc. [1])

Tot zoover Nietzsche. — Als men nu uit het meegedeelde uitlicht de overdrijving en de eenzijdigheid, die men Nietzsche zoo gaarne en niet zonder reden te laste legt, — zonder echter altijd te bedenken dat er ook iets op rekening moet gesteld worden van zijn behoefte aan plastiek — blijft er dan

[1]) Ik heb van het groote stuk van N. een klein opstel gemaakt, zoo goed als geheel met zijn eigen woorden, ik ben er zeker van dat ik, door hier en daar iets te verschuiven, geen enkele gedachte scheef getrokken heb.

heelemaal niets over? Mij dunkt, er blijft hier nog wel het een en ander over. Er blijft vooreerst dit over dat wij Nietzsche hier bezig zien met het zware probleem der cultuur. Er blijft al verder over dat wij hem voortdurend zien verkeeren onder den indruk, de werking van het bekende woord van Göthe, waarmee hij zijn opstel aanvangt: „übrigens ist mir alles verhasst, was mich bloss belehrt, ohne meine Thätigheit zu vermehren oder unmittelbar zu beleben." Er blijft hier over het verschijnsel, waarover men tegenwoordig in Duitschland in allerlei kringen begint na te denken, het verschijnsel, dat men daar gedoopt heeft met den teekenenden naam van „historisme" (historicisme). Er blijft over wat de Berlijnsche hoogleeraar Stumpf vragend aldus aan de orde stelt: „ob aber die extremen Fürsprecher historischer Auffassungsweise nicht doch über's Ziel hinausschiessen? Ob sie nicht, *sich selbst misverstehend, einem Skeptizismus das Wort reden*, der mit der thatsächlichen Wirklichkeit noch weniger stimmt als die alte Vorstellung ewig unwandelbarer und allgemein gültiger Normen?" [1]). Er blijft over wat een man als Windelband met zeer kalme woorden aldus formuleert: „wij (modernen) hebben verloren de gelukkige identiteit der individueele met de algemeene beschaving, ... in onze vakstudiën krijgt onze geest oogkleppen, die hem enkel veroorloven een beperkt gezichtsveld te overzien .... Het moderne individu helpt zich met een oppervlakkig dilettantisme, dat van alles het schuim afschept en den inhoud liggen laat. Dit dilettantisme is komisch, als het zich breed maakt in de gesprekken van het salon, het is tragisch, als het gepredikt wordt op de straten..... De ontzaglijke uitbreiding van het

---

[1]) *Der Entwicklungsgedanke in der gegenwärtigen Philosophie*. Festrede. 1900, p. 8. Ik cursiveerde.

weten is ons onverwachts op het lijf gevallen, nog hebben wij niet de methoden gevonden om het te vereenvoudigen en daardoor het onafzienbare détail onnoodig te maken.... Ons ontbreekt nog volkomen de principieele beslechting van de vraag, die voor alle paedagogiek fundamenteel is, de vraag nl. welke mate van algemeene vorming met de bekwaming voor het beroep zóo te vereenigen is, dat daarmee voor de betrokkenen een geestelijke grondslag verkregen wordt.

„Van de vervulling van dit ideaal is de menschheid thans verder dan ooit verwijderd, en daarin wortelen alle kwalen van de moderne maatschappij. Tegenover dit probleem verloopt men zich aan de eene zijde in het reeds aangeduide dilettantisme, aan de andere zijde, met rechtmatigen angst voor zulk dilettantisme, in een zuiver technische africhting voor het bizonder beroep, een eenzijdigheid, die zelfs in de arbeidsverdeeling der wetenschappen op alle terreinen aan het licht begint te treden. Van jongs af drijft men den geest in een bepaalde richting, zoodat hij slechts het praktische doel voor oogen heeft en nooit een blik op het geheel kan krijgen. Zoo loopt men gevaar den geest tot een machine te maken.... Het gevaarlijkste is hier wel, als met de ontzaglijke opeenhooping van de leerstof gepaard gaat een inkrimping van de formeele gymnastiek van den geest, die wij danken aan de gelegenheid om ons in te leven in taal en denken van de Grieken en Romeinen. De mannen van het natuuronderzoek, die daartegen den strijd aanbinden, moesten toch de eersten zijn om ook in de paedagogiek de „biogenetische grondwet" te erkennen en te verstaan, dat ook de geestelijke levensbeweging der menschheid een doorloopen der vroegere beschavingstoestanden als het meest natuurlijke in het licht stelt. — Wij mogen intusschen niet verliezen „das Verständnisz für die höchsten Werthe

des Menschenlebens", van de philosophische bezinning mogen wij verlangen dat zij ons opheffe „in die Höhe der Humanität". In ons kennen en weten zijn wij geen volle en gansche menschen meer, maar in krachtdadig geloof aan de idealen moeten wij het altijd blijven." [1]

Mij dunkt, er blijft wel bezien nog al het een en ander van Nietzsche's gedachten over, Nietzsche en Windelband blijken inderdaad in het moeilijke vraagstuk der cultuur een goed eind samen te gaan. Waar ligt dan het teere punt, waarop ik doelde? Dat teere punt ligt, als ik wèl zie, hier: Nietzsche heeft eigenlijk niet volledig kunnen erkennen het volle, het eigen recht van analytische, causale onderzoekingen, hij heeft dat recht natuurlijk niet ontkend, hij was er wel te verstandig voor, maar hij heeft het niet volkomen onbevangen kunnen erkennen, omdat hij voelde, aldoor voelen bleef de noodlottige uitwerking, die voor onzen geest, ons innerlijk bestaan zoo licht kan verbonden zijn aan een onverpoosde analyse, aan zulk een analyse, die tot een onveranderlijke, een volstrekt-eenzijdige gewoonte van onzen geest geworden is, omdat hij voelde, aldoor voelen bleef het noodlottig uitwerksel, dat hij, als gevolg van zulk een analyse, vóor zich liggen zag in een rijk schijnend, maar in den grond leeg cultuurleven. Hij meende dat de plastische kracht van ons leven ernstig gevaar liep aangetast te worden, hij voelde en vreesde zielsverdorring.

Maar ik kan deze zaak thans laten rusten, omdat ik er zoo aanstonds (in een volgend onderdeel) opzettelijk op terugkom, en omdat ik hier toch ook zeer bepaald handel over *jonge menschen*, die bezig zijn hun intellectueele opvoeding

---

[1]) Präludien, p. 167—175.

te ontvangen. Laat ik nu kortelijk de drieërlei zedelijke schade bij elkander mogen stellen, die voor jonge menschen bijna noodwendig zal verbonden zijn aan uitvoerigheid in het historische, het critische. 1°. Als een uitgebreide critische stof niet of ook gebrekkig wordt toegeëigend — en daarop is hier natuurlijk veel meer kans dan bij elke andere uitvoerigheid — ontstaat er, als ik reeds zeide, een bedenkelijke lichtvaardigheid, *men leert, men gewent er zich aan de hand te lichten met ernstige dingen.* 2°. Als een uitgebreide critische stof niet of ook gebrekkig wordt toegeëigend, ontstaat er wat Wordsworth noemt:

„a treasonable growth
of indecisive judgments, that impaired
and shook the mind's simplicity." [1]

Dit is zeldzaam gelukkig uitgedrukt: *een verraderlijke aanwas van onbeslist, besluiteloos weten en oordeelen, dat den eenvoud van onzen geest aantast en verzwakt.* 3°. Als, in het gunstige geval, een uitgebreide critische stof wèl wordt toegeëigend, dreigt vooral bij jonge menschen, omdat er bij hen nog weinig of geen tegenwicht is, het ernstige gevaar van gevoelsverzwakking. Men kent toch, hoop ik, het aangrijpend hoofdstuk uit John Stuart Mill's *Autobiography*, waarin hij uit een droeve, donkere ervaring de sobere woorden neerschrijft: „for I now saw, or thought I saw, what I had always before received with incredulity—*that the habit of analysis has a tendency to wear away the feelings: as indeed it has*, when no other mental habit is cultivated, and *the analysing spirit remains without its natural comple-*

---

[1]) *Prelude*, book third.

ments and correctives". [1]) Mill beschrijft hier zijn overdreven neiging tot microscopische ontleding van eigen zielstoestanden, maar immers van elke analyse, die haar natuurlijk tegenwicht mist, geldt dat zij den greep op onzen geest verzwakt en ten slotte verlamt, den greep van *wat er meer kan omgaan dan de beste ontleding ons ooit vermag te toonen.* Geestig en goed zegt Fechner ergens: „achter een exacten rug" — en dit is van toepassing voor alle terreinen — „achter een exacten rug kan er heel wat omgaan, dat hij niet ziet." Om thans te besluiten, had ik gelijk of niet, toen ik zeide dat uitvoerigheid in het critische — en ik voeg er ditmaal bij: langs een op zichzelf volkomen onschuldigen weg — zwakke karakters, immers sceptische naturen dreigt te maken? En voor de derde maal vraag ik thans: denken docenten over deze dingen wel eens na? Er ligt toch geen vergrijp in dat ik deze *paedagogische* vragen en overwegingen voorleg aan *docenten*, d. w. z. aan mannen, die dagelijks doceeren! Over de gestelde vragen zullen wij alleen dan vruchtbaar kunnen nadenken, als wij onze vak-idololatriën laten varen en ons zelf ernstig rekenschap geven van de ernstige belangen dergenen, die voor hun intellectueele *opvoeding* zich tot ons wenden.

---

[1]) T. a. p. Chapter V: a crisis in my mental history. One stage onward. Ik cursiveerde.

IV.

Wat vloeit uit het ontwikkelde voort voor den onderzoeker met betrekking tot zich zelf? Ik heb tot dusver het pleit gevoerd voor de „velen", die ik boven en beneden isoleerde, er moet nu ook iets gezegd worden over de „weinigen", die den weg der wetenschap opgegaan zijn of zullen opgaan. Ook voor de laatsten vloeit er een en ander voort uit de idee der academische vorming, zooals ik die bedoelde en ontwikkelde. Een korte resumtie zal ons weer op gang brengen. Voor de „velen" stelde ik immers, als het allernaaste, de drie volgende eischen: 1°. *hun geest moet, als zij de academie verlaten, op een matig-uitgebreid terrein, op matig-uitgebreide terreinen geleerd hebben te staan boven het gruis van allerlei meening;* 2°. *hun geest moet geleerd hebben te staan boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden*; 3°. *hun geest moet zóo geleerd hebben te staan boven de grens tusschen hun weten en hun niet-weten, dat zij die grens nu met eenige klaarheid kunnen zien.* Voor de „weinigen" voeg ik er thans nog twee eischen bij, die ik aldus formuleer: *1°. onze geest moet geleerd hebben te staan, of liever onze geest moet voortdurend blijven staan boven onze geleerdheid, en 2°. onze geest moet voortdurend blijven staan boven de door ons toegepaste methode.* Er moet nog iets anders, iets hoogers zijn dan wetenschappelijke onbevangenheid, er moet zijn en blijven onbevangenheid van den *mensch* in den onderzoeker.

1°. *Onze geest moet voortdurend blijven staan boven onze geleerdheid.* De toelichting kan zeer kort zijn. Er is veel wijsheid in de woorden van den engelschen onderzoeker

Pinkerton, waarmee hij Gibbon's verdiensten beschrijft: „the transcendent merit of M. Gibbon was, *that his mind always rose superior to his vast erudition*, which often oppresses the mental energies, but invigorated his. The stomach was so strong, that all food became salutary".[1]) Het gevaar is voor sommige geesten niet denkbeeldig dat hun de *ideën* ontgaan onder en door de vele aanteekeningen, dat zij ten slotte den geest vervangen door oorkonden, wij krijgen dan geleerdheid zonder geest. Het zal wel eens gebeuren dat sommigen, als de dood komt, moeten uitgehaald worden van onder een hoop puin van geleerdheid. Ik geef dit als de nederlandsche overzetting van wat reeds de oude Heraclitus zeide: *πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει.* De geest is hier geworden de gevangene van, het fossiel in zijn eigen geleerdheid.

2°. *Onze geest moet blijven staan boven de door ons toegepaste methode.* De toelichting moet hier van langeren adem zijn, omdat de gevaren hier onmerkbaarder zijn. Die gevaren liggen, dunkt mij, op de beide terreinen van het wetenschappelijk onderzoek: het terrein van de natuurwetenschappen en dat van de historische wetenschappen. Onze methode kan onberispelijk zijn, en zij *is* op beide terreinen zeker volkomen onberispelijk — er is hier een schoone verovering van den menschelijken geest — maar 't is toch niet alleen de vraag of onze methode onberispelijk is, 't is ook niet maar enkel de vraag of haar toepassing in een bepaald geval onberispelijk is, dit laatste is immers iets, dat ieder oogenblik gecontroleerd kan worden, maar de dieper vraag is hier of onze geest in en door een onverpoosde en onbe-

---

1) Ik vond dit woord bij Michael Bernays, t. a. p. p. 316.

waakte toepassing ook ernstige schade kan lijden. Onder methode in 't algemeen verstaan wij de kennis, die de geest heeft van zijn eigen wijze van werken op een bepaald terrein, maar zal het goed zijn, dan moet er toch nog iets bijkomen: de geest moet niet alleen weten wat hij doet met het object, de objecten van zijn onderzoek, hij moet ook weten *wat hij aan en tegenover zich zelven doet*, *wat hij al werkende zich zelven aandoet.* Men zou dit een „cognitio reflexiva" kunnen noemen, een uitdrukking, die ik, buiten verdere consequentie, ontleen aan Spinoza's Tractaat *de intellectus emendatione.* Als het goed is, moet de methode zijn en blijven het instrument van onzen geest, maar zeer ongemerkt kan onze geest óok worden het instrument van onze methode. In een fraaien aanslag van een overigens gewoon versje zegt Wordsworth: „the world is too much with us, late and soon, Getting and spending, we lay waste our powers." Voor onze bedoeling zouden we dit hier aldus kunnen wijzigen: our method is too much with us, late and soon, Getting and spending, we lay waste our powers. Zoo kan het, meen ik, inderdaad gaan. Om dit te verstaan moeten wij onze lofredenen op wetenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke methode veel lager stemmen, en dat niet omdat zij niet hooggestemd mogen zijn, maar omdat zij vooreerst overtollig worden, als niemand er zijn stem tegen verheft, én omdat wij hier al onze opmerkzaamheid noodig hebben voor het verstaan van iets anders. Wat ik bedoel, wil ik trachten aan te toonen voor de beide genoemde terreinen.

A. *Het terrein van het onderzoek der natuur.* Het is misschien voor de duidelijkheid gewenscht de zaak wat verder op te halen of liever haar te stellen op een zuiver vlak. Men zal kennen Pascal's verdeeling van het bestaande

in drie rangen: den rang of kring der stoffelijkheid, den rang der gedachten of der geesten en den rang der Liefde. Ik kan nog niet inzien dat men beter zou kunnen verdeelen. Er is de rang of kring der stoffelijke dingen, er is de rang der gedachten, hiertoe behooren ook de gedachten, liever de begrippen, waarin men een logische constructie van de stoffelijke verschijnselen beproeft, en er is de rang der Liefde. Midden in den tweeden kring of rang stelt Pascal Archimedes, den vorst der mathesis, midden in den derden rang stelt hij Jezus Christus „in zijn orde van heiligheid." Dit laatste zal men altijd moeten doen, of men zal altijd en onveranderlijk weer komen en moeten komen in een kreupelaristotelisch idealisme, dat in den grond slechts éene wereld kent en voor hetwelk alle mogelijkheid reeds werkelijkheid geworden is. Zeer juist oordeelt Rudolf Eucken hier, als hij zegt: „de voorname fout ligt bij Aristoteles in de grondgedachte van een immanent idealisme, als *idealisme* wil deze gedachte aan de geestelijke wereld een zelfstandige werkelijkheid tegenover de naaste ervaring toekennen, als *immanent* idealisme haar toch weer met de ervaring laten samen vallen. *Zooals de werkelijkheid van den mensch nu eenmaal is*, geeft dit een fundamenteele tegenstrijdigheid." [1]) Tusschen den derden en den tweeden rang, zegt Vinet ergens, is er bij Pascal een grooter afstand, een dieper klove dan tusschen den tweeden en den eersten rang, er is geen brug, die van den tweeden naar den derden leidt, ik geloof het ook. Pascal zelf drukt het aldus uit: „alle lichamen en alle geesten te samen zouden niet éene beweging van ware liefde kunnen

---

[1]) *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, eine Entwickelungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart, eerste uitgaaf (1890), p. 77.

voortbrengen, dit is onmogelijk en behoort tot een orde, die bovennatuurlijk is." Binnen dien derden rang geldt immers het diepe woord van den Apostel, dat men nooit zal vermogen los te wrikken: *ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεῶντος θεοῦ* [1]). Hier is het terrein der persoonlijke Liefde, der souvereine levendmakende Genade.

Maar ik wil thans komen tot den tweeden rang. Ik zeide reeds: daartoe behooren ook de begrippen, waarin men beproefd heeft en dagelijks beproeft een logische bearbeiding van de stoffelijke verschijnselen, maar deze rang is veel rijker. Er behoort ook toe het beste, dat door de besten van alle eeuwen gevoeld en gedacht is, het beste van wat er omgegaan is in de ziels- en levensworsteling van onze eersten en grootsten, het gansche geestelijk bezit der menschheid behoort er toe. Nu weet ik wel dat er nooit te denken viel, dat er tegenwoordig wel allerminst te denken valt aan de mogelijkheid om dit alles volkomen te omvatten, maar dit is toch ook eigenlijk de vraag niet. De zaak ligt hier gansch anders. 't Is hier *niet* de vraag of wij *alles* en dat nog wel volkomen zullen kunnen omvatten, zoo schuift men het redelijke in de bedoeling al te gemakkelijk in den hoek der ongerijmdheid, en ontslaat men zich van de zaak door de al te vaardige oplossing dat zij immers niet op te lossen is. Door alle eeuwen is er geweest een *„Kampf um einen geistigen Lebensinhalt"* [2]), de mensch der 19de en der 20ste eeuw zou wel al te naïef, al te onnoozel van dezen „Kampf" zich afmaken door een gemakkelijk en voornaam doend wetenschappelijk abstentionisme, door de eenvoudige, de enorme

---

[1]) Rom. 9 : 16.

[2]) Titel van een van prof. Eucken's werken.

verklaring dat deze „Kampf" immers niet ligt op „zijn terrein", of meer cacographisch uitgedrukt, niet behoort tot „zijn vak"! Later levenden zullen, denk ik, *deze* wetenschappelijke bescheidenheid van een vraagteeken voorzien en in dit tragisch-comische het tragische zeker wel het diepste voelen. Neen, het is hier de vraag of wij van lieverlede en dus hoe langer hoe meer vreemd zullen worden aan, *extraneï* zullen worden tegenover het gedachtenleven van de eersten en besten, het is hier de vraag of de scheur, de splijting in ons persoonlijk leven zóover zal gaan, zóover zal mogen gaan dat wij volkomen geïsoleerd raken van het allerbeste in het geestelijk bezit der menschheid. Dàt is de vraag en geen andere.

Ik voorzie wat men hier antwoorden zal, men zal zeggen: gij weet toch ook wel dat wij voor wat gij bedoelt en wat wij even goed als gij gewenscht en ook wel noodig zouden vinden, geen tijd hebben. Ik weet dat, maar weet men zelf nu ook, vraag ik, dat „geen tijd er voor" hier ongemerkt wordt: *geen orgaan er voor?* Met heerlijke plastiek beschrijft, graveert Shakespeare in een van zijn sonnetten wat aan een menschenziel door uitsluitende bemoeiing in éene richting, door opsluiting in éen bepaalde sfeer gaandeweg en ongemerkt kan overkomen: „and almost thence my nature is subdu'd *To what it works in, like the dyer's hand*" [1]). Als de hand van den verver, de verf wil er niet meer af, want de verf is er ingetrokken. — Laat ik dit nader mogen aantoonen, allereerst met enkele algemeene opmerkingen, al verder door een paar voorbeelden, en ten slotte door in 't licht te stellen de natuurlijke gravitatie, die in aard en wezen van het natuurwetenschappelijk onderzoek schuilt.

---

[1]) Sonnet CXI.

Allereerst met enkele algemeene opmerkingen. 't Is tegenwoordig zoo anders als 40, 50 jaar geleden. Ieder stemt wel toe dat de ontwikkeling, de opvoeding van een gestudeerd persoon vóor 40, 50 jaar over 't geheel harmonischer was, er was veel meer intellectueele rijkdom, men wist de dingen wel niet zoo exact, maar men wist meer, of liever men was *met meer in aanraking gebleven.* De zelfstandigheid van een geestelijke wereld is sedert vooral niet onzekerder, de vastheid van het Koninkrijk Gods niet onvaster geworden, wat tegen beide pleegt aangevoerd te worden, werd bij mijn weten, althans in de kern, niet zwaarwichtiger, en toch voelen velen tegenwoordig dit alles anders dan vroeger, of moet ik soms vragen: *voelt* men het nog wel, het zij dan op de oude wijze of anders? Niet weinige van onze tijdgenooten maken den indruk dat de periode van den pijndoenden twijfel — zoo die periode voor hen er al ooit geweest is — nu lang over is en plaats gemaakt heeft voor de rustige, soms rauwe zekerheid dat er niets aan is van wat voorgeslachten op de knieën bracht, niets aan van wat hun kostelijker was dan het leven. Zou het ook kunnen zijn dat dezulken zich in alle stilte uit de aanraking met de onzienlijke dingen des geestes, uit de bemoeiing met de onzienlijke eeuwige dingen hebben uit- en weggeleefd? Het zwaarwichtige der bedoelde tegen-bewijzen is niet zwaarder geworden, maar zijn de personen zelf ook anders geworden, zijn zij zelf anderen geworden, niet zoozeer in directe gedraging als wel in *vermogen van schatting?* Zien wij hier soms gebeuren wat de Heer zegt: „van dengene, die niet heeft, van dien zal genomen worden ook dat hij heeft?" [1]) Wie alle dagen de grijze hersen-substantie door-

---

[1]) Matth. 25 : 29*b*.

zoekt en nu verder uit zijn belangstelling en overweging uitzet al wat boven en buiten de dingen der dagelijksche bemoeiing ligt, zal wel spoedig eindigen met het bovennatuurlijke, d. w. z. het boven de natuur uitgaande in eigen wezen los te laten, hij zal er mee eindigen, *omdat hij er eigenlijk al mee begon*, hij zal niet veel van den geest overhouden en in stilte, zonder veel theoretisch burengerucht, materialist worden. Het is hier précies de verf en de vershand van Shakespeare, anders en zonder beeldspraak uitgedrukt: het gevoellooze mechanisme van den dagelijkschen arbeid is hier ongemerkt ingedrongen tot diep in de ziel, die nu voortaan alleen nog luistert naar de eentonige litanie van oorzaak en gevolg.

Vóór 40, 50 jaar was dit toch nog anders. In het leven van de meesten uit dien tijd was er althans nog „a great after-shine of Christianity" (Carlyle), de groote na-schijn is bij velen tegenwoordig zwakke naschemering en veel minder geworden, ook de naschemering is bij niet weinigen voor goed verdwenen. Men komt niet meer in kerk of kapel, zelfs in een zijkapel vergadert men niet meer. Een genootschap voor de cultuur van het zedelijk leven (a society for ethical culture) werd hier te lande dusver nog niet opgericht, maar men zou er vermoedelijk toch ook geen lid van willen worden, als de toezegging niet gedaan kon worden dat er allereerst en allermeest gezocht zal worden naar de *wetten* van het zedelijk leven. Als bij dit alles nu ook nog komt dat men, alweder uit gebrek aan tijd, levenslang verzuimde wat ik zou willen noemen de avondschool van een supplementaire studie uit het vlak tegenovergelegen terrein, dan dreigt toch wel wezenlijk het gevaar dat onze geest cyclopisch [1]) wordt,

---

[1]) Het woord is van Kant, *Anthropologie* § 58.

dat er ontstaat een zeer bekrompen wetenschappelijke eenkennigheid, dat wij specialisten worden niet maar wat onze feitelijk-verworven kennis, maar wat de gewoonten van onzen geest betreft.

Met betrekking tot de jongeren merkte ik vroeger op dat het gevaar om het slachtoffer te worden van onverworven twijfel hen van nabij bedreigt, bij niet weinig ouderen is dit gevaar reeds lang over hun drempel gekomen. Men staat met een glimlach of anders met een niet-redelijk ontzag — niet-redelijk, omdat het immers niet steunt op kennis — tegenover de „diepzinnigheden" van het *speculatieve denken*. In de *historie van het denken* is men vreemdeling: is men ooit in eenige *levende* aanraking gekomen met wat de besten van ons geslacht – ik noem Plato, Aristoteles, Paulus, de reformatoren, Spinoza, Kant — gevoeld, gedacht, gewild en in dit alles innerlijk geworsteld hebben? Men zou misschien nog te vinden zijn voor voordrachten over Plato en de anderen met lichtbeelden! Als men aan *religie* denkt, denkt men dadelijk aan dogmen, en als men aan dogmen denkt, is de vaart niet meer te stuiten, dan denkt men natuurlijk en onveranderlijk aan dwaze en fossiele dingen. In naturalistische bevangenheid kan men den rechten vat niet meer krijgen aan de behandeling van een *zedelijk vraagstuk*. Ten slotte, zou men misschien ook verlegen zijn, als men voor zich zelf eens duidelijk moest maken wat men verstaat onder zoo iets als *innerlijk leven?* Ik noemde hier, als ik mij niet bedrieg, de allerbeste cultuurschatten, die de allerbeste zullen blijven, al ging ook de natuurwetenschap nog reusachtiger vooruit dan zij, onder de dankbare bewondering van allen, reeds doet, ik vraag thans: kan in alles wat ik noemde bij velen nog ernstig sprake zijn van *verworven* twijfel, moet niet veeleer gevraagd worden: is hier eigenlijk nog wel

twijfel, twijfel met de nobele associaties, die van ouds aan dit woord plegen, die immers *in 't belang van ons allen* blijvend aan dit woord behooren verbonden te zijn? Kierkegaard zegt ergens verdiend-ondeugend: „alles is tegenwoordig voor zulk een spotprijs te krijgen, dat het zeer de vraag is of iemand voortaan op de aangeboden waren nog zal willen bieden. . . . Wat de oude Grieken, die zich toch ook wel een weinig op philosophie verstonden, als een taak voor het gansche leven beschouwden, omdat *het vermogen om te twijfelen niet in dagen en weken verworven wordt* . . . ., daarmee *begint* in onzen tijd iedereen" [1]).

Men kan hier ook weer gemakkelijk experimenteeren, als men wil. Geef eens aan vele tijdgenooten Harnack's beroemd geworden boekje *das Wesen des Christenthums* in handen, als de titel ons zegt, handelt het over het Christendom, dat tot dusver geacht werd een niet geheel onbeduidend systeem van denken en gevoelen naast andere te zijn. Zal men met dit boekje overweg kunnen? Ik vrees van neen, dat zal natuurlijk niet daaraan liggen dat men de problemen, die hier aan de orde komen, principieel heeft doorgedacht, want dan zou men er wèl mee overweg kunnen, maar het zal daaraan liggen dat men zich opgesloten heeft in éene methode van onderzoek, die het onontkoombare bewijs toepast, in den positivistischen canon, de positivistische dwangvoorstelling dat toch eigenlijk minderwaardig is al wat buiten waarneming en logisch bewijs valt. Door levenslange vakstudie is de klankbodem voor het verstaan van de genoemde dingen eenvoudig weggevallen. — Op dezen weg voortgaande of ook maar blijvende waar wij zijn,

---

[1]) *Furcht und Zittern*, Vorrede, p. XIII en XIV; ik cursiveerde.

zouden wij krijgen een geslacht van menschen, in wie al te weinig meer omgaat, die „unidead” zijn als een jong meisje, maar immers niet op even onschuldige wijze, van menschen, wier geest in stilte „entgeistet” dreigt te worden, want zonder ideeën wordt onze geest, daar valt niets aan te veranderen, geesteloos. Wij moeten er voor zorgen dat de inventaris van ons innerlijk leven niet aldoor armer wordt, wij moeten er toch voor zorgen dat der menschen oogen op den duur niet minder gaan uitdrukken dan de oogen van sommige dieren. Ik stond eens bij de kooi van een koningsarend, die nog niet geheel gewend was aan zijn omgeving. Men kon het den fieren gevangene aanzien dat al het gedruisch der groote stad aan hem voorbijging, in zijn vèr ziende oogen lag het niet losgelaten verlangen naar zijn eenzame wouden, zijn ongenaakbare rotswanden, het peilloos diep van zijn hooge luchten. Als men zulk een dier eens aan 't spreken kon krijgen over de kinderachtige rotspartijen in een diergaarde! Maak zijn heimwee niet al te wakker, als ge zijn kooi niet kunt openzetten! — Nu versta ik het wel dat het analoge, zoo noode losgelaten verlangen ten slotte tòch losgelaten werd, maar ik versta het niet dat dit loslaten tegenwoordig zoo zonder eenige pijn, bijna zonder eenig besef kan toegaan, ik versta het niet dat wij, alsof wij *andere* menschen waren geworden, als van zelfsprekend zouden kunnen beginnen waar zij, die ons voorgingen, soms eindigden. Nog eens, zoo zouden wij krijgen een geslacht, dat de pijn van den innerlijken groei niet gekend heeft, en dat nu al een heel eind in het leven meent te komen met een behoorlijke ontwikkeling voor het beroep, het vak, moet ik soms zeggen het ambacht, en voorts met een goede spijsvertering, kruimige aardappelen, niet te hooge belastingen, een stijgenden rentestandaard, fraai

kristal en tafelzilver, en dan verder vooral geen overdrijving, als wij u bidden mögen! Men „doet" hier niet meer aan wereld- of levensbeschouwing, van godsdienst moet men ook niets „hebben", omtrent zedelijkheid heeft men zich in 't oor en misschien nog dieper laten zeggen dat het mogelijk wel niets anders is dan verduurzaamde gewoonte, en voor kunst hebben wij immers onze tentoonstellingen!

Voor *dezen* modernen mensch blijven, bij meer wetenschappelijke ontwikkeling, als zijn twee eenige dogmen over, die hij even vast maar niet even vroom, als de reeds vermelde muzelman de zijne, belijdt: wij menschen zijn niets anders dan exemplaren van de soort, èn, ziel en geest zijn niets anders dan bruikbare verzamelnamen. Beide dogmen zijn in den grond éen, immers de wetenschappelijke formuleering van wat Kierkegaard wel een weinig plastischer aldus uitdrukt: de menschheid wordt hier „een school haringen in zee", als school indrukwekkend, maar als enkele haring „eben nicht viel". In louter analyse gevangen verstaat men niet meer wat Fechner in zijn *Seelenfrage* zegt: „obwohl eine letzte Analyse sowohl die Seele als den Körper in eine Summe einzelner Erscheinungen zerlegt, ist doch die Seele sowohl als der Körper mehr als eine Summ von Erscheinungen, da sie ja eben nicht in dieser Zerlegung, sondern als Verknüpfendes und Verknüpftes derselben bestehen. Jene Analyse ist vielmehr in ähnlicher Weise eine Zerstörung ihres richtigen Begriffes, als die Analyse einer Pflanze in die Bestandtheile, die sie wirklich enthält, doch eine Zerstörung der Pflanze, die Zerstörung eines Werkzeuges in die Theile, die es enthält, eine Zerstöring des Werkzeuges ist. Nicht blos die Einzelheit der Erscheinungen, sondern auch das Band derselben hat Realität, ja die höchste Realität [1].

[1]) 1861, p. 214.

In de stille concentratie van den rusteloozen arbeid, welke concentratie in dieper zin voorname verstrooiing kan worden, verstaat men nog minder wat Fechner elders zegt en uitwerkt: „alles Allgemeinste, Höchste, Letzte, Fernste, Feinste, Tiefste ist überhaupt seiner und unsrer Natur nach Glaubenssache . . . wir leben, wohnen so zu sagen ganz in einer Welt des Glaubens, können die nächsten und vollends die letzten Schritte nicht thun ohne Glauben". [1]) — Behoort men tot de geesten der middelsoort, dan vrolijkt men zich op door lofspraken op den vooruitgang der wetenschap, en wordt men hier gemoedelijker, dan pleegt men te spreken van „werken, leven voor het Geheel." Dit laatste is naar mijn bescheiden meening toch een zeer kreupele gedachte, immers het voltooide Geheel, waarop men dan aanstuurt, zou, wat ons menschen betreft, bij den geteekenden gang der dingen moeten bestaan uit achteruitgegane exemplaren. Velen zien maar altijd niet in dat de eigenlijke, de werkelijke *waarde* nooit kan liggen in den vooruitgang der wetenschap op zich zelf, dat deze waarde zal *moeten* liggen in den *mensch*, die het subject der wetenschap of liever, die haar koninklijke bewindvoerder is en.... moet blijven!

Ik kom thans tot een paar voorbeelden. Met grooten eenvoud en beminnelijke oprechtheid heeft Darwin in zijn *Autobiography* en hier en daar in de *Brieven* enkele bladzijden uit de geschiedenis van zijn innerlijk leven voor ons opengelegd. In zijn *Autobiography* [2]) schrijft hij de merkwaardige woorden neer:

---

[1]) *Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht*, p. 17, 18.

[2]) *The life and letters, including an autobiograghical chapter*, edited by his son Francis Darwin 1887, I p. 100—102.

„I have said that in one respect my mind has changed during the last twenty or thirty years. Up to the age of thirty, or beyond it, poetry of many kinds, such as the works of Milton, Gray, Byron, Wordsworth, Coleridge, and Shelley, gave me great pleasure, and even as a schoolboy, I took intense delight in Shakespeare, especially in the historical plays. I have also said that formerly pictures gave me considerable, and music very great delight. But now for many years I cannot endure to read a line of poetry: I have tried lately to read Shakespeare, and found it so intolerably dull that it nauseated me. I have almost lost my taste for pictures or music. Music generally sets me thinking too energetically on what I have been at work on, instead of giving me pleasure....

This curious and lamentable loss of the higher aesthetic tastes is all the odder, as books on history, biographies, and travels (independently of any scientific facts which they may contain), and essays on all sorts of subjects interest me as much as ever they did. *My mind seems to have become a kind of machine for grinding general laws out of large collections of facts*, but why this should have caused *the atrophy of that part of the brain alone, on which the higher tastes depend,* I cannot conceive. A man with a mind more highly organised or better constituted than mine, would not, I suppose, have thus suffered; and if I had to live my life again, I would have made a rule to read some poetry and listen to some music at least once every week; *for perhaps the parts of my brain now atrophied would thus have been kept active through use. The loss of these tastes is a loss of happiness, and may possibly be injurious to the intellect, and more probably to the moral character, by enfeebling the emotional part of our nature*".

In een van de brieven aan Sir Joseph Hooker heet het: „I am glad you were at the Messiah, it is the one thing I should like to hear again, but I dare say *I should find my soul too dried up* to appreciate it as in old days, and then I should feel very flat, *for it is a horrid bore to feel as I constantly do that I am a withered leaf for every subject except science.* It sometimes makes me hate science, though God knows I ought to be thankful for such a perennial interest, which makes me forget for some hours my accursed stomach."

11

Ik heb, als men ziet, in het bovenstaande enkele heele en halve volzinnen onderstreept. Men zal mij de verklaring willen veroorloven dat ik het niet deed om het onderstreepte nu te gaan gebruiken in de richting van het direct-persoonlijke. Ik denk er nog minder aan een vlek te brengen in het beeld van een groot man, reeds al te zeer moet ik vreezen door een uiteraard gedeeltelijke aanhaling een onwillekeurig onrecht begaan te hebben. Ik kan dit hier alleen verhelpen door den raad dat men de *Autobiographie* en de *Brieven*, niet te vergeten ook de *Reminiscences* van zijn zoon Francis, zelf eens leze, men zal daar vinden een beminnelijk man, een teederen vader, en ook een geduldig lijder, wat men wellicht niet opmaken zou uit het „accursed stomach." — Neen, ik bedoelde met de aanhaling iets anders, mijn bedoeling was in het aangehaalde en het onderstreepte een uitgangspunt te vinden voor een algemeene opmerking. Als ik wel zie, hebben wij daar een onopzettelijke, maar niettemin duidelijke aanwijzing van de ernstige gevaren, waaraan een zuiver en uitsluitend wetenschappelijke cultuur ons *allen* blootstelt, inzonderheid als voor deze wetenschappelijke cultuur het louter-causale denken het een en het al is en hoe langer hoe meer wordt. Hier wordt, dunkt mij, duidelijk dat al wat voor een louter-causaal denken niet en nooit en nergens toegankelijk is of worden kan — en dat is de gansche *inhoud* der geesteswetenschappen — zoo gemakkelijk, immers zoo ongemerkt raken kan eerst buiten onze bemoeiing, daarna buiten onze bindende en dus blijvende belangstelling, teu slotte buiten ons bereik. Anders uitgedrukt: men begint eerst met zekere dingen niet meer te omvatten, er is als het ware een locale afstand, van lieverlede voelt men ze zwakker, er komt innerlijke afstand, ten slotte vat men ze niet meer, de afstand is geworden algeheele en onherroepelijke verwijdering. Darwin zelf spreekt

van „*atrophy* of that part of the brain, on which the higher tastes depend."

Ik vraag mij zelf ook af: is hier niet de heidensche offer-idee? Hoe vreemd het misschien klinken moge, onder het lezen der aangehaalde woorden dwalen mijn gedachten gedurig af naar den Karmel, waar de priesters van Baäl insnijdingen in zich zelf maken in den dienst van hun godheid. In het bekende verhaal lezen wij de woorden: „en zij riepen met luider stem, en zij sneden zich zelven met messen en met priemen, naar hunne wijze, totdat zij bloed over zich uitstortten" [1]). Men zegge hier niet dat dit immers insnijdingen in het lichaam waren, de opmerking zou bedenkelijk nauwkeurig zijn. Alsof het niet mogelijk ware insnijdingen ook in de ziel, in het leven der ziel te maken! Als we een oogenblik geduld willen hebben, zullen we de historie van Karmel vlak bij ons voelen. Ik vermoed namelijk wat men hier zal willen antwoorden, men zal zeggen: vergeet toch niet dat wij bij Darwin met een uitzondering en wel met een schitterende uitzondering te doen hebben, de stuwkracht van zijn genialiteit dreef hem zoo eenzijdig in éene richting, vergeet bovenal niet dat wij daaraan te danken hebben den machtigen vooruitgang van het wetenschappelijk onderzoek der laatste jaren. Het is zeker goed dit alles niet te vergeten, maar het is nog beter in dit alles zich zelf volkomen te verstaan. In de tweede vermaning om niet te vergeten zijn wij reeds aan den voet van den Karmel gekomen. Overgezet in een taal, die dichter bij het leven komt, staat hier immers niets anders dan dit: legt u zelf maar op het altaar, o gij groote en kleine Darwins, *als de wetenschap maar vooruitgaat!* Hier duikt weer op het *Geheel* — ditmaal de

---

[1]) 1 Kon. 18 : 28.

vooruitgang der wetenschap — dat het offer van een der *deelen* — ditmaal den arbeider zelven — komt vergen. In het bovenstaande schoone getuigenis omtrent Darwin, dat wel niemand weerspreken zal, is er maar éene zaak afwezig, namelijk de *barmhartigheid*, wel te verstaan *bij ons!* — Ook dunkt mij niet volkomen juist wat er gezegd wordt over de uitzondering, of liever de strekking van die opmerking onderschrijf ik niet geheel. Er was in het geval van Darwin zeker een uitzondering, er was hier de stuwkracht der genialiteit, maar men rekene toch ook niet weinig voor de stuwkracht der bekrompenheid, vooral als men in zulke bekrompenheid zich stijven laat door een voornaam abstentionisme, dat ons veroorlooft en ten slotte oplegt ons olympisch te houden binnen de enge grenzen van de een of andere vakstudie. Men moet niet vergeten dat er napoleontische, in éen richting gaande naturen zijn van allerlei afmeting, van kleine afmeting vermoedelijk het meest. Het is hier niet allereerst de vraag van groote of kleine naturen, de vraag, waarom het gaat, is en blijft immers: welke *soort* van opvoeding geven wij dagelijks aan onzen geest? Er zijn onderzoekers, die als twee druppelen waters gaan gelijken op den visscher uit ik weet niet welk drama, die, toen zijn heer, de eigenaar van het vischwater, gestorven was, al het aandoenlijke van het geval samentrok in het éene zeggen: „he was so fond of fish."

Ik kies een ander voorbeeld. Ik noemde reeds het bekende 5de hoofdstuk uit Stuart Mill's *Autobiography*, waarin hij de verwoesting beschrijft, die een onverpoosde, door niets in evenwicht gehouden analyse in zijn innerlijk leven had aangericht. Hij schrijft daar de volgende woorden neer:

In vain I sought relief (in my dry heavy dejection) from my favourite books; those memorials of past nobleness and greatness

from which I had always hitherto drawn strength and animation. I read them now *without feeling*, *or with the accustomed feeling* minus *all its charm;* and I became persuaded, that my love of mankind, and of excellence for its own sake, had worn itself out.... Analytic habits may thus even strengthen the associations between causes and effects, means and ends, but tend altogether to weaken those which are, to speak familiarly, a *mere* matter of feeling. They are therefore (I thought) favourable to prudence and clear-sightedness, *but a perpetual worm at the root both of the passions and of the virtues*, *and*, *above all*, *fearfully undermine all desires*, *and all pleasures*, *which are the effects of associations*.... All those to whom I looked up, were of opinion that the pleasure of sympathy with human beings, and the feelings which made the good of others, and especially of mankind on a large scale, the object of existence, were the greatest and surest sources of happiness. Of the truth of this I was convinced, *but to know that a feeling would make me happy if I had it, did not give me the feeling.* My education, I thought, had failed to create these things in sufficient strength *to resist the dissolving influence of analysis*, while the whole course of my intellectual cultivation has made precocious and premature analysis the inveterate habit of my mind."

En dan vertelt Mill hoe zijn gestorven gevoel weer begon te herleven door lectuur van de *Mémoires* van Marmontel, van Wordsworth's gedichten etc. Een passage uit de genoemde *Mémoires* beweegt hem tot tranen: „I was moved to tears. From this moment my burden grew lighter. The oppression of the thought that all feeling was dead within me, was gone. I was no longer hopeless: *I was not a stock or a stone. I had still*, *it seemed*, *some of the material out of which all worth of character*, *and all capacity for happiness*, *are made*.... The other important change which my opinions at this time underwent, was that I, for the first time, gave its proper place, *among the prime necessities of human well-being*, *to the internal culture of the individual*.... The maintenance of *a due balance among the faculties*, now seemed to me of primary importance."

Bij het aangehaalde sta ik ditmaal niet stil, ik wil alleen in een van de onderstreepte uitdrukkingen een overgang zoeken van de gegeven voorbeelden tot een meer principieele

bespreking, los van alle voorbeeld. Die overgang is noodig. Want ik begrijp zeer goed dat ik, zonder zulk een bespreking, enkel met voorbeelden en algemeene opmerkingen, het préciese punt toch eigenlijk nog niet bereik, ik begrijp wel dat men ten slotte altijd weer met eenigen schijn van recht zal kunnen staande houden dat wij bij Darwin en Mill te doen hebben met uitzonderingsgevallen. In het geval van den laatsten zal men mogelijk nog iets anders zeggen, en wellicht willen spreken van een pathologisch verschijnsel. Schrijft Mill zelf niet: „I was in a dull state of nerves?" Daarmee is immers alle zwarigheid opgelost, maar enkele bladzijden verder schrijft hij: „in all probability mij case was by no means so peculiar as I fancied it, and I doubt not that many others have passed through a similar state." Mij dunkt, de zwarigheid is er weer. Op deze wijze komen wij er niet uit. Daar komt nog bij: *deze* manier van zwarigheden oplossen, nl. door een beroep op de tegenwoordig zoo veel vernoemde zenuwen, dunkt mij wel wat heel eenvoudig. Past men dit procédé eenigszins ruim toe, dan wordt welhaast ieder, *in wie nog iets omgaat*, een zenuwlijder! Zoo worden wij het slachtoffer van een veel gebruikten, immers zeer verleidelijken kunstgreep, die hierin bestaat dat wij door een naam, een loketnaam op eerbiedigen afstand van ons houden zekere onwelkome dingen, die al te regelrecht op ons aankomen. Menschen, die exact-gierig zijn, noemen zich zuinig, en alles is weer in rust, menschen, die zich zelf nadrukkelijk hebben aan te klagen, laten zich aanleunen dat er vermoedelijk zenuwen onder loopen. De afstand is hier al te eerbiedig! Weinigen verstaan dat het barmhartigheid kan zijn tot iemand te zeggen: gij zijt schuldig, 't is maar de vraag *hoe* men het zegt!

Maar nu ter zake. Mill schrijft: „analytic habits....

are a perpetual *worm* at the root both of the passions and of the virtues." Onze overleden landgenoot Bellaar Spruyt gebruikt ergens [1]) het beeld van *vergif*. De vermindering van het nationaliteitsgevoel bij vele beschaafde Europeanen in de 19e eeuw houdt Spruyt voor een der vele gevolgen van de toepassing der natuurwetenschappelijke methode op de geestelijke wetenschappen. „De natuurkundige" zegt hij, „heeft geleerd zich bij zijn onderzoek van alle gevoel te spenen, en men heeft begrepen dat men ook bij de beoefening van zielkunde en geschiedenis niet beter kon doen dan zijn voorbeeld na te volgen. De vraag daargelaten, in hoeverre dit mogelijk is, valt het in het oog, dat die methode voor den onderzoeker even gevaarlijk is als het innemen van een vergif, dat wel langzaam maar zeker werkt." Ik betreur hier twee dingen, *vooreerst* dat hetgeen hier gezegd wordt in zulk een afgelegen hoekje vrij wel zonder actie blijft, het volk kan immers deze dingen niet verstaan, en de geleerden laten zich wel niet inlichten door een Volksalmanak. Maar *ten andere* betreur ik nog meer dat Spruyt zelf, een man „fairly educated *all round*", zijn gedachte hier niet uitvoeriger, of liever voldoende principieel en dus principieel-afdoende heeft toegelicht. Men moet zulke dingen *niet* zeggen of, àls men ze zegt, moet men ze toelichten tot het uiterste toe, anders dreigt hier weer de diagnose dat er onder het gebruik van zulk een sterk beeld overdrijving, misschien wel „zenuwen loopen." De zenuwen zitten immers overal, vooral de gedachte aan zenuwen! Wat bedoelt Spruyt eigenlijk? Bedoelt hij het gebruikte beeld van vergif in zijn vollen, eerlijken en harden zin? Of ducht

[1]) In een opstel: *een Kapenaar over vaderlandsche geschiedenis* (Volksalmanak, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1892, p. 23 en v.)

hij de door hem aangeduide gevaren enkel en alleen *bij overbrenging van de natuurwetenschappelijke methode op de door hem genoemde terreinen?* Of ook, meent hij wellicht dat in de toepassing van de natuurwetenschappelijke methode, *ook op haar eigen terrein*, schuilen kan een schadelijke terugwerking op den eigen geest van den onderzoeker, zoodat deze geest nu ongemerkt *onder* de methode, in haar knechtschap komt? Altemaal vragen, waarop wij hier geen antwoord ontvangen. Ik wil thans *beproeven* wat Spruyt zooveel gemakkelijker en altijd veel beter had kunnen *doen.*

Ik sprak dan van de natuurlijke gravitatie, die in aard en wezen van het natuurwetenschappelijk onderzoek schuilt. Wat bedoelt dit onderzoek? Het bedoelt, als ik reeds te kennen gaf, de logische bearbeiding, de logische constructie der stoffelijke verschijnselen. De natuurwetenschap zoekt *Oorzaken* en zij zoekt *Wetten*, niet meer, niet minder, niets anders, al haar arbeid is gericht op het *Algemeene.* Ook in ons dagelijksch leven gebruiken wij algemeene woorden, algemeene begrippen, in elke gewone beschrijving der werkelijkheid is er reeds een zekere abstractie, een zekere vereenvoudiging en classificatie, maar onbewust, niet onvermengd logisch. In al zulke begrippen blijft er immers een warme, bloeiende achtergrond van aanschouwelijkheid. Het natuurwetenschappelijk denken nu bedoelt dezen aanschouwelijken achtergrond uit onze begrippen terug te dringen en zoo mogelijk geheel te verwijderen, omdat alleen op deze wijze de stoffelijke wereld in ons denken kan ingaan. Hieruit volgt dat een natuurwetenschappelijk begrip des te volkomener zal zijn, naarmate de aanschouwelijke wereld der ervaring, de bloeiende empirische werkelijkheid, het individueele karaker van deze werkelijkheid, of hoe men het verder noemen moge, uit zijn inhoud verwijderd is, naarmate dus

zulk een begrip minder werkelijkheid inhoudt. In allerlaatster instantie moet het der natuurwetenschap te doen zijn om mathematische formuleering van wetten der beweging. Wil men de abstracte zaak wederom een weinig plastischer uitdrukken, men zou de hier bedoelde richting op het algemeene, èn natuurwetenschappelijk èn platonisch, kunnen beschrijven met de woorden van den ouden Jacques Amyot uit zijn *Les amours pastourales de Daphnis et Chloé*[1]): „quants et quantes de *Daphnis* et de *Chloés* sont morts sans que puissent iamais mourir ny *Daphnis* ny *Chloé!*" De Daphnis- en Chloé-exemplaren sterven, de Daphnis- en Chloé-soort blijft.

Natuurwetenschappelijk en platonisch, zeide ik, want de moderne natuuronderzoeker is in een zekeren zin Platonicus. Beter dan ik het zeggen kan, wordt dit door Windelband op fraaie wijze aldus verduidelijkt: „so anschaulich ihre Ausgangspunkte sein mögen . . . . die Naturforschung lässt — echt *platonisch* — das einzelne Sinnending, das entsteht und vergeht, in wesenlosem Scheine hinter sich und strebt zur Erkenntniss der gesetzlichen Notwendigkeiten auf, die in zeitloser Unwandelbarkeit über alles Geschehen herrschen. Aus der farbigen Welt der Sinne präparirt sie ein System von Konstruktionsbegriffen heraus, in denen sie das wahre, hinter den Erscheinungen liegende Wesen der Dinge erfassen will, eine Welt von Atomen, farblos und klanglos, ohne allen Erdgeruch der Sinnesqualitäten, — der Triumph des Denkens über die Wahrnehmung. Gleichgiltig gegen das Vergängliche, wirft sie ihre Anker in das ewig sich selbst gleich Bleibende; nicht das Veränderliche als solches sucht sie, sondern die un-

---

[1]) 1559; ik ken alleen de Engelsche vertaling van Angel Day: *Daphnis and Chloe*, reprinted from the unique original and edited by Joseph Jacobs, 1890.

veränderliche Form der Veränderung" [1]). — Heb ik in het bovenstaande aard en wezen van het natuurwetenschappelijk onderzoek juist getroffen, dan spreekt het, dunkt mij, van zelf, dat het teleologisch gezichtspunt, zelfs in den meest verdunden zin, niet kan gemengd worden in *het onderzoek zelf*, ik kan mij begrijpen dat het pogen om dit toch op de een of andere wijze te doen, den *natuuronderzoeker* een weinig ongeduldig moet maken. Wat kan wetenschap op den een of anderen „dogmatischen grondslag" hier beteekenen? Men formuleere en beschrijve dan eens een *andere* methode van wetenschap! Maar ter andere zijde moet ik even nadrukkelijk verklaren dat ik den *denker* niet verstaan kan, die alle teleologie nu ook stelt buiten zijn *wereld- en levensbeschouwing.* Dit dunkt mij volkomen gelijk te staan met de zinlooze meening, dat een fraai grieksch beeld samenschommelt, samentrilt uit bewogen marmer-atomen, uit een hoop in beweging gebracht marmergruis. In het jaar 1852 deed de beroemde engelsche natuurkundige Sir David Brewster in een vergadering van britsche natuuronderzoekers te Belfast een mededeeling over een half (plan)-convexe lens van bergkristal, die in de puinhoopen van Ninive gevonden was. Niemand kwam toen op de gedachte dat deze lens door anorganische krachten uit een natuurlijk kristal ontstaan was, ieder hield het er voor dat zij voor een optisch doel door de oude Assyriërs als brandglas moest geslepen zijn [2]). Meent men soms dat zelfs onze automatische

---

[1]) Men zie de reeds aangehaalde *Rede*, p. 18; verlangt men in deze materie uitvoeriger onderricht, men raadplege o.a. *die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften, von Dr. Heinrich Rickert, Erste Hälfte, 1896, Zweite Hälfte, 1902.

[2]) Ik ontleen dit gegeven en wat ik, iets verder, over Caspar Hauser zeg aan het reeds genoemde boekje van Krönig, p. 212 en 335.

toestellen zonder nadenken ontstaan, zoo van zelf welig opbloeien uit ons plaveisel? In deze orde van denkbeelden vervangt men God almachtig door het almachtige toeval, of door een oneindig langen tijd, waaraan hier nooit gebrek is: Caspar Hauser kan hier best een nieuwe Ilias schrijven, maar men moet op ettelijke myriaden van jaren niet zien, geef hem b.v. 100 jaar voor een letter, en 1000 jaar voor een woord, etc., hij zal er stellig wel komen! Sommige geesten, die sterk in de weer zijn om den geest te „entgeisten”, moeten toch, als zij er nog toe in staat zijn, eens een aandachtige studie maken van Fechner's *Parabel vom Plane der Planlosigkeit!* [1])

Maar ik keer terug in het spoor van mijn bedoeling. Indien ik het wezen van het natuurwetenschappelijk denken goed gevat heb, zal het ons door bovenstaande opmerkingen duidelijk geworden zijn, dat de natuuronderzoeker in zijn arbeid voortdurend leeft en leven moet in de ijle lucht van groote en steeds verder grijpende generalisaties, in den fijnen ether van het meest afgetrokken denken, in welken ether de volle ademhaling van den geheelen mensch voortdurend moeilijker wordt. Alleen terloops merk ik op dat zwakte van gevoel wel niet behoeft te liggen, maar toch zeer zeker kàn liggen reeds aan den wortel van onze wetenschappelijke voorkeur. — Men denkt dan *louter-causaal*, d. w. z. men ziet af, men moet afzien van alle *waarde*, van alle *waardebepaling*, die hier immers onmogelijk is. Binnen den kring der zuiver genetische verklaring is er enkel co-existentie, verandering, opeenvolging, wet van verandering, wel voortgang, maar geen vooruitgang. In een louter-causale beschouwing van het bestaande is er geen plaats voor de idee van recht, van verplichting, er is hier enkel macht, alleen

[1]) *Die Tagesansicht* etc. p. 128.

existentie, alles is wat het wezen kan en wezen moet. Wij menschen zijn hier niets anders dan dingen, natuurobjecten, een stuk natuur, als al het andere, een „voorbijgaande groepeering", als men pleegt te zeggen. — Men denkt *nomothetisch*, d. w. z. de causale verklaring loopt van zelf uit op herleiding tot algemeene wetten, hier kan het enkele, het bizondere verschijnsel, wederom uit den aard der zaak, niet de minste beteekenis meer hebben, althans niet behouden, het moet verwaarloosd worden. Om nu het beeld van Spruyt weer op te vatten: hier schuilt, dunkt mij, het sterkste vergif, of misschien beter zijn sterkste werking: al het enkele en bizondere moet hier achtergelaten worden „in wesenlosem Scheine", maar, vergeten wij het niet, tot dien wezenloozen schijn behoort nu de geheele aanschouwelijke werkelijkheid, behoort het eigene, het warme en bloeiende individueele en persoonlijke leven, in éen woord die gansche wondere wereld, waarin ten slotte al onze moeite, al onze strijd, al onze vreugden en smarten liggen.

Wil men nu alles duidelijk samenvatten, wat hier samenhoort, dan verkrijgen wij *drieërlei*. 1°. Men zoekt oorzaken en wetten, maar er is meer dan oorzaken en wetten, er is nog iets *anders*. 2°. Door eenzijdige, in éen richting gaande intellectueele bemoeiing geraken wij verwijderd van den *inhoud* der geesteswetenschappen. Vroeger zeide ik: „geen tijd voor iets" wordt ongemerkt „geen orgaan er voor", wij kunnen dit nu beter aldus uitdrukken: door uitsluitend nomothetisch denken, waaraan wij onzen geest dagelijks gewennen, verliezen wij den greep, het vermogen van wat Windelband het eigenlijk historisch, het idiographisch denken noemt. De kunstterm [1]) is wat vreemd,

[1]) Men zie de reeds aangehaalde *Rede*.

maar niet moeilijk te verduidelijken, in 't Hollandsch gezegd, is de bedoeling deze: wij verliezen de aandacht, den zin, de belangstelling, de liefde voor het enkele, het bizondere en éenmalige verschijnsel, voor het individueele en het persoonlijke. Wij raken, zonder veel van Griekenland te weten, verstrikt in wat W. noemt de eenzijdigheid van het grieksche denken, daarin bestaande dat men hangen blijft, „am Gattungsmässigen." Bizonder fijn is zijn opmerking over de christelijke philosophie, die in de patristiek het historisch beginsel zegevierend verdedigd heeft tegenover het hellenisme. „In het middelpunt van hare wereldbeschouwing stonden van meet aan de val en de verlossing van het menschelijk geslacht als éenmalige feiten. Dat was het eerste groote en sterke gevoel voor het onvervreemdbare metaphysisch recht der historiek, om nl. het verledene in deze zijne éenmalige, niet te herhalen werkelijkheid voor de herinnering der menschheid vast te houden." [1]) Zeker, ook de geesteswetenschappen kunnen nomothetisch behandeld worden, al vraagt men zich wel af wat men bij 't begrip *historie* nog denkt, als zij opgevat wordt als natuurwetenschap, maar dit thans daargelaten, op den nomothetischen weg raakt men niet tot den *inhoud* der genoemde wetenschappen, men komt er niet in, d. w. z. men blijft er buiten. Met name in het historische komt ten slotte alles aan op de levende reproductie van het verledene, op wat Windelband noemt: „die *liebevolle Ausprägung des Besonderen*," op „die Aufgabe, irgend ein Gebilde der Vergangenheit *in seiner ganzen indi-*

---

[1]) T. a. p. p. 22, 23; „was so vom individuellen Menschenleben gilt, das gilt erst recht von der Gesammtheit des geschichtlichen Prozesses: *er hat nur Wert, wenn er einmalig ist*"; ik cursiveerde.

viduellen Ausprägung zu ideeller Gegenwärtigheit neu zu beleben." [1]) Met louter logische middelen zal men hier niet ver komen. Zonder zulk een *levende* reproductie loopt hier alles uit op een tweede begrafenis: de menschen werden eens begraven, als nu in hetgeen door woord of afbeelding of nawerking van hen overbleef, de „stem des bloeds" niet meer vernomen zou worden, wordt alles ten tweede male begraven. Wat verstaat een gewone „Naturwissenschaftler" van dit idiographische denken?

3°. Bij dit alles komt nu ook nog dat sommigen de verkeerde gewoonte hebben ingevoerd om het natuurwetenschappelijk denken als *het* wetenschappelijk denken bij uitnemendheid, als het éenig zuiver-wetenschappelijk denken te verheffen en te verheerlijken. Kant was reeds op dezen weg, toen hij wetenschap „treiben" noemde: het blootleggen van het mechanisme van een verschijnsel. Dit is juist en onjuist beide, dunkt mij. Op zich zelf is er niets tegen de grenslijn op deze wijze te trekken, als men hier nu ook maar in de hand had en houden kon de werking van lof en blaam. Maar in een wereld als de onze weten wij wel hoe laat het is, als een bepaalde wijze van denken zoo sterk verheerlijkt wordt als de éenig-wetenschappelijke. Velen vliegen nu op deze stralende glorie toe, soms als de mug in 't witte kaarslicht. Door deze wijze van afbakening zal er, in verband met de bedoelde werking van lof en blaam, niet veel terecht komen van wat Windelband noemt „*vollen Sinn* für die *Eigenart* historischer Forschung" [2]).

---

[1]) *Rede* p. 16, ik cursiveerde; „der Historiker hat an Demjenigen was wirklich war, eine ähnliche Aufgabe zu erfüllen, wie der Künstler an Demjenigen was in seiner Phantasie ist."

[2]) T. a. p. p. 14.

Ik besluit thans. Ik heb, meen ik, het een en ander bij elkander gesteld om aan te toonen dat in aard en wezen van het natuurwetenschappelijk onderzoek een natuurlijke gravitatie, een sterke overhelling naar de ongevoeligheid, de gevoelloosheid schuilt. Als er hier niet gewaakt wordt, ontstaat er wat iemand teekenachtig noemde: „an arctic intellect", ontstaat er verintellectualiseering, instrumentwording van den geest. Darwin zelf drukte het aldus uit: „my mind seems to have become a kind of machine for grinding general laws." De geest is hier gekomen onder den ban van het natuurwetenschappelijk denken, zoodat wij ten slotte onze methode niet meer vrij hanteeren, maar *ondergaan*, de geest is ongemerkt geworden een onpersoonlijk mechanisme van intellectueelen arbeid, een verdwijnend klein onderdeel van een zielloos cultuurproces, dat ons grijpt en weer vallen laat, als het ons gebruikt heeft. Men gelooft hier zeer weinig meer aan den geest, het materialisme is niet moeilijk te weerleggen, de zelfstandigheid van den geest kan zeer wel aangetoond worden, maar wat zal de geest nu met zich zelf doen? Hij is geworden een onvrije zijde van de natuur, vervlochten in de natuurzijde van het bestaande. 't Klonk wel triomfantelijk, toen wij zeiden dat wij bezig waren de natuur aan ons te onderwerpen, maar in stilte werd de zaak omgekeerd: de natuur heeft ons aan zich onderworpen. Een knechtschap kan hier ontstaan, sterker en smadelijker dan de meest nomistische religie ooit aan haar belijders heeft opgelegd. Den term „bankroet der wetenschap" versta ik niet, maar, als het noodig is, moeten wij toch wel kunnen verstaan den term: bankroet van den wetenschappelijken *mensch*. De vooruitgang der wetenschap is immers te duur gekocht, als hij gekocht en betaald moet worden met achteruitgang van ons zelf. Fechner drukt dit alles met één woord uit,

als hij zegt dat onze natuuronderzoekers bevangen zijn in de *„Nachtansicht.”*

Met het oog op deze overwegingen behoort elk natuuronderzoeker te onderzoeken, niet zijn methode, wat zeker overbodig mag heeten, maar wèl haar werking, haar terugwerking op den eigen geest. Iemand heeft eens gezegd: nooit was de wereld meer wereld dan tegenwoordig, ik maak dit thans niet uit, ook bedoel ik dit woord niet in vulgair materialistischen zin, maar wèl in dezen zin dat het eeuwige, zelfs in zijn zwakste intensiteit, bezig kan zijn uit ons wezen, uit de wereld zonder gerucht en spoorloos weg te trekken. Er is geen ontkomen aan het dilemma: is het Christendom met zijne ziel van eeuwige waardij werkelijk een pathologisch verschijnsel, dan zijn ook de eindige dingen in waarheid *alles*, dan moeten wij, om het oneindige te vinden, „naar alle zijden in het eindige gaan” (Göthe), in het eindige, het vermoeiend quantitatieve en menigvuldige des levens, dat onophoudelijk „zijn bonte tapijten weeft.” „De levenswijn is dan uitgeschonken” [1], en de laatste toevlucht wordt hier niet zelden een ingespannen, rustelooze arbeid, die voor menigen dieperen geest een travestie voor vertwijfeling is. — Er is kans op dat men zich door Fechner eerder zal laten gezeggen dan door mij, daarom sta hier zijn ernstig woord: „ohne Abschlusz im religiösen Glauben fährt die Wissenschaft hin und her ohne Ziel, oder findet nur im Leeren das Ziel.... Die schlechteste Religion, so lange sie noch den Namen Religion verdient, ist besser als keine. Das ändert sich nicht und wird sich nie ändern, wenn auch der Physiolog vor dem geslachteten Hunde, der Chemiker vor dem geheizten Ofen selbst nichts von diesem Wehen, das

---

[1]) *Macbeth* A. II, Sc. 3.

durch die Weltgeschichte geht, spüren, und meinen sie könne ohne das auskommen. *Sie würde lieber ohne Physiologie und Chemie als ohne das auskommen*". [1]) En elders: „was kümmert's endlich, ob die Welt idealistisch oder materialistisch todt sein soll, einen Geist aus Worten oder keinen hat? Mit jenem ist der Idealismus freigebig genug; *die wahre Lebensfrage aber ist, nicht, ob die Welt einen Geist, um den nur wir wissen, sondern der auch um uns weisz, hat.*" [2]) Een Meerdere dan Fechner heeft het woord gesproken — waarin ik mij slechts een kleine inlassching veroorloof — „wat baat het een mensch, zoo hij, ook causaal en nomothetisch, de geheele wereld gewint, en lijdt schade aan zijne ziel?" [3])

B. *Het terrein van de historische wetenschappen.* Zou het ook op dit gebied kunnen gebeuren dat wij *onder* onze methode komen, in plaats van boven haar te blijven staan, dat wij haar *ondergaan*, in plaats van haar vrijelijk te hanteeren? Is het ook hier mogelijk dat een onverpoosde, door niets in evenwicht gehouden analyse in stilte ernstige verwoestingen aanricht, dat wij ongemerkt het slachtoffer worden van een eenzijdig-causale, mechanistische opvatting van het wetenschappelijk denken? Het baat natuurlijk niet dit zonder meer te verzekeren, het moet kunnen bewezen worden, de verzekering zonder meer, d. w. z. de goedkoope verzekering zou toch ook van zeer weinig ernst getuigen. Ik ga thans mijn stellige vrees motiveeren, ik ga mijn overtuiging dat hier werkelijk de bedoelde ernstige schade gedurig dreigt, zoo duidelijk mogelijk toelichten. Door analyse moet

---

1) *Die Tagesansicht* etc. p. 58; ik cursiveerde.
2) *Ueber die Seelenfrage*, p. 7; ik cursiveerde.
3) Matth. 16 : 26.

ik aantoonen dat de analyse veel kwaad kan doen, als het ware experimenteel moet ik *„the dyer's hand"* ook hier laten zien. Ik heb één paedagogisch-principieel bezwaar en een vijftal principieele bezwaren tegen sommige critische praktijken, bezwaren, die alle, behalve het laatste, de een of andere zijde der schade, hier bedoeld, naar voren brengen.

1°. *Het paedagogisch-principieel bezwaar.* Ik heb vroeger vrijwel alle stadiën opgenoemd van den weg, waarlangs men komen moet tot de gedachten van een auteur: zuivere tekst, zuivere samenstelling, „milieu" en mogelijke afhankelijkheid, waarin een schrijver van anderen verkeert. Natuurlijk heb ik dit niet zoo bedoeld dat men dezen weg bij ieder vers van ieder kapittel mechanisch in deze volgorde moet afwandelen, maar wèl heb ik bedoeld dat de bemoeiing met een auteur in de hoofdzaak zoo en niet anders geschakeld ligt, dit is de wetenschappelijke weg en geen andere. Ik heb ook reeds opgemerkt dat men onderweg en tusschen-in telkens uitlegt, de uitlegging telkens als *middel* bezigt, maar het is toch zoo dat de eigenlijke, de opzettelijke en rechtstreeksche, de finale exegese als *doel*, d. w. z. de synthese, de synthetische bemoeiing met den *inhoud*, de levende aanraking met den inhoud achteraan komt. Komt zij werkelijk achteraan en wat verstaat men onder dit „achteraan komen"? In deze vraag schuilt hier alles. Meent men inderdaad dat de levende aanraking met den inhoud — en anders is er immers geen wezenlijk *verstaan* — zoo van zelf bij ons neerstrijkt aan het einde van den analytischen weg? Indien men dit meenen zou, zou men zich bizonder vergissen. Het geheel is hier niet gelijk aan de som van zijn deelen. Het is toch niet zoo dat men zou kunnen zeggen: zuivere tekst + zuivere samenstelling + „milieu" + afhankelijkheid van den auteur is = inhoud. Wie hier dieper doordenkt, zal dit ook niet

kunnen meenen, hij zal mij toegeven dat de aanraking met een inhoud van eenige beteekenis altijd een zekere acte van intuïtie, van divinatie insluit, nog liever: een uitvloeisel van congenialiteit is; over deze vreemde woorden handel ik straks.

Maar indien men mij dit alles nu toegeeft, voelt men dan toch niet dat in een uitgebreide critische stof een ernstig gevaar schuilt, het gevaar namelijk dat jonge geesten van gewone afmeting blijven steken in het kreupelhout van den analytischen weg, dat zij aan den *inhoud* eenvoudig niet toekomen, dat zij verliezen, of liever nooit krijgen wat iemand met een gelukkige uitdrukking noemde: „a marvelous sensitiveness for *values?*" Zoo licht is er „Entwerthung," nog veel lichter „Umwerthung" van waarde, en dat niet enkel bij de Nietzche's! Zijn er geen jonge menschen, die al het werk van voorbereiding streng-wetenschappelijk achten — 't zou wel jammer zijn, als ook zij dit verleidelijk woord niet eens gebruiken zouden — en die nu voorts al wat wezenlijke aanraking met den inhoud moet geven, onnoozel rekenen onder de „maar subjectieve beschouwingen?" Zoo iemand is subjectief en objectief onnoozel, hij is onnoozel *all round.* Wie aan *zoodanige* exacte richting van den geest voet geeft, wie haar in de hand werkt door een uitgebreide stof van oefening, snijdt met eigen nijvere hand het beste stuk weg uit de vorming van jonge menschen en daarmee uit de algemeene cultuur. Er kan geen letter af van de schoone woorden van Von Wilamowitz-Moellendorff: „de philoloog beelde zich niet in dat hij met een beetje Grieksch en den tooverstaf der fameuse methode tot werkelijk verstaan in staat zou zijn. Dit alles gaat in het beste geval het sterfelijk lichaam der gedichten aan. In waarheid is reeds, om dit sterfelijk lichaam te verstaan, de gansche philologie noodig, tot de ziel echter zal ook hij slechts door-

dringen, „wenn er mit voller Seele daran geht", en de spreuk van Demokritos behartigt, *τὰ ἱρὰ ἐόντα πρήγματα ἱροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται, βεβήλοισι δὲ οὐ θέμις πρὶν ἢ τελεσθέωσιν ὀργίοισιν ἐπιστήμης.* [1])" In deze keurige woorden is kostelijk gezorgd voor allen: er is gezorgd voor de gerustheid van hen, die altijd over „exact" spreken, *de gansche philologie* wordt immers conscientieus noodig geacht voor het verstaan van het sterfelijk lichaam der gedichten, geen verstandig mensch verlangt ook maar iets minder, maar dan blijft over, ja, er blijft over zoo iets als de *ziel*! Zonder deze kleinigheid blijven wij midden in zielegruis! Wij moeten er toch met alle kracht, die in ons is, voor zorgen dat wij geen *βέβηλοι* de wereld inzenden, ik heb reden te onderstellen dat hun aantal daar reeds groot genoeg is.

Het is hier natuurlijk niet de vraag of de voorganger zelf een der stadiën van den genoemden weg voor zich zelf wil maken tot een opzettelijk en relatief zelfstandig voorwerp van onderzoek, 't is ook niet de vraag of hij dit *bij wijze van oefening* met en voor zijn leerlingen zal doen door middel van een zeer beperkte stof, maar wie hier den gouden draad, die naar het doel voert, laat glippen, wie onpaedagogisch alle evenredigheid in den paedagogischen toestel uiteenrukt, moet weten dat hij zich vergrijpt aan het beste. Op ons terrein (en natuurlijk mutatis mutandis ook daarbuiten) heeft Hermann Gunkel volkomen gelijk, als hij zegt: „wir dürfen nicht nur gelehrte Notizen häufen, sondern wir müssen durch alles dies durchdringen zu einem innern, nachfühlenden, wahren Verständnis der Männer des Alten Testamentes und *besonders ihrer Religion.* Wer sich Theologe nennt, muss die *Religion* studieren; alles Uebrige muss ihm Nebensache sein.

[1]) *Euripides Herakles,* II, p. 8.

Eine nur vorwiegend philologische, archäologische oder „kritische" Behandlung des Alten Testamentes ist eine ungenügende Behandlung des Alten Testamentes" [1]. Ik heb nog niet gezien dat dit onvoorwaardelijk en onbewimpeld is toegestemd, maar het kàn zijn dat mij de juichtonen over deze woorden ontgaan zijn. — Dit is ook wat ik zou willen noemen de waarheid der eerste negen bladzijden van Dr. Kuyper's bekende Rede van 1881 [2]. Hij protesteert daar m. i. volkomen terecht tegen wat hij noemt *„de hypertrophie* der critisch-letterkundige studiën", die „de in de economie der godgeleerdheid liggende orde omkeeren", tegen de „valsche proportiën, waarin men de historisch-critische inleidings-studiën drijft." Maar al wat hij nu verder zegt, heft helaas weer de mogelijkheid op van een zuiver en onbevangen historisch verstaan van den tekst, van een ernstige, niet-docetische behandeling van historische problemen. Wie niet voelt dat wij hier *allen* voor een groote moeilijkheid staan, heeft het probleem niet tot in zijn diepste wortelen doorgedacht. De analyticus loopt gevaar dat hij ten slotte de leege schaal in de hand houdt, de man der synthese loopt gevaar dat hij zijn eigen aprioristische bedenksels voor de kern aanziet. Wat ik genoemd heb de souvereiniteit der dingen, ligt niet voor het grijpen, al moet zij gegrepen worden, *δείκνυται* zegt de oude Democritus heerlijk. Wie glimlacht over dit *δείκνυται*, zal met zijn historisch onderzoek ten slotte glimlachen in de koude, wie zijn historisch geweten omkoopt met het eerlijkst

---

[1]) Handkommentar zum Alten Testament, herausgegeben von W. Nowack, *Genesis*, übersetzt und erklärt von Hermann Gunkel, 1901, Vorwort. Gunkel cursiveert zelf.

[2]) *De hedendaagsche Schriftcritiek in hare bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods*, Rede, bij het overdragen van het rectoraat der Vrije Universiteit, 20 Oct. 1881.

bedoelde apriorisme, blijft óok alleen met fraaie ijsbloemen op zijn vensterglas. Ik dacht dat er, in plaats van verbittering, een schoone wedijver kon zijn om *elkander* onbevangenheid te leeren, d. w. z. om elkander uit een mogelijke gevangenis uit te leiden. — In ieder geval: een uitvoerige stof — en daarover heb ik het thans — heeft veel op haar geweten. Zulk een stof maakt *vooreerst* dat jonge menschen van gewonen aanleg goede dingen niet goed weten, niet goed kunnen weten, maar wat hebben zij er dan aan? Zij hebben er niets aan, of neen, ik vergis mij, zij hebben er minder dan niets aan, want zulk een stof verhindert hen, *ten tweede,* te komen in het klimaat van een auteur, en dat is en blijft toch de hoofdzaak. En *ten derde* doet een zoodanige stof hun een geschikt voorwendsel aan de hand om nu van de dingen eenvoudig maar geen kennis te nemen, en voorts mooi weer te spelen met goedkoope verzekeringen, die hun zelf schade en een ander leed berokkenen.

2°. *Het eerste principieele bezwaar.* Ik kleed dit bezwaar in den vorm van een vraag, omdat ik liever niet beschuldig, maar onderzoeken wil. Wie beschuldigen wil, doet altijd het veiligst met zich zelf te beginnen, wat de naaste noodig heeft, volgt dan van zelf wel. Ik vraag dan: kan het zijn dat ook ons voorgangers de analyse ongemerkt te machtig wordt, dat ons onder en door den trouwen arbeid het fijner sensorium, de fijnere *αἴσθησις*, waarvan ik reeds sprak, gaat ontbreken? Ik noem een drietal kenteekenen, een drietal verschijnselen, die, naar het mij voorkomt, in deze richting wijzen. *Allereerst* kom ik terug op de drie vreemde woorden, die ik straks onder stil protest gebruikte: de woorden *intuïtie*, *divinatie*, *congenialiteit.* Hoe staat het toch met het gebruik van vreemde woorden, wanneer is het geoorloofd en wanneer niet? Mij dunkt, het is slechts geoorloofd in drie gevallen.

Men gebruikt een vreemd woord, als men in de eigen taal geen eigen woord heeft. Men gebruikt een vreemd woord, als een begrip, de schakeering van een begrip beter gestempeld wordt door het vreemde dan door het eigen woord. En men mag een vreemd woord soms gebruiken om zijn klankwaarde. In ieder ander geval dunkt mij het gebruik van vreemde woorden ongeoorloofd. Nu laat ik het ongeoorloofde uit een oogpunt van taal voor het oogenblik daar, maar ik vraag: kan het ook zijn dat de vreemde woorden, die wij gebruiken, wijzen op weinige vertrouwdheid met de zaak? Het komt toch voor dat wij van zulke woorden gebruik maken, als wij niet rechtuit willen of ook niet rechtuit kunnen zeggen, waar het nauwkeurig om gaat. De zaak ligt ook niet zoo dat het hier zou aankomen op het enkele woord, als wij geen woorden hebben, dan hebben wij ze eenvoudig niet. Indien ik het woord *intuïtie* vertaal door *inzicht*, *blik op iets*, het woord *divinatie* door *ingeving*, vermogen van *raden*, voelt ieder dat we woorden krijgen van minder duidelijken stempel, van veel zwakker werking. Ook *zielsverwantschap* voor *congenialiteit* staat mij maar matig aan. Ik ben dus bereid mijn stil protest weer te laten varen, maar dan toch alleen onder éene voorwaarde dat onze hermeneuten en exegeten nu eens een duidelijke en ernstige poging wagen om ons heerlijk en rechtuit in hollandsche woorden te beschrijven de zaak, waarop het aankomt, n.l. het nauwkeurig bedoelde in de vreemde woorden. Men zegge toch niet dat dit niet mogelijk is, want van deze verlegenheid maakt natuurlijk het intellectualisme onmiddellijk een naarstig gebruik, het intellectualisme, dat nooit sterft, wrijft zich hier de handen en jubelt, niet al te luid: ziet ge wel dat eigenlijk alles alleen aankomt op een goed verstand en dat al het overige niets anders is dan romantiek, mystiek en dergelijke?

Op deze acte van onvermogen, die wij ons zelven uitreiken, kom ik zoo aanstonds terug.

Ik noem een *tweede* verschijnsel. Door sommige critici wordt ons gezegd dat Israël's profeten dikwijls eentonig zijn, zij (de profeten) zeggen telkens hetzelfde, zij komen gedurig op dezelfde gedachten terug. Men bedoelt natuurlijk het eentonige *in malam partem*. Is hier toch niet, zoo vraag ik, het handtastelijk bewijs dat men gekomen is buiten den *inhoud*, dat men althans bezig is te verliezen de geestelijke, de levende aanraking met de profeten? Hoe zeldzaam fijn ziet Göthe de onderscheiden terreinen uit elkander, als hij ergens zegt: „wollen wir nun den Unterschied zwischen Poeten und Propheten näher andeuten, so sagen wir: beide sind von einem Gott ergriffen und befeuert, der Poet aber vergeudet die ihm verliehene Gabe im Genusz, um Genusz hervorzubringen, Ehre durch das Hervorgebrachte zu erlangen, allenfalls ein bequemes Leben; alle übrigen Zwecke versäumt er, sucht mannichfaltig zu sein, sich in Gesinnung und Darstellung grenzenlos zu zeigen. Der Prophet hingegen sieht nur auf einen einzigen bestimmten Zweck; solchen zu erlangen, bedient er sich der einfachsten Mittel. Irgend eine Lehre will er verkünden und, wie um eine Standarte, durch sie und um sie die Völker versammeln. *Hiezu bedarf es nur, dasz die Welt glaube; er musz also eintönig werden und bleiben; denn das Mannichfaltige glaubt man nicht, man erkennt es.*" [1]) „Der Prophet musz eintönig werden und bleiben", korter en meer vernietigend voor alle averechtsche wijsheid kan het bijna niet. De Bijbel zelf

---

[1]) *Noten und Abhandlungen zum Westöstlichen Divan*, Mahomet; ik cursiveerde; over den *dichter* zou ik eenigszins anders willen oordeelen, maar de *scheiding* der terreinen is zuiver gezien.

zegt het intusschen nòg korter: Jesaia en de zijnen spreken van een „last", een openbaring van hun God aan hun tijdgenooten. De uitlegger, die daarbuiten komt, verliest den profeet en houdt enkel de stof voor een commentaar over! Voor de volledigheid voeg ik er nog weder bij: de uitlegger, die „den last" laat zweven buiten en boven de historie, verliest óok den profeet, en houdt enkel het weefsel van eigen gedachten over. Sommige critici moeten toch eens lezen wat Kierkegaard over de herhaling en over den waren ernst schrijft. Hij noemt de herhaling „den ernst van het bestaan", „de bepaling van het eeuwige in een mensch." Met herhaling bedoelt hij natuurlijk niet haar naamgenoote, de welbekende herhaling, die voortkomt uit leegte van ziel. De ernstige man is volgens hem ernstig juist door de *oorspronkelijkheid*, waarmee hij in de herhaling terugkeert. „Alleen de ernst vermag regelmatig elken zondag het voorgeschreven kerkgebed te lezen of vele kinderen te doopen". [1]) Nu ben ik maar bang dat wij door al ons analyseeren ten slotte in onzen wetenschappelijken arbeid den zin voor deze kostelijke dingen verliezen, of, als Kierkegaard het ontdekkend uitdrukt, dat wij komisch worden door „Ernst an unrechter Stelle". — In de richting van het besprokene ligt ook de reeds door mij gewraakte uitbundige en uitvoerige lof voor den stijl der Godsmannen. Het moet een Profeet, een Apostel bitter vallen in détail geprezen te worden over zijn stijl. Ik versta de verontwaardiging van Martineau, toch geen strak man van de rechterzijde, als hij van het spreken over den „stijl van Jesaia" etc. zegt: „men who neither think nor feel, but only learn, pretend, and

---

[1]) *Zur Psychologie der Sünde,* p. 150—155.

imitate, may make an *art* out of the deepest utterances of the human soul." [1])

Mijn *derde* instantie wil ik stellen op breeder basis. Men kent het reeds aangehaalde keurige boekje van Hermann Paul: *Methodenlehre der germanischen Philologie.* Hoe heerlijk nauwkeurig is daar alles overwogen, men leert er meer uit dan uit een half dozijn veel grooter boeken samen. Laat ik intusschen hardop mogen zeggen de twee dingen, die mij hier bijzonder treffen. Het *eerste* is dit: aan *tekstcritiek* en *critiek der getuigenissen* samen wijdt Paul 16 bladzijden, aan *taalgeschiedenis* 24 bladzijden, aan *literatuurgeschiedenis* 23 bladzijden, wat hij over *interpretatie* heeft te zeggen, beslaat nog geen volle 6 bladzijden! Dit is teekenend weinig, dit is wel schamel weinig. Als hier de analyse nu niet bezig is de synthese op te eten, wil ik liever behooren tot hen, wien het orgaan voor deze dingen ontbreekt. En het tweede, dat mij treft, is nog merkwaardiger: wat het *voornaamste* is, wat ook *volgens Paul zelven* het voornaamste is, staat niet in het stukje over uitlegging, maar in een paar erratische volzinnen, die ik mij veroorloof hier af te schrijven: „Gegenstand der Kulturwissenschaft sind, wie wir gesehen haben, psychische und physische Vorgänge, letztere insofern sie die ersteren bedingen oder durch sie bedingt sind. Psychische Vorgänge nun kann jeder unmittelbar nur *an seiner eigenen Seele* beobachten. *Möglichster Reichthum an innerer Erfahrung ist daher die Grundlage für die Fähigkeit zum Verständnis fremden Seelenlebens.* Alles, was wir davon wissen können, beruht auf Analogieschlüssen nach dieser unserer inneren Erfahrung.... Die *Erfassung der charak-*

---

[1]) *Essays, Reviews and Addresses*, 1890, I, p. 154.

teristischen Eigenheiten eines Werkes ist wie *das Verständnis* abhängig von *der eigenen geistigen Organisation. Je reicher und vielseitiger dieselbe ist*, um so mehr wird sie auch den verschiedenartigen Anforderungen gerecht werden können, die dabei an sie gestellt werden. Eine besondere Schulung dafür wird eben durch die Bekanntschaft mit möglichst verschiedenartigen Erzeugnissen und möglichstes Eindringen in dieselben gewonnen. Wenn es *eigener innerer Reichthum ist*, *was vorzugsweise dazu befähigt*, *die positiven Eigenheiten* in den verschiedenen Werken zu erfassen, so muss noch etwas anderes hinzukommen, um das Negative dabei nicht zu übersehen. Es bedarf dazu noch mehr einer besonderen Uebung, damit man nichts von seiner eigenen Anschauungs- und Empfindungsweise ungehörigerweise in eine fremde Individualität und deren Erzeugnisse hineinträgt" etc. [1])

Wij hooren het hier duidelijk: wat het voornaamste is, wat bij voorkeur tot verstaan in staat stelt, dat is „een eigen geestelijke organisatie," dat is „een eigen innerlijke rijkdom, een zoo groot mogelijke rijkdom aan innerlijke ervaring," beter kan het niet gezegd worden, vroeger heb ik dit alles vastgelegd in de éene uitdrukking: een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Maar nu wordt verder bij Paul van dit voornaamste, van zijn inhoud, van zijn onderstellingen met geen enkel woord, of enkel met algemeene woorden gerept. Haarfijn wordt uitgelegd wat er al noodig is voor het onderzoek van handschriften en drukken, van hun genealogie, voor de beslissing over de echtheid van een lezing, voor een omzichtige conjecturaal-critiek, voor taal- en literatuur-geschiedenis, voor een historische behandeling van den woordenschat etc. etc., alles haarfijn

[1]) T. a. p. p. 162, 232; ik cursiveerde.

en heerlijk nauwkeurig, máar wat, óok volgens Paul, het voornaamste is, blijft besloten in de twee genoemde volzinnen, en komt verder tusschen al het exacte slechts even, slechts docetisch hier en daar voor den dag. Ik denk dat het intellectualisme, het door mij niet met rust gelaten intellectualisme hier luide jubelen en spreken zal: „ik laat die „eigen geestelijke organisatie met toebehooren" maar stilletjes over aan de mystieken, de vromen, ik zal alles wel klaren met mijn eigen middelen. Zou de *ziel* van profeten en apostelen, van denkers en dichters in „de eeuwige tabernakelen" niet glimlachen, zoo maar glimlachen over al ons naarstig en nauwkeurig en op zijn plaats lofwaardig getob met haar „sterfelijk *lichaam?*" — Ach, men zegge toch niet, wat men hier altijd zegt, dat het voornaamste eigenlijk niet onder woorden kan gebracht worden. Mij dunkt, alles kan, al kan het niet altijd volstrekt. De acte van onvermogen, die wij ons zelf hier al te gemakkelijk uitreiken, zou toch ook wel eens kunnen wijzen op zielsverdorring. Mij komt in de gedachte een van de kleine schetsen van Addison, die ik in een ure van verpoozing las, het geestige schetsje, waarin hij beschrijft op welke wijze een ijdele vrouw van de wereld haar waaier hanteert of liever hanteeren moet: hoe zij den gesloten waaier in de hand houdt, hoe zij den gesloten waaier zacht losvouwt, of ook krachtig openspreidt met het bekende half krakend half ritselend geluid, hoe zij den waaier uit de hand legt, hoe zij hem weer opneemt, hoe zij den waaier in voortdurende, allerlei gemoedsaandoening uitdrukkende beweging houdt. Dit alles kán nu in de sfeer der ijdelheid, en waarom kan het? Omdat alles afgezien is van het leven. Moeten wij ons toch niet schamen, moeten wij niet blozen, als wij meenen zouden dat wij de hooge en heerlijke dingen van den geest, de wegen der ziel, ook de

wegen der ziel met haren God en van God met de ziel niet met eenige nauwkeurigheid zouden kunnen beschrijven?

3°. *Het tweede principieele bezwaar.* Ik ontvang nu en dan den indruk dat sommige critici niet vatten beteekenis en strekking van het wetenschappelijk bewijs. Ik heb niet het oog op hun methodischen critischen arbeid, ik heb het oog op wat ik zou willen noemen hun bedenksels en probeersels, anders gezegd hun louter denkbare mogelijkheden. Kort en goed zegt Paul: „het komt er op aan ook voor den graad der waarschijnlijkheid zooveel mogelijk objectieve normen te vinden" [1]. Ook in de natuurwetenschap zal men immers een experiment waardeloos achten, als het niet rust op een voorafgegaan vermoeden, een voorafgegane idee. De critici klagen steen en been daarover dat dogmatici den arbeid zoo bemoeilijkt en verdonkerd hebben door hun opinies, maar nu mag toch zeker ook wel eens gevraagd worden: zijn bedenksels en probeersels, zijn louter denkbare mogelijkheden dan iets anders dan opinies? Wij mogen de geesten niet gewennen aan sofistiek, aan casuïstiek, er wordt hier zooveel gedekt door de pronkdeken van het „streng-wetenschappelijke"! Critiek mag immers niet dragen den stempel van willekeur, wij verliezen dan de naïeve, de eerlijke aansluiting aan de werkelijkheid, het gezonde vertrouwen in de waarheid, de waarde der resultaten. Ik moet juist voelen dat mijn willekeur ingetoomd wordt, en dit zal dàn het geval zijn, als de voorstelling, die ik mij vorm, mijn denken, althans tijdelijk, bindt, en het besef van deze gebondenheid eerlijk ingaat in de verdere verrichtingen van mijn oordeel. — In hoofdzaak zijn er bij het wetenschappelijk bewijs drie gevallen mogelijk. *Eerste geval:* een vraag wordt ons voorgelegd, voor wier oplossing

[1]) T. a. p. p. 168.

voldoende gegevens aanwezig zijn, dan is de oplossing eenvoudig een quaestie van arbeid. *Tweede geval:* een vraag wordt ons voorgelegd, voor wier oplossing geen voldoende gegevens aanwezig zijn; de gegevens, die ter beschikking blijven, kunnen intusschen wijzen in de richting van een aannemelijk vermoeden, een aannemelijke onderstelling. Dan wordt de onderstelling ingeschoven in het aanwezige materiaal, en er wordt onderzocht of het licht, dat zij voorgeeft te ontsteken, zich zelf aanbeveelt door werkelijk licht te geven. *Derde geval:* een vraag wordt ons voorgelegd, voor wier oplossing de voldoende gegevens ontbreken, terwijl de overblijvende gegevens in geen enkele richting wijzen, ons in volslagen duisternis laten. In dit geval kan zeker de intuïtie soms nog helpen, maar men stelle zich hier toch geen gouden bergen voor. Immers intuïtie valt vooreerst niet zoo maar in iederen geest, intuïtie is immers niets anders dan de lichtende vonk, die spontaan en onverwachts naar voren springt uit het materiaal van rijke kennis, rijke ervaring. Ten andere valt het bedoelde geluk ook den besten geesten niet elken dag in den schoot.

Zijn nu de drie beschreven gevallen geen van alle aanwezig, dan is de zaak, dunkt mij, uit, dan *moet* zij uit zijn, dan moeten wij bescheiden besluiten tot een bescheiden *non liquet.* Is alles even waarschijnlijk, dan staat bij een normaal mensch het verstand stil, veler pen schrijft intusschen maar door! Ik vermoed dat men hier zeggen zal: vergeet gij niet dat door probeeren toch nog wel eens het een en ander gevonden wordt? Ik vergeet dit niet, maar ik blijf er bij dat probeeren de waardigheid van de wetenschap, de waardigheid van den menschelijken geest te na komt! Ook een koe vangt immers wel eens een haas door hem b.v. dood te trappen in zijn leger, maar daarom noemt men een koe toch nog geen

jager. Probeeren is en blijft de toepassing van den geestigen variant op het bekende woord van Luther: „hier stehe ich, Gott helfe mir, ich kann auch anders." Voor de waardigheid van den menschelijken geest dunkt het mij gewenschter het woord van Luther, ook in onze wetenschappelijke onderzoekingen, onveranderd te laten. Dan worde er maar wat minder gevonden!

4°. *Het derde principieele bezwaar.* Ik vraag: wanneer zullen wij verlost worden van afhankelijkheids-puzzles, ik zeg afhankelijkheids-puzzles, niet afhankelijkheids-vragen, ik maak tusschen deze twee een scherp onderscheid. Ik weet natuurlijk ook wel dat er afhankelijkheid, veel afhankelijkheid, afhankelijkheid in allerlei graden is. Hoe zou het anders zijn, vooral in tijden en kringen, waarin men onze opvatting van letterkundigen eigendom niet kende? Maar dat is de zaak niet, de zaak is dat voortdurend gevoeld worde hoe bizonder zwaar de vraag naar invloed en letterkundige afhankelijkheid is, een vraag, die immers blijven moet in de hand van superieure geesten, die niet komen mag in de hand van kleine geesten, wier genoegen op al te kleine wegen ligt. Onder afhankelijkheids-puzzles versta ik al zulke studiën, waarin de onderzoeker een ijdel en nietig spel speelt met louter mogelijkheden, die voor oplossingen willen doorgaan, met oplossingen, die het autonoom karakter, de spontaneïteit van den menschelijken geest aantasten. Naar het schijnt, verkeeren sommige critici werkelijk in de ernstige meening dat een auteur *alles van een ander moet hebben*, maar die ander dan? Die ander moet het natuurlijk ook weer van een ander hebben, zoo komen wij, als ik wèl zie, nog tot Adam. Dit zou worden een intellectueele „file", bijna zeide ik een door de eeuwen heentrekkende geestelijke ganzenmarsch, die er zeld-

zaam komisch zou uitzien, om van het smadelijke der zaak hier maar te zwijgen! Ik erken: dit is niet al te zacht uitgedrukt, ik spreek intusschen onderstellenderwijs, maar ik kan het niet helpen, het moet ook op deze wijze toch eens gezegd worden aan het adres der reeds vermelde kleine geesten, die op grond van de meest gewone, niet zelden de meest onbeduidende overeenkomsten maar dadelijk tot afhankelijkheid besluiten, en die we weldra met een concordantie in de hand zullen zien, nijvere pogingen doende om de meest gewone woorden en woordjes van den eenen auteur onder te brengen bij een ander auteur.

Zouden onze theologen-critici *voor de zekerheid van ons oordeel* ons niet kunnen helpen aan enkele *canones?* Laat ik eens enkele vragen stellen: als bij twee schrijvers dezelfde gedachte voorkomt — dikwijls een gewone gedachte, want ongewone zijn er niet zoo heel veel – besluit men dan maar dadelijk, behalve natuurlijk op gronden buiten het geval, tot invloed? Maar waar gaat dat heen, op die manier maken wij alle auteurs tot geestelijke stadskinderen. Hier blijft toch zelfs geen spoor van het *individuum est ineffabile.* Ineffabel is hier alleen het ineffabel-leege! — Als bij twee schrijvers dezelfde gedachte voorkomt, uitgedrukt in ongeveer dezelfde bewoordingen, dan rijst bij ons allen natuurlijk het vermoeden van invloed. Maar is er werkelijk invloed? Dat hangt er van af. Dat zal, dunkt mij, vooral afhangen van twee dingen, vooreerst van den omvang der overeenkomst, ten tweede van de eigenaardige stempeling der gedachte. Een ander geval krijgen we weer, als bij twee schrijvers los naast elkander staande gedachten, b.v. zedelijke voorschriften, ongeveer gelijk geformuleerd en in dezelfde volgorde voorkomen. Dan spreekt het wel van zelf dat wij tot afhankelijkheid besluiten. Maar zoo gemakkelijk is

de beslissing bijna nooit. Laat ik de mogelijkheden eens scheiden. Bij twee schrijvers komen b.v. dezelfde algemeen-zedelijke uitspraken voor, *niet gelijk geformuleerd en niet in dezelfde volgorde.* Dan is het in mijn oog bedenkelijk om dadelijk tot invloed te besluiten, tenzij we te doen hebben met een volkomen onzelfstandigen auteur of met een erfelijken plagiarius. Bij twee schrijvers komen dezelfde algemeen-zedelijke uitspraken voor, *ongeveer gelijk geformuleerd*, dan wordt het vermoeden van invloed veel sterker. Bij twee schrijvers komen dezelfde algemeen-zedelijke uitspraken voor, laat het zijn niet al te gelijk geformuleerd, maar *in dezelfde mechanische volgorde*, dan is vooral deze mechanische volgorde natuurlijk een krachtig bewijs voor afhankelijkheid. Vooral het mechanisch-gelijke in de volgorde en ook de lang volgehouden eenvormigheid in de formuleering moeten, dunkt mij, in zulke gevallen dikwijls een sterken doorslag geven. Gelijke *inhoud* daarentegen, vooral als die inhoud nog bovendien een algemeen karakter vertoont, zal meestal een zeer zwakke instantie zijn, indien wij ten minste niet onveranderlijk willen uitkomen in de droeve opvatting, die alle spontaneïteit uitwischt, de opvatting, die ons verbiedt eenvoudig aan te nemen dat twee schrijvers, ieder in hun eigen spoor, zouden kunnen komen tot dezelfde gedachte, — dat wil dus zeggen: indien wij met al onze auteurs niet willen gaan wonen in de Bank van leening. Daar zullen we elkander kunnen toespreken in vaste vormen van ontleening. Als gij b.v. zeggen zoudt: het heeft vandaag sterkt gemist, zal een „streng-wetenschappelijke", die het geval naging, op u toekomen en verklaren: een oude poitrinaire juffrouw uit Vlakland heeft heden middag hetzelfde gezegd, hebt gij misschien ook naast haar gezeten aan tafel? *Als* ge naast haar gezeten hebt, zijt gij verloren!

Ook de verhouding, de mate van afhankelijkheid is een lastige zaak. Ik heb in Duhm's *Psalmen* eens bij elkander gezocht de verschillende uitdrukkingen, die hij bezigt om verschillende graden van afhankelijkheid aan te duiden. Hij gebruikt de termen: *Entlehnung*, *Anlehnung*, *Zitieren*, *Nachahmen*, *Stammen aus*, *Abhangen von*, *Reminiscenz*, *unbewusste Reminiscenz*, *Anklingen*, *Nachschreiben*, *Anähnlichen*. Ik heb natuurlijk niet het minste bezwaar tegen deze fijne onderscheidingen op zich zelf, altijd in de onderstelling dat wie ze gebruikt werkelijk onderscheiden schakeeringen van beteekenis bedoelt, maar nu zeg ik toch nòg eens: als zulk een werk niet komt en blijft in de hand van superieure onderzoekers, voelt men dan niet dat we krijgen moeten een allerdroevigst knibbelspel, dat zich voor wetenschap uitgeeft? Zelfs de besten moeten in zulk werk gevaar loopen den zin voor synthese te verliezen, althans bij zich zelf en anderen te verzwakken.

Ik heb gevraagd: zouden onze theologen-critici *voor de zekerheid van ons oordeel* ons niet kunnen helpen aan enkele *canones?* Als ik het zeggen mag, de literatoren zijn ons hier vóor geweest. Men leze eens de overwogen bladzijden, die Paul aan de bespreking van deze vragen wijdt [1]). Ik maak enkele van zijn gedachten uit de verdere toelichting los. 1°. „Er zijn", zegt Paul, „tallooze overeenstemmingen tusschen de psychische verhoudingen van verschillende menschen en evenzoo tusschen hun physische voortbrengselen, zonder eenigen historischen samenhang. Zeer veel is over 't geheel aan alle, of ten minste aan alle normale menschen gemeen, omdat het een gevolg is van de voor allen gelijkelijk geldende levensvoorwaarden." 2°. „Voor de betrekkingen

1) T. a. p. p. 171, 172.

der menschen tot elkander zijn er zekere grondleggende verhoudingen, die altijd terugkeeren .... Binnen een reeds rijk ontwikkelde literatuur valt het een dichter moeilijk karakters en situaties te vinden, die erkend worden als volstrekt oorspronkelijk, een bewijs dat de afwisseling in het leven evenals in de poëtische fictie haar grenzen heeft. Hetzelfde geldt van de beeldende kunsten, voor zoover zij karakters en situaties uitbeelden. Wat de zuiver ornamenteele zijde betreft, zoo moet er aan herinnerd worden dat het aantal mogelijke figuren, zoodra regelmatigheid en symmetrie geeischt worden, eveneens begrensd is .... Daarom is het ook niet te verwonderen, als tusschen de primitieve ornamenten van gansch verschillende volksstammen groote overeenkomst gevonden wordt. Zoo is het op alle terreinen."

3°. „Naast deze overeenstemmingen zonder eenigen causaalsamenhang zijn er vele, die wel mede van het werken derzelfde oorzaak afhangen, maar die toch niet naar hun ganschen omvang daaruit kunnen worden afgeleid .... In het bizonder liggen in de overeenstemming, die het gevolg is van nader of zwakker onderling verkeer, de voorwaarden voor overeenstemming in de verdere ontwikkeling, die intusschen harerzijds niet het gevolg behoeft te zijn van wederkeerigen invloed, maar spontaan kan zijn. Het gebeurt toch niet zelden dat een wetenschappelijke ontdekking gelijktijdig door meer personen gedaan wordt, nadat eens de bodem daarvoor is toebereid. Nog veel vaker komt een zoodanig spontaan samentreffen voor bij de meer eenvoudige „Vorgänge" van het cultuurleven." 4°. „Voor de veelvuldig voorkomende fout dat men nl. overhaast en voorbarig samenhang aanneemt, bewaart slechts een uitgebreide ervaring, welke de mogelijkheid van een spontaan samentreffen geleerd heeft." 5°. „Een overeenstemming bewijst des te meer, hoe minder

de afzonderlijke elementen, die op overeenstemmende wijze onder elkander verbonden zijn, in een innerlijken samenhang met elkander staan. Want wat een zoodanigen (innerlijken) samenhang heeft, kan zich gemakkelijk spontaan herhaalde malen verbinden, terwijl de toevallige verbinding,[1]) ten minste als zij eenigszins samengesteld is, zich niet zoo gemakkelijk herhaalt."

Mij dunkt, dit is alles bizonder eenvoudig en tegelijk bizonder juist. Men voelt hier dat men komt in een nuchtere behandeling van de vragen van invloed en afhankelijkheid, men voelt dat „historisch" gelukkig nog iets anders dan „hysterisch" is! Ik ben het zeer hartelijk eens met iemand, wiens naam mij ontging, die van gelijksoortige opmerkingen, als Paul hier maakt, zeide: „dies sind Sätze, die alle historisch „Ableitenden," besonders die Religionshistoriker sich beim Morgen- und Abendgebet stets wiederholen sollten!"

Ik besluit met een paar kleinere opmerkingen. Sommige critici schijnen ook te meenen dat ontleening en oorspronkelijkheid elkander uitsluiten. Maar reeds het enkele voorbeeld van Shakespeare had hen beter kunnen onderrichten. Bij oorspronkelijkheid in den hier bedoelden zin komt het immers niet allereerst aan op de vraag of er ontleend werd of niet, bij *deze* oorspronkelijkheid komt het allereerst en allermeest aan op de vraag, welke stempel op het ontleende gezet werd. Met een klein voorbeeld licht ik dit toe. Men pleegt de bekende profetie van Joël over de uitstorting van den H. Geest in causaal-verband te brengen met het woord van Mozes: „och, of al het volk des Heeren profeten waren, dat de Heer Zijnen Geest over hen gave!" [2]) Ik vraag ook

[1]) Wat ik noemde de mechanische volgorde.
[2]) Num. 11 : 29.

hier weer: waarom toch, kunnen dan twee menschen, ieder op een eigen weg, ieder uit eigen zielservaring, niet eens zonder leiband tot dezelfde gedachte komen? Moet men altijd alles van een ander hebben? Maar ook, al neem ik nu eens afhankelijkheid aan, daarmee valt toch de oorspronkelijkheid volstrekt niet weg. Joël zet immers op het eenvoudige woord van Mozes *zijn* stempel in een plastische uitwerking der gedachte: „en daarna zal het geschieden dat ik mijnen Geest zal uitgieten over alle vleesch, en uwe zonen en uwe dochteren zullen profeteeren, uwe ouden zullen droomen droomen, uwe jongelingen zullen gezichten zien, ja ook over de dienstknechten en over de dienstmaagden zal ik in die dagen mijnen Geest uitgieten." [1]) Zegt men soms dat men den stempel hier niet zoo bizonder, eigenlijk heel gewoon vindt, dan loopt het weer spaak met de beweerde ontleening.

En nu een opmerking in den vorm van een moeilijkheid, waaruit ik voor mij zelf geen klaren uitweg zie. Men tracht nauwkeurig te bepalen of en in welke mate een auteur afhankelijk is van een ander of van anderen: A is b.v. afhankelijk van B en C, waarschijnlijk heeft hij ook E gekend en misschien F vóor zich gehad etc. Men doet dit tot in de fijnste détails, men doet het intusschen op de basis van een letterkundige nalatenschap, die soms bizonder fragmentair is, heel wat geschriften kunnen, zullen verloren gegaan zijn. Stel nu eens dat de auteurs in ons midden terugkeerden, stel eens dat A tot ons kwam en zeide: gij hebt in uw bepaling van afhankelijkheid allerlei grootere en kleinere misgrepen gedaan, in werkelijkheid was ik veel meer afhankelijk van de verloren gegane geschriften D en G, die

---

[1]) Joël 2 : 28, 29.

gij niet kennen kondt. Wat dan? Men zal hier, hoop ik, toch niet antwoorden: „onze historische onderzoekingen bedoelen niet anders te zijn dan een constructieve wetenschap, die allerlei verband opspoort in een aanwezige letterkunde en in enkele verloren gegane geschriften, die wij nog eenigszins kunnen reconstrueeren. Met wat verloren ging en op geen enkele wijze tot onze kennis kwam, kunnen wij natuurlijk niet rekenen." Dit zou inderdaad een zeer bedenkelijk antwoord zijn en ons weer brengen aan de zijde van de construeerende dogmatici, want in de verloren gegane geschriften zou dan toch, bij de onderstelling van daar zoo even, de ware *toedracht* der zaak, immers de werkelijke *causa operans et efficiens* schuilen. Er ware nog wel een beter antwoord te geven, men zou kunnen zeggen: indien wij niet geheel vergeefs gearbeid hebben, zullen de aanvullende stukken in ieder geval bevestigen onze *algemeene* onderstellingen omtrent de filiatie van denkbeelden in de betrokken letterkunde. Dit antwoord versta ik, — maar 't is een *algemeen* antwoord — ik versta niet de sterke en volle verzekerdheid, waarmee men onvermoeid allerlei concreet verband legt, alsof men beschikte over àlle gegevens. Mij dunkt, ook van deze zijde komt de ondubbelzinnige vermaning tot ons: matig u in deze studiën voor u zelf, geef er in ieder geval bescheidener plaats aan in het *onderwijs*. Ik vergeet natuurlijk niet de witte raven, die wij bezitten in de beste onderzoekers, wien het soms gegeven wordt — maar 't gebeurt toch ook niet elken dag — hun *bizondere* onderstellingen schitterend te zien bevestigen door teruggevonden materiaal.

5⁰. *Het vierde principieele bezwaar.* Ik heb hier het oog op wat ik kortheidshalve wil noemen de naden- en voegentheorie in het onderzoek naar de samenstelling van een

geschrift. Men moet hier onderscheiden, de zaak ligt anders bij historische, anders bij profetische en apostolische, in 't algemeen bij niet-historische geschriften. Bij historische geschriften ziet men de naden en voegen, de aanhechtingen en inlasschingen gemakkelijker, omdat ze meer aan de oppervlakte liggen, of, indien ze dieper liggen, men voelt ze lichter. Met name de O. T.ische wetenschap heeft hier onbetwiste lauweren geoogst, die geen harmonistiek kan doen verdorren. Ik moet intusschen vreezen dat de steeds voortgezette haarklovende bronnen-splitsing, waarin men zich thans veelal gaan laat, ook hier het gevaar meebrengt van wat de Engelschen noemen: *to see too far into millstones.* Men vergete toch niet dat de gevaren van sofistiek en casuïstiek nergens denkbeeldig zijn. — Maar dit alles wordt gansch anders, als wij te doen hebben met niet-historische stof. Men wordt hier zeer licht het slachtoffer van een *verkeerde*, *verouderde*, *immers intellectualistische psychologie.* Hoe gaat men te werk? Men past eenvoudig *onze* logica toe, sedert geruimen tijd op de apostolische en tegenwoordig nu ook op de profetische geschriften, of liever men toetst deze geschriften aan onze logica, en dan vindt men oneffenheden, haperende en hortende overgangen, gebrekkigen, vreemden samenhang, afwezigheid van samenhang, tegenstrijdigheden etc. Het ligt dan voor de hand om telkens aan een andere hand te denken, die wijzigde, omwerkte, aanvulde etc. Maar dit procédé is hier toch wel al te eenvoudig, ik bedoel: al te nuchter in ongunstigen zin. Een goede psychologie leert gansch andere dingen. Een goede psychologie leert dat 99 van de 100 menschen in wat zij spreken of schrijven natuurlijk luisteren naar de algemeen menschelijke denkwetten, waaraan ieder normaal mensch onderworpen is, maar dat zij in hun spreken en schrijven *geleid*, *beheerscht* worden door drie dingen: 1°. door

den bepaalden, bizonderen aanleg van hun geest, 2°. door het materiaal van hun ervaring, 3°. door de uit beide voortvloeiende denkgewoonten (de associatieve wegen, die zij gaarne inslaan). De individueele aanleg werkt in gansch bepaalde richting, onze ervaring doet het evenzoo, want zij bepaalt welk materiaal, welke stof in den loop van het leven aan ons denken zal voorgelegd worden. Wèlbeschouwd zijn er dus vier factoren, waarmee we te rekenen hebben: algemeene denkwetten, bepaalde aanleg, materiaal van ervaring en in beide wortelende denkgewoonten. Dat dit zoo is, kan goede, nauwkeurige navraag lijden. Voor critischen arbeid schijnt mij inderdaad niets zoo gewenscht als eenige zielkundige diepgang, een psychologische „Vorschule" is voor dezen arbeid bijna nòg onmisbaarder dan alle overige uitrusting, men heeft immers te doen met de ψυχή! Waar het hier op aankomt, staat trouwens reeds in hoofdzaak in het oude Bijbelwoord: „uit het hart zijn de uitgangen des levens" [1]), dat wij voor deze gelegenheid aldus verlengen kunnen: en daarom meestal ook de bewegingen van onze pen. – Maar àls dit alles nu zoo is, dan spreekt het toch wel van zelf dat een louter-logische toetsing van een profetisch of apostolisch geschrift enkel verwoestingen moet aanrichten, dat de ellende niet te overzien is, als we met het hier stompe mes van onze formeele logica naar hartelust kerven in wat van anderen oorsprong, van andere geboorte is. Er zijn in de jongste 25 jaren geschriften met name over het N. Testament verschenen – wier titels ik maar ongenoemd laat – die iemand de tranen in de oogen zouden kunnen brengen. Ik geloof dat men alleen den Bijbel aan een dergelijke tortuur onderworpen heeft. Het zou de moeite

---

[1]) Spreuken 4 : 23.

loonen het eigen geschrijf van deze critici eens aan dezelfde foltering te onderwerpen!

Ik kan raden wat men hier zeggen zal, men zal zeggen: zijt gij niet op weg om goed te spreken alle moeilijkheden en bezwaren, alle oneffenheden, alle tegenstrijdigheden? Terwijl ik mij voorbehoud op deze zaak uitvoeriger terug te komen in de *Regelen van uitlegging*, wil ik hier voorloopig op deze vraag een zevenvoudig antwoord geven:

1°. Men zegt: *goed spreken*, men zegge liever: *goed praten*, want dat bedoelt men toch eigenlijk.

2°. Ik behoor niet tot de geesten, wier ideaal, als Lessing zegt, de harmonie van wassen neuzen is, die in elken vorm kunnen gebracht worden.

3°. Ik zal aan *deze* vragers gaarne bescheid geven, als zij zoo hoffelijk zullen geworden zijn om te onderstellen dat ook anderen een wetenschappelijk geweten hebben, dat ook anderen eerlijk blijven staan vóor werkelijke problemen.

4°. Ik blijf er bij dat niet weinig critici arbeiden met de arme gegevens van een intellectualistische psychologie, die nu toch geoordeeld moest zijn. Als men mij de eer aandoet kennis te nemen van deze overwegingen, zal ik er grooten prijs op stellen dat men eens handele over deze intellectualistische psychologie. Hier ligt de kern.

5°. Naar mijn vaste overtuiging zullen vooral jonge onderzoekers, zonder eenige levenservaring en zonder een meer dan oppervlakkige letterkundige vorming, om van al het overige maar te zwijgen, der wetenschap geen voordeel en zich zelven nadeel toebrengen door zich met deze studiën veel in te laten. Het moeten wel worden logische, logistische „puzzler's" op het terrein van een stof, in welke dikwerf geklopt heeft de polsslag van een bloeiend, ach, soms een bloedend leven! Ik zwijg natuurlijk van ruwe

naturen, bij wie een fijne, teere stof al even veilig is als Brusselsche kant in de hand van een slager.

6°. Men make toch eens een studie van den aard, den eigen aard van het religieuse denken, dat soms zoo abrupt te werk gaan, zoo sprongsgewijze zich bewegen kan. De ziel van een Paulus is dikwerf een bruischende, kokende zee, de jonge criticus, die van den prins geen kwaad weet, staat er bij en zegt tot den Apostel: de overgangen, die gij maakt, zijn hier niet al te zuiver!

7°. Men spreekt zoo gemakkelijk van tegenstrijdigheden, weet men wel dat kleine, alledaagsche lieden zelden een inconsequentie begaan? Dit overkomt alleen aan de grootsten en uitnemendsten, b.v. aan een Plato en zijns gelijken, in zulken is er een gistende levensbeweging, al te rijk, al te machtig om in éen gedachten-schema te kunnen geperst worden. Van iets, dat gist in de ziel, hebben sommige naturen zoo geen last!

Wat er van komt als de logica van kleine lieden gaat huishouden, leert een aardig staaltje, dat Augustine Birrell meedeelt in zijn letterkundige schetsen. De groote tooneelspeler Garrick was gestorven. Johnson, die zooveel van Garrick hield, balsemde, zegt Birrell, zijn nagedachtenis in een volzin, die alleen kan sterven met de engelsche taal: „I am disappointed by that stroke of death, which has eclipsed the gaiety of nations, and impoverished the public stock of harmless pleasure" [1]. „Zou men willen gelooven", gaat Birrell voort, „dat er kleine critici gevonden zijn, die de juistheid van dezen volzin hebben aangevochten, en wel op dezen grond, dat Garrick's dood onmogelijk de vrolijkheid der natiën kon verduisterd hebben, aangezien Garrick maan-

---

[1]) *Obiter Dicta*, second series, 1896, p. 112.

den vóor zijn dood zich van het tooneel had teruggetrokken?" Dit is, zeggen wij, wel heel nauwkeurig, maar 't is een weinig gestorven in den wortel! 't Is zeker waar dat iemand een kwartier vóor zijn dood nog leeft, maar wij moeten zoo iets toch wel stilhouden!

6°. *Het vijfde principieele bezwaar.* Ik zou wenschen onbevangener handhaving van het pariteitsbeginsel. Ik bedoel het volgende. Sommige onderzoekers zeggen ons dat zij in hun onderzoekingen uitgaan van de beginselen van Opzoomer. Strausz formuleerde het sturend beginsel van zijn Hegel'sche constructie der geschiedenis in het bekende woord, dat hij zelf stempelde: „die Idee liebt es nicht ihre „Fülle in *ein* Individuum auszugieszen." Weer anderen noemen Jezus een „sagenhafte" Synthese van verschillende personen, nog weer anderen spreken hier van een mythische belichaming, van een personificatie van ideeën. Voor den een — 't is reeds lang geleden — is Jezus de zondelooze mensch, voor den ander het religieuse genie bij uitnemendheid, voor een derde de vrome profeet van Nazareth, voor een vierde de groote Onbekende. Zoo zegt ieder het zijne, en dat is ieder's recht. Maar als nu iemand komt en zegt dat hij uitgaat van de Vleeschwording des Woords in Jezus Christus (*ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο*), van het feit der indaling van de hoogere, eeuwige wereld in deze onze arme tijd-wereld, dan ziet men elkander vragend aan, dit schijnt niet te mogen, alles mag, alleen dit éene niet. Ik vraag: Waarom niet? Het komt mij voor dat het naturalisme zich op deze wijze de overwinning wat al te gemakkelijk maakt. Wij willen ons allen houden aan de afspraak dat op *het terrein der wetenschap* geen andere dan natuurlijke oorzaken zullen gelden, maar ik heb dit altijd opgevat als een accoord van arbeid, niet als een stille, finale beslissing van wereldbe-

schouwing. Hoe handelt men hier nu eigenlijk? Men zegt dan dat op het terrein der wetenschap geen andere dan natuurlijke oorzaken zullen gelden, men legt nu verder de sleutels der positie in de hand der wetenschap, d. w. z. wat daarbuiten ligt, telt eigenlijk zoo heel veel niet mee, en nu is de zaak gereed: er *zijn* eigenlijk geen andere dan natuurlijke oorzaken! Er is inderdaad tweeërlei toepassing van het beginsel der causaliteit: voor den een is dat beginsel in den grond een finale formule van wereldbeschouwing, men zegt er eenvoudig mee: er is, ook op religieus terrein, niets anders dan immanente ontwikkeling, er zijn niets anders dan immanente historische verschijnselen, — voor den ander is het causaliteitsbeginsel een heuristisch middel van onderzoek, dat men even ernstig, maar niet even volstrekt wil toepassen als in het naastgelegen kamp. Wie deze onderscheiding niet zou willen toelaten, trancheert zonder meer een vraag van geloof, van wereld- en levensbeschouwing en zegt met andere woorden: *wij* hebben gelijk.

Er zijn hier eigenlijk vier soorten van geesten, die ik kortelijk karakteriseeren wil. 1°. Er zijn onderzoekers, die het „zeitgeschichtlich" en nu in den jongsten tijd ook het „religionsgeschichtlich" gezichtspunt *volstrekt en tot het uiterste toe* willen doorvoeren in het onderzoek in 't algemeen, en dan ook in het onderzoek der H. schriften. Hier wordt alles stroom, een onafgebroken stroom van vergankelijke verschijnselen, nergens is er een vast punt, nergens iets volstrekts, overal en altijd is er niets anders dan een eentonig omwervelen van worden en vergaan, van een weer opduiken en verdwijnen in den rusteloos voortschietenden stroom van het geschieden. Niet de waarheid wordt hier gezocht, maar het zoeken naar de waarheid, dit laatste kan er nog maar amper mee door, want eigenlijk wordt

het zoeken zelf gezocht! Hier moet men terecht komen in enkel causaliteitsgruis, dat naar alle winden uit elkander stuift. 2°. Anderen, onder wie in den jongsten tijd ook Hermann Gunkel zich schaart, van wien ik vroeger een uitnemend woord aanhaalde, anderen willen een heel eind weegs met de zoo even genoemden medegaan, maar niet tot het einde van den weg. Zij willen ten slotte toch wel iets vasts, iets onbewegelijks overhouden. Gunkel spreekt ten minste in het „Vorwort" van zijn pas verschenen boekje en hier en daar in de uiteenzetting zelve, met gelijkwaardige uitdrukkingen, van „das wahre Wesen des Christenthums", van „diese unvergleichlich einzige geistige Bewegung, der die Menschheit das Beste verdankt." [1]) Maar alles blijft „Idee", Ideal des Herzens", docetisme in een nieuw gewaad. Dit komt sprekend uit in een paar volzinnen op p. 94, die vreemd op elkander volgen. Eerst heet het: „als dann Jesus erschien in seiner übermenschlichen Hoheit, als er die Herzen für sich gewann, und seine Jünger glaubten, dass er der Christ sei, da hat seine *begeisterte Jüngerschaft das Grösste, was das Judentum zu sagen wusste, von ihm ausgesagt*". [2]) Men kan dezen volzin toch onmogelijk anders verstaan dan dat hier sprake is van drie factoren: 1°. van de „übermenschliche Hoheit" van Jezus, 2°. van den indruk, dien de jongeren daarvan ontvangen hebben, 3°. van de formuleering, die zij voor dezen indruk gevonden hebben in het Jodendom, (welke formuleering G. eenige regels vroeger noemt: „der Christusglaube des Judentums".) Maar nu volgt onmiddellijk op den

---

[1]) *Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments*, 1903. (*Forschungen zur Religion und Literatur des A. u. N. Testaments*, herausgegeben von D. Wilhelm Bousset und D. Hermann Gunkel, I Band, 1 Heft.

[2]) Gunkel zelf cursiveert.

aangehaalden eersten volzin de tweede: „aber nicht sowohl, um das Geheimnis seiner Person zu ergründen, als ob Jesus das Prius wäre und die Christologie das Sekundäre, ist diese Christologie gebildet worden; sondern die Gemüter, die sich nach Gottesnähe sehnten, die eines vom Himmel erschienenen Gottessohnes bedurften, übertrugen auf ihn die Ideale ihres Herzens". Maar hoe is het nu? In den eersten volzin is Jezus het Prius, het object van formuleering is daar de indruk, dien Jezus' jongeren van zijn „bovenmenschelijke hoogheid" ontvangen hebben. In den tweeden volzin is Jezus niet het Prius, het object van formuleering zijn hier de idealen van hun hart. Hoe troebel zijn hier de gedachten! Royaal verklaart Gunkel op dezelfde bladzijde: „obwohl uns von *diesem* Christusglauben des Judentums so gut wie nichts bezeugt ist, müssen wir ihn doch annehmen zum Verständnis des N. T." Maar hoe omzichtig moet er dan mee omgegaan worden!

Weer anderen zijn er, die hier — en naar het mij voorkomt, terecht — moede en ongeduldig worden. Tot hen behoort Ernst von Dobschütz, die belangwekkende studiën schreef over „*Probleme des Apostolischen Zeitalters*". [1]) Von Dobschütz komt er rond voor uit dat z. i. de psychologische pogingen ter verklaring met name van het opstandings-geloof der jongeren mislukt zijn, hij meent dat dit probleem met andere behoort tot dezulke „die im letzten Grunde historisch unlösbar sind". „Ich meine", zegt hij, „man wird sich je länger desto mehr überzeugen dasz hier wirkliche Erlebnisse vorliegen, bei denen sich psychologisch nur wenig erklären läszt." Er is hier „eine in ihren Kausalitäten für uns nicht

---

[1]) Leipzig 1904.

nachzurechnende Tatsache!" [1] 4°. Ten slotte zijn er, die, om bij het laatstgekozen voorbeeld te blijven, aan de „wirkliche Erlebnisse," die hier ondersteld worden, volle uitdrukking geven in de onbevangen aanvaarde oude boodschap: de Heer is waarlijk opgestaan! Men verstaat de zaak niet, als men hier zou willen spreken van een meening, een beschouwing, een dogme, men verstaat in 't algemeen van dogmen maar weinig, als men nooit gevoeld heeft dat in menig dogme een gedempt loflied sluimert. Wie belijdt: de Heer is waarlijk opgestaan, spreekt daarin uit, met een vreugde te diep soms voor woorden, dat de nieuwe levensbodem gevonden is, dat de geest in beginsel de stof volkomen doordrongen heeft, (tegenover de platonische en neoplatonische speculatie) of, om in de taal der H. Schrift te spreken, „dat het Leven en de Onverderfelijkheid aan het licht gebracht zijn." „De dood (in elken zin) is verslonden (*κατεπόθη*) tot overwinning!" [2] Voor ons komen de problemen hier dan ook een weinig anders te staan. Men spreekt zoo gemakkelijk van een „*leven* van Jezus", bij de schaarschte en de gesteldheid der bronnen zal er niet veel van terecht komen, ik voel mij hier volkomen thuis in de zoo eenvoudige, sobere woorden van Martin Kähler, gesproken uit „Resonanzfähigheit" voor de zaak: „de evängelische berichten geven ons herinneringen aan de dagen zijns vleesches en „Bekentnisse zu seiner ewigen Bedeutung". Men voelt hier dadelijk een ander klimaat van gedachten. Ook wij kennen wel den inslag van het vergankelijke, de draden der relativiteit, die door het wondere weefsel loopen, ook wij willen dezen inslag kennen, deze draden opsporen, maar wij vermogen niet over te blijven

[1] T. a. p. 11, 13, 14 (Noot).

[2] 2 Tim. 1 : 10 en 1 Cor. 15 : 54.

alleen met relativiteits-draden, enkel met den inslag van het vergankelijke. Dat ligt niet daaraan dat wij niet even historisch zouden kunnen voelen als anderen, maar daaraan dat wij hier nog iets anders, n.l. het metahistorische voelen, vasthouden en er ons door vastgehouden weten. Naar mijn diepste overtuiging komt men er niet, hier niet en nergens, met ideeën, met „Ahnungen" en idealen van het hart, die altijd weer hun teere vleugels zullen wonden en stuk stooten tegen de harde kanten van den harden dood, van het harde feit der zonde! — Ik stelde mij tevreden met pariteit, wij zouden, als het er op aankwam, nog wel iets meer kunnen vragen. Als er nog eenig besef van objectiviteit in de wereld is, zal men mij de stelling toch wel gewonnen geven dat een theistische opvatting van wereld en leven ongelijk veel congenialer staat tegenover den inhoud van O. en N. Testament dan iedere andere opvatting. Maar ik doe het op het gebied der wetenschap voor de pariteit, mijn protest ging enkel daartegen dat men een canon van wetenschap stilzwijgend canoniseert tot een solutie van wereldbeschouwing.

Nog een enkel woord over het „religionsgeschichtlich" gezichtspunt, dat in den jongsten tijd opgeld begint te doen. Von Dobschütz legt den vinger op de wondeplek van deze wijze van behandeling, als hij de vrees uitspreekt dat het rusteloos vergelijken ongemerkt zal wegspoelen het eigene en karakteristieke der verschijnselen, dat het centrale en het peripherische zullen verwisseld worden. „Hier steckt," zegt hij, „m. E. der prinzipielle Mangel dieser Betrachtungsweise. Man legt den Finger auf das was uns auffällt, statt hervorzuheben was den Leuten jener Tage an dem Christenthum auffallen muszte. *Est ist nicht ein Zuviel geschichtlicher Betrachtungsweise, im Gegenteil es ist noch nicht historisch genug*: wir müssen in dem Bestreben, uns ganz in jene

alte Zeit zurückzuversetzen, allmählig dahin kommen, dasz uns nicht mehr auffällt, was das Christenthum jener Tage mit der Religiosität der Zeit gemeinsam hatte, *sondern das was es davon unterschied*, was den Leuten damals an dem Christenthum auffiel. Erst dann werden wir mit Recht von einer wahrhaft geschichtlichen, religionsgeschichtlichen Betrachtung der Dinge reden dürfen.... *Die Religionsvergleichung richtig gehandhabt dient dazu, das Spezifische einer jeden Religion besser hervortreten zu lassen.*" [1]) Dit zijn gouden woorden. Bij allerlei poging om te vergelijken, krijg ik dikwijls den indruk: alles is overal zoowat eender, maar dan komen wij thuis juist met het omgekeerde van onze bedoeling: 't was ons te doen om het karakteristieke van een verschijnsel te leeren kennen, het resultaat is dat er eigenlijk niets karakteristieks schijnt te zijn, daar moet dus op den weg der analyse iets verloren gegaan zijn, of is er nergens iets karakteristieks? Mag ik hier een volkomen openhartige vraag doen: vergeet men bij al dat vergelijken soms niet iets heel eenvoudigs, n.l. dat men, *eer men gaat vergelijken*, de twee of meer dingen, die men vergelijken zal, ieder apart in den grond moet kennen? Anders wordt vergelijken niets anders dan vergruizelen van de dingen, men blijft aan hun kleinen kant. Een klein voorbeeld ter toelichting. Wat heb ik in mijn leven al gelezen over invloed van Philo op de logosleer van den vierden Evangelist, ik mag, geloof ik, verzekeren dat in al die uiteenzettingen vele malen gezegd wordt wat reeds vele malen herhaald is. Zou er invloed zijn? Formeel misschien wel, ook materieel? Men beproeve eens de Johanneïsche uitspraak: het Woord is Vleesch geworden, te zetten midden

---

[1]) t. a. p. p. 78, ik cursiveerde.

in de Philonische logos-speculatie, men kan gemakkelijker met de hand aan den hemel reiken. Philo zou werkelijk voor deze uitspraak den rug intrekken en *moeten* intrekken! Sommige „vergelijkende” menschen moesten toch eens voelen dat niet alles kan, dat ideeën van eenige beteekenis „spröde” zijn, niet lenig, maar dikwijls zeer eigenzinnig. Kort en goed zegt von Dobschütz: „. . . . und dann werden wir erkennen, dasz es indertat das unsterbliche Verdienst des vierten Evangelisten ist, das Christusbild, das in doketischen Rauch zu zerstieben drohte, wieder fest auf die Erde gestellt zu haben. Vom ewigen Logos redeten, wie besonders Harnack betont hat, auch die Philosophen der Zeit und noch die Neuplatoniker gern: von dem Fleisch gewordenen Logos aber will das Evangelium berichten” [1]).

Ik besluit thans dit laatste onderdeel: ik heb, hoop ik, doen gevoelen dat ook de historisch-critische methode, hoe onberispelijk in zich zelve, voor ons allen haar gevaren heeft, met name het gevaar dat een onverpoosde en ongebreidelde analyse de synthese volkomen vernietigt. Laat ik nu nog eens kort en duidelijk zeggen waar het mij op aankomt. Ik heb er niet tegen, onder onverminderd voorbehoud natuurlijk van de gemaakte principieele bezwaren, dat men Profeten en Apostelen, denkers en dichters „zeitgeschichtlich,” „religionsgeschichtlich,” en „geschichtlich” in elken denkbaren zin onderzoekt. Ik heb er niet tegen dat men hen onderzoekt op het punt van de samenstelling hunner geschriften. Ik heb er niet tegen dat men nagaat den invloed, dien zij kunnen ondergaan hebben van anderen. Alles is mij welkom, als het maar eenig licht ontsteken kan, maar ik moet ten slotte den Profeet, den Apostel, den

[1]) t. a. p. p. 94.

denker, den dichter overhouden. Als ik deze verlies, dunkt mij, het zij in kalme overtuiging gezegd, al de betrokken arbeid een ijdele vermoeiing des geestes, en ik kom in de bekende stemming van den Prediker. De Profeet, de Apostel, de denker, de dichter blijve en blijve, beter gekend, ons over, anders is er een zeer ernstige, voor langen tijd onherstelbare waardevermindering, en daardoor een droeve daling ook van onze algemeene cultuur, om van dieper schade thans te zwijgen. Het geheel van onze wetenschappelijke bemoeiing moet toch in zijn finale strekking, in zijn geestelijke uitkomst niet blijven of komen in zulk een richting dat ach, de beste, de allerbeste dingen zouden gaan gelijken op sommige knolgewassen, die men schillen, aldoor losschillen kan, totdat men aan de kern komt. Maar men komt niet aan de kern, want ook de kern zelf blijkt ten slotte niets anders dan een opgerold blad. Of wil men edeler beeld: men heeft mij gezegd dat men een diamant zóo lang kan pijnigen in het vuur, totdat hij opgaat in rook en walm. Zoo zou het droeve resultaat van alles neerkomen op de droeve historie, die Göthe in zijn distichon onder woorden brengt:

„Kein tolleres Versehen kann sein,
Giebst einem ein Fest und lädst ihn nicht ein".

Dáar moet het niet heen, want het groote vangt nu eenmaal niet aan, waar het ophoudt!

SLOT.

Wat zal ik hier nog meer zeggen? Ik heb reeds zoowat alles gezegd wat ik weet. De toelichting der gedachten kan ik natuurlijk niet herhalen, en aan de namen der gedachten heeft men niets. Laat ik thans mogen volstaan met een korte verlanglijst, een *academische Verlanglijst*, inhoudende mijn voornaamste wenschen en overwegingen. Het zijn er twaalf, die ik, in niet al te strenge orde, hier volgen laat.

1⁰. Er zij — als ik thans mag afzien van hetgeen in 't bizonder de „weinigen" geldt, die hun eigen weg in de wetenschap zullen zoeken en vinden — er zij aan de Universiteit voor de „velen" en dus in 't algemeen voor *allen: academische vorming*, er zij *opvoeding* van den geest. Wie aan de academie komt, leere er denken, wie de academie verlaat, hebbe denken geleerd. Er zij groei van binnen, aanvankelijk en in voortgaande beweging daarin uitkomende dat de geest der studeerenden, op matig-uitgebreid terrein, leert staan *a.* boven het gruis van allerlei meening, *b.* boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden, *c.* boven de grens tusschen hun weten en hun niet-weten — en, in vaste aanwezigheid, zich openbarende en handhavende door eenige kenmerken van den geest, die ik beschreven heb p. 74 en v. Als het eerste er niet is en het laatste er niet komt, wat verstaat men dan onder studie?

2⁰. De toegang tot de Universiteit worde enger gemaakt. Zonder scherper zifting wordt het getal van hen, die daar komen om een „ambacht" te leeren, al te groot.

3⁰. Academische voorgangers behooren zich ten onzent in de allereerste plaats te beschouwen als docenten. Hun souvereine vrijheid om de wetenschap vooruit te brengen

blijft hierbij natuurlijk onverkort en onverlet. Er zijn intusschen óók nog de jonge menschen, wier jonge jaren de schoone zaaitijd van het leven zijn.

4°. Eenig nadenken over de eischen, die aan docenten behooren gesteld te worden, is niet ongewenscht. Is het toch geen bewijs hoezeer ons gansche wezen van intellectualisme doortrokken is, als wij den immers van zelf sprekenden eisch dat een docent kundig en knap zij, altijd weer noemen en altijd noemen in de eerste plaats? Er zijn wel andere eischen, die ook van zelf spreken, maar die intusschen nooit eens vernoemd worden. Laat ik er enkele vermelden: *a.* een docent moet *leven*, niet dood zijn. Men zou dit op zeer verschillende manieren kunnen toelichten. Kierkegaard vertelt ergens [1] dat hij op school Terentius' *Phormio* las. De dichter verhaalt daarin hoe Phaedria en zijn vrienden in een scheerwinkel het oogenblik zaten af te wachten dat een schoone citherspeelster aan den overkant moest thuis komen. De wel eens verstrooide docent vroeg dan waarom er een conjunctivus stond in: .... dum inde rediret domum. Als de jongens dan antwoordden: *dum* regeert den conjunctivus, werd er iets in hem wakker en hij begon uit te leggen: indien een onverschillige portier of dienstman op het schoone meisje gewacht had, zou er een indicativus gestaan hebben, maar nu is er het „conjunctivische" van wege het verlangen, de beweging der ziel in het wachten. Onder dat uitleggen *was zijn stem een andere geworden*, een nooit gedoofd vuur was begonnen te gloren onder de grijze asch. Na eenige oogenblikken zwijgens hernam hij dan weer op zijn gewonen toon: die volgt. Kierkegaard voegt er bij: „ik zie nu dui-

[1]) *Stadien auf dem Lebenswege,* übersetzt von A. Bärthold, 1886, p. 209.

delijk dat mijn onvergetelijke leermeester, hoewel hij zich enkel met latijn afgaf, ook in andere vakken iets vermocht". — Men begrijpt, hoop ik, dat dit verhaaltje van *algemeene* toepassing is. Het is maar een allegorie.

b. Een docent moet verbeelding hebben, niet van zich zelf natuurlijk, maar verbeelding als kostelijke gave van God. Er zijn docenten, voor wie b.v. alle rivieren (Tiber, Nijl, Euphraat, Jordaan etc.) niets anders en nooit iets anders dan geographische begrippen zijn. Marathon en Buiksloot liggen voor dezulken enkel op verschillende lengte- en breedtegraden. Zoo goed zegt Martineau van Priestley dat hij overal Priestley blijft: „aan den voet van den Sinaï, onder de gevangenen van Babylon, onder de zangers van Israël, in de gouden poort van den tempel, in het gehuurde huis van Paulus, of bij den balling op Patmos, „he is the good, plain, speculative Dr. Priestley still", hij wordt nergens iemand, „die ons volk lief heeft." Er is geen „transmutation of mind", die trouwens niet enkel door de verbeelding tot stand komt. [1]) — *c.* In een docent moet eenige humor zijn. Ik bedoel met humor natuurlijk niet een bedenkelijken voorraad van aardigheden, ik bedoel er mee het kostelijke, dat in een harmonisch gemoed kan voortspringen uit de tegenstelling van onze groote en grootsche taak en onze zeer geringe krachten. Wij vermogen in de zaak der opvoeding inderdaad maar weinig. Het inzicht dat de eene mensch in volstrekten zin nooit autoriteit voor den ander kan zijn, ontneemt aan den docent met éen slag alle gewichtigheid. Hier ligt het diep humane van alle goed onderwijs. *d.* De docent, die iets weet, moet ook weten te zeggen wat hij weet. Somwijlen, zegt Kierkegaard

---

[1]) *Essays*, *Reviews and Addresses*, 1890, I, p. 27.

ergens ondeugend, somwijlen wordt er in een advertentie een kindermeisje gevraagd, die goed vertellen kan.

5⁰. Er kome een afrekening, een redelijke afrekening met de aldoor aangroeiende stof. De dienst moet worden opgezegd aan de veel vereerde godinnen Uitvoerigheid en Compleetheid. Er zijn er, die hier waarlijk verlost moeten worden van de dwangvoorstelling van het Compleete. Het Compleete kan immers, althans bij den leerling, zoo gemakkelijk worden de compleete leegte. — Ik heb vroeger reeds kwaad genoeg gezegd van een ongemotiveerd uitvoerige stof, ik kan nu met weinig volstaan. Men moge toch bedenken dat men met een uitvoerige stof geen *wetenschappelijke* mannen vormt, en ook geen *mannen*, die iets zullen vermogen in het leven. Hoeveel kostelijke arbeid is er in de jongste 25 jaren niet verricht, waarvoor onze eerbied, onze dankbaarheid groot en ongeveinsd is, alarmeerende nietsdoeners mogen zich over dien arbeid geen oordeel aanmatigen, maar de ontdekkende vraag moet toch wel periodiek gesteld worden: zijn nu na 25 jaar, ik zeg niet de voorgangers, maar de onderwezenen in beter aanraking, in inniger verkeer gekomen met Profeten en Apostelen, met de grieksche Oudheid etc. etc.? Het moet toch niet zoo worden dat Profeten en Apostelen etc. voor hen komen te staan in de derde rij, d. i. *achteraan*, in de tweede rij de eerste klasse-onderzoekers en -uitleggers, in de eerste rij de referenten over de laatstgenoemden. Men kan er zeker van zijn dat de meeste studenten zich minzaam zullen houden aan de referenten! Zóo moet het niet zijn, en dat wil ook in den grond niemand, dat kan niemand willen, dat zou niemand *mogen* willen, maar de domme uitvoerige stof wil dat wèl! Historisch-critisch onderzoek mag nooit en voor niemand worden iets anders dan middel, wie het tot doel, tot volstrekt-zelfstandig doel

verheft, gaat ten slotte iets anders dienen dan een gegeven inhoud, iets anders dan *inhoud*. Ik krijg dan de historie van de schilderij: gaarne wil ik ingelicht worden over de soorten van verf, die gebruikt zijn, over bij- en oververven, over de lijst van het stuk, over zijn afmetingen, over den vroegeren of tegenwoordigen eigenaar, over de discussiën, die het stuk in zake echtheid heeft uitgelokt, over de plaats, waar het hangt of moet hangen in een museum, over zijn nummer op de een of andere tentoonstelling etc., maar ik moet en mag toch onder en door al deze op zich zelf zeer nuttige mededeelingen nooit het stuk zelf verliezen! Ik sprak eens met iemand, die mij zijn voornemen te kennen gaf om zich te gaan wijden aan indologische studiën. Gelukkig is het niet gebeurd. Waarom gelukkig? Omdat de man er bijvoegde dat hij de bemoeiing met de grieksche Oudheid „oude kost" achtte. Smakelijk is dit zeker niet uitgedrukt, maar de kwaal zat bij dezen lijder dieper: de man was zijn Christendom kwijt, hij was de grieksche Oudheid ook kwijt, ik vermoed dat de indische speculatie al evenmin veel zijde zou gesponnen hebben bij zijn bemoeiingen. Maar 't is waar, hij had zich kunnen werpen op de vragen van samenstelling!

6°. Wij moeten evenmin het slachtoffer worden van aldoor voortgaande arbeids-verdeeling, van steeds enger vakstudie. De wetenschap gaat dan wel vooruit, maar wij zelf gaan achteruit. Concentratie van den geest kan ook contractie van den geest worden. Wij worden dan half opgevoede specialisten. Merkwaardig, dieren, b.v. paarden, leeren door oogkleppen hun schichtigheid af, wij menschen worden door oogkleppen schichtig tegenover alles, wat buiten het „vak" ligt. Wij moeten niet worden eenkennige kinderen op den arm van Vrouwe Wetenschap.

7°. Ons oog blijve voortdurend geopend voor de gevaren, die in de hanteering ook van de meest onberispelijke methode kunnen schuilen. De door ons toegepaste methode blijve het instrument van onzen geest, onze geest worde nimmer instrument van de methode. Wij moeten ons gedurig afvragen welke opvoeding wij dagelijks aan onzen eigen geest geven. Ik wees de gevaren aan: voor het *terrein van de natuurwetenschappen* p. 150—177, voor *dat der historische wetenschappen* p. 177—211.

8°. Er kan cumulatie en onderlinge versterking van gebreken zijn: *a.* er kan zijn een hypertrophie van den critischen, historischen zin, wij leiden dan altijd af; *b.* een nimmer rustende, ziek geworden analyse kan alle, ook de zwakste synthese afwijzen; *c.* als hier nu óok nog bijkomt de uitvoerigheid, dan is het *naufragium mentis* voltooid! Wij „reviewen" dan duizend personen en verschijnselen, ook de eerste, de personen, worden hier niets anders dan „onderwerpen", van welke wij weer overgaan tot andere „onderwerpen", wij gaan hier altijd over, wij leiden altijd af, wij staan nooit stil. Stilstaan wordt in dit den *mensch* onteerend spiegelgevecht een „stichtelijke" uitdrukking. Dringt zulk een geest(?) in het onderwijs, dan krijgen we niets anders dan opinie-menschen, trechters en transito-plaatsen voor de beste dingen. Niets heeft hier tijd om te bezinken, om te kiemen, om wortel te schieten. Zelfs de dwaling kan hier niet gedijen. Is dit niet een voordeel? Ik geloof het niet, op het kerkhof zijn immers ook geen dwalingen!

9°. De ernstige dwaling worde ingezien dat historisch-critische ondezoekingen gemakkelijker zouden zijn dan studiën van zuiver wijsgeerig karakter. Als het aankomt op naspreken en van buiten leeren, heeft men gelijk, als de dingen óok *van binnen* moeten geleerd worden, zeer

zeker niet. De veelzijdige uitrusting, die noodig is voor de eerstgenoemde studiën, wijst al dadelijk alles uit: deze onderzoekingen zijn immers van dien aard, dat zij voortdurend en rechtstreeks ingrijpen in de meest uiteenloopende sferen: taal in lager en hooger zin, historie, zielkunde, wijsgeerig denken (ideën).

10°. Wie studeert, doet goed met spoedig klaar in te zien dat intellectualisme overal onze stage vijand is. Hij, die het nooit gemerkt zou hebben, heeft zeker nog niet hard gestudeerd.

11°. De *allernaaste* vraag moet ons nu en dan invallen: waartoe onze arbeid, waartoe al de sterke inspanning van onzen geest? Er is in ons wezen een paradoxon: wij, die hier op aarde de erfgenamen zijn van weinige uren, geven ons aan ons werk, verliezen er ons wellicht in, alsof ons bestaan hier gegarandeerd ware voor eeuwigen duur. Dat is toch niet zoo. Wij moeten ons hier, dunkt mij, niet troosten met de algemeene vertroosting, die soms gezocht wordt in „den vooruitgang der wetenschap." Ik houd het er voor dat de wetenschap nog wel vooruit zal gaan, als wij er niet meer zijn. In het korte, snijdende woord van Amiel ligt een vonnis uitgesproken, waarnaar wij allen moeten luisteren: „progrès des choses, déclin des âmes!" [1])

12°. Wat zal ik zeggen van nieuwe programma's van onderwijs? Ik sta er dikwerf sceptisch en zuchtend tegenover. Een nieuw program van onderwijs is zeker goed, als het heel goed is, en misschien zelfs beter dan het oude, als n.l. het oude niet goed is, maar is het toch niet verootmoedigend dat wij elkander nog in de 20ste eeuw soms

---

[1]) *Fragments d'un Journal intime*, 1885, I p. 27.

zoo veelbeteekenend kunnen aanzien, om dan, nog weder veelbeteekenend, te verklaren dat het ten slotte niet in het program, maar in de *personen* zit? Hier is, om zoo aanstonds te vermelden redenen, een onberekenbare factor. Ook is hier gelegenheid om een vreemd verschijnsel waar te nemen. Als men over onderwijs-zaken met een onderwijsman apart spreekt, hoort men bijna altijd verstandige dingen. Dit verstandige ziet men soms gaandeweg afnemen in een vergadering, 't kan gebeuren dat het zoo goed als geheel verdwijnt in een regelend comité. Hoe zou dat komen? Het is niet zoo moeilijk te verklaren. Naar een regelende commissie pleegt men onder andere benoodigdheden óok mee te nemen het mysterieuse ding, dat luistert naar den gewichtigen naam van „eischen van het vak". De voorspelling is in dat geval niet al te gewaagd dat er van een goede regeling bitter weinig zal inkomen. Want waar werkelijk ernstig geregeld wordt, zal het immers altijd aankomen op schikken, inschikkelijk zijn, zich zelf verloochenen. — De onberekenbare factor, zoo even vermeld, komt neer op vierderlei: 1°. er zijn onverstandigen, die altijd spreken over gebrekkige *inrichting* van het onderwijs, dezulken zijn niet ongelijk aan den teringlijder, die, in plaats van eens te denken aan de wegvloeiende kracht, alles toeschrijft aan een ongemakkelijk rustbed of een tochtige veranda. 2°. Er zijn nog weder onverstandigen, die, naar het schijnt, maar niet vermogen te vatten dat de belangrijkheid van een vak uit een oogpunt van zuivere wetenschap en de beteekenis van een vak voor het onderwijs in sommige gevallen niet één, maar twee kunnen zijn. 3°. Er zijn liefdelooze menschen, die herziening van een program altijd opvatten als uitbreiding van een program, voor dezulken zijn de vakken alles, de jonge menschen niets. 4°. Er zijn solipsistische naturen, die her-

ziening opvatten, natuurlijk nooit als hierziening van zich zelf, maar altijd als herziening naar zich zelf toe. Breng in de wet de duidelijkste beperking van de vakken, die zij doceeren, het zal niet en niets baten, in hun solipsisme schrijven zij een wereldhistorische, wat zeg ik een kosmische beteekenis toe aan het door hen gedoceerde vak. Maar hoe wil men hier ook grenzen afbakenen, beperkingen verduidelijken? Dat kan men doen in stoffelijke dingen, maar wat beteekent ten slotte het onderscheid tusschen hoofdzaken en bijzaken, tusschen hoofdtrekken en gedétailleerde behandeling, als wij ons eigen vak, d. w. z. als wij ons zelf, voor de hoofdzaak zouden houden? Ik moet hier altijd eindigen met ongeveinsde bewondering voor het moederlijk geduld, dat een goede regelings-commissie moet bezitten en oefenen om eenigszins te kunnen slagen.

Ik heb mijn twaalf voornaamste overwegingen en wenschen nu opgenoemd. Inderdaad meen ik dat een vroeger door mij gebruikt beeld niet al te stout behoeft te zijn, als met deze overwegingen en wenschen ernstig gerekend mocht worden. Op pag. 104 sprak ik van een verandering van klimaat in het onderwijs, van een wondere ritseling van leven, die, voor zoover zij aanwezig is, zal blijven en krachtig versterkt worden, voor zoover zij ontbreekt, zal komen, als ook maar de helft van mijn ideaal in vervulling gaat. Maar waarom zou ook de andere helft van het toch niet buitensporig ideaal niet in vervulling gaan? Voor zoover dat mogelijk is, zal er dan weer zijn een hecht en levend verband tusschen wetenschap en algemeene cultuur, tusschen studie en leven. Wij weten natuurlijk allen dat wetenschap, anders dan in de uiterste omtrekken, geen zedelijkheid schept, en nog veel minder godsdienst, dat is ook haar taak en

roeping niet, maar er zal, in het onderstelde geval, wèl zijn zulk een beoefening van de wetenschap, die allereerst den eigen geest niet schaadt, veel minder verminkt, die al verder niet enkel de wetenschap, maar ook de menschen zelf vooruitbrengt, die immers stellig en op voelbare wijze den geest zal adelen en zijn krachten sterken, in één woord er zal zijn zulk een beoefening van de wetenschap, die de algemeene cultuur daarvoor beveiligt dat zij dale tot niet meer dan civilisatie, en die ons brengen kan dat harmonische, dat organisch-progressieve, waardoor zij *cultuur* en geen africhting, *cultuur* en geen vernis is. Naar mijn innige overtuiging zal de cultuur-kweekende werking, de waardescheppende kracht van een nederlandsche Universiteit voor een aanzienlijk deel moeten gevonden worden in het aanbrengen van de *academische vorming*, wier wezen en eischen ik poogde te beschrijven in de vorige bladzijden.

Met een paar woorden wil ik mijn gedachten te kennen geven over het *theologisch* Hooger Onderwijs. Na al het gezegde kan ik kort zijn. Ik zou dan wenschen dat men ons, leden der faculteit, overliet de wetenschappelijke *opvoeding* van den geest. Ik zou wenschen dat men ons, voorgangers en studenten, voortdurend indachtig maakte de gevaren van intellectualisme, die aan alle werkelijke studie verbonden zijn. Ik zou wenschen dat wij voorgangers allen waren niet enkel mannen van wetenschap, maar ook, en dat niet in de laatste plaats, mannen des geloofs, ik bedoel geloof in Jezus Christus, omdat men hier anders toch eindigt in den mensch, zij het ook den vromen mensch. Maar ik wil de algemeene uitdrukking thans ook wel onomschreven laten, men kan haar toch nooit zóo pijnigen, dat het worden zou: geen mannen des geloofs. — Voor het

technische verlang ik minder examens, minder colleges — niet voor ons, maar voor de studenten — minder, veel minder stof, meer, veel meer studie, veel meer vrijheid voor studie, een andere schikking van vakken, gedeeltelijke verdwijning van sommige vakken. Daar ik hier geen formeel program geef, is nadere verduidelijking onnoodig. — Wat de kerkelijke hoogleeraren aangaat: ik zou hun een deel van hun tegenwoordigen wetenschappelijken arbeid willen ontnemen, om hun daarvoor in de plaats te geven niet het lagere, maar het hoogere, n.l. de geestelijke leiding der jonge mannen, hun geestelijke opleiding voor de bediening van het Evangelie. Indien zij over dezen voorslag ontsticht zouden zijn, wat ik niet *mag* aannemen en ook niet aanneem, zou zelfonderzoek op verborgen intellectualisme moeten aanbevolen worden.

Wat zal ik zeggen over herstelling van de theologische faculteit in den toestand vóor 1876? Voorloopig en totdat ik argumenten hoor, die mij binden, ben ik niet bizonder warm voor de zaak. Ik erken dat er in 1876 partij-oogmerken gewerkt hebben, ik erken dat men toen is uitgegaan van een onmogelijk begrip van neutraliteit. Wie dogmatiek doceert, staat natuurlijk op een standpunt, waarop zou hij anders staan? Wie wijsbegeerte van den godsdienst doceert, staat even natuurlijk op een standpunt, waarop zou hij anders staan? [1]) Geen wet kan mij ooit een standpunt opdringen, het zou toch al te vreemd zijn dat een wet, door menschen

---

1) In onderscheiden geschriften heeft Prof. J. H. Gunning duidelijk aangetoond dat een *algemeengeldige* wetenschappelijke basis voor de godsdienstwetenschap een illusie is. (Zie o. a. *Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap*, eenige gedachten naar aanleiding van Dr. O. Pfleiderer's: die Entwicklung der prot. Theologie enz. 1892.)

gemaakt, eèn mensch zou kunnen en mogen binden juist in het allerdiepste, waarin een mensch nooit aan menschen gebonden is! Men had dan ook in 1876 de neutraliteitsgedachte niet moeten doordrijven, men heeft toen wetenschappelijke canonisatie gezocht voor eigen agnostische overtuigingen, waartoe anders zooveel gewicht gehecht aan een verandering van *naam* (wijsbegeerte van den godsdienst in plaats van dogmatiek)? Maar er is hier ook nog iets anders. Het goede, dat men óok bedoelde, en dat door de bekende verandering moest komen, was — dit mogen voor- en tegenstanders beiden overwegen — inderdaad reeds komende, het zou gekomen zijn ook zonder die verandering: het inzicht namelijk leefde reeds en was bezig door te dringen dat ook dogmatische problemen, zal het niet blijven bij een abstract-dogmatische, een docetische constructie, ernstig en gezond-historisch moeten behandeld worden. Na al het vroeger gezegde zal men mij, hoop ik, niet beschuldigen dat ik mij hier van de zaak afmaak met een paar goedkoope bijwoorden. — Ziedaar mijn meening, ik blijf intusschen, als ik zeide, gaarne toegankelijk voor bindende argumenten.

Het wordt waarlijk tijd dat ik eindig. Misschien zal iemand zeggen: gij hebt u nooit doen kennen als een bizondere onderwijs-specialiteit, en toch hebt gij u hier nog al uitgelaten over onderwijs-zaken. Op die bedenking zou ik deftig kunnen antwoorden: ik ben 20 jaren bij het hooger onderwijs geweest. Laat ik liever in plaats van een deftig, een vriendelijk bescheid mogen geven. Ik kan mij hier beroepen op een nederig en op een hoog voorbeeld. Het nederig voorbeeld wordt ons allen dagelijks gegeven in de blinde kip, die nu en dan nog wel eens een graankorrel vindt. En

het hooge voorbeeld: het is van algemeene bekendheid dat de grieksche godin Artemis zelve geen kinderen had, toch hebben de Grieken haar verheven tot patrones van de kraamvrouwen!

P. NOORDHOFF
Uitgever
GRONINGEN